

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Uram, ezek nem emberek.«

BERTÓK LÁSZLÓ

»A bűn sohasem csak másoké.«

HANS-GEORG GADAMER

»Nacionalista ember erős állammal álmodik«

SAJÓ ANDRÁS

Mcmxciv Április

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV ÁPRILIS

HATODIK ÉVFOLYAM NEGYEDIK SZÁM

Bertók László *Uram, ezek nem emberek* 3

Sajó András *Nemzetérzet és alkotmányosság* 5

Gertrude Himmelfarb *Sötét, véres keresztutak* 9

Mikhail Agursky *Szovjet kommunizmus, orosz nacionalizmus* 15

Mészöly Miklós *Köhögő császár* 21

Tábor Ádám *Versek* 26

Hagyjállógva Vászka, a nagy pityeri rabló (*Lágermese*) 28

Marcel Proust *Álmok* 32

Marno János *Sárjegyben* 34

Eavan Boland *Anna Liffey* 37

Hans-Georg Gadamer *Filozófusok a politikában* 43

Ahol nincs primárius (*David Blum interjúja a Guarneri vonósnégyessel*) 47

Jacques Séguéla *A nyugodt nyerő (Reklámötletek Antall Józsefnek)* 53

Sigmond István *Happy end* 54

Margócsy István *UMBERTO ECO / A FOUCAULT-INGA (Margináliák)* 59

Vladimír Macura *A bennünk lakozó kelták* 64

Urbi & Orbi (iv)

E számunkat SZALAI TIBOR papírszobraival és grafikáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.
ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS (1989-1995). GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG
UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A
HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL.
POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636. 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA.
ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 588 FT, FÉL ÉVRE 294 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.
A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM
BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI
HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT Mennyiségben kaphatók a kiadóban.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY,
A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

A CORVINA KIADÓ TAVASZI ÚJDONSÁGA

Norman Cohn

Európa démonai

A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS TÖRTÉNETE

Ez a kötet az európai történelem fonákját vizsgálja, azt a törekvést, hogy a világot meg kell szabadítani bizonyos fajta emberektől. Ez az igyekezet ma sem ismeretlen, s a történeti áttekintés az olvasóban a XX. századot illetőleg is gondolatokat ébreszthet.

ÁRA: 680 FORINT

TAVASZI KÖNYVVÁSÁR A CORVINA KIADÓBAN!

A CORVINA KIADÓ KÖNYVEI KEDVEZMÉNYESEN
VÁSÁROLHATÓK A CORVINA KÖNYVKLUBBAN:

BUDAPEST, V., VÖRÖSMARTY TÉR 1. II. EMELET 201.

NYITVA: HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 10 - 15,30-IG

PÉNTEKEN 10 - 13,30-IG.

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁS A KERESKEDELMI

OSZTÁLYON. TELEFON: 117-8379.

Bertók László

URAM, EZEK NEM EMBEREK

*Nem volt közénk való, csak egy.
Valami költő. Kölcsey?
Nem, mi nem a barátai.
Csak figyeltettük. De ezek.*

*Ez mind félvak és gyermeteg.
És egytől-egyig azt hiszi.
Írt egy verset is. Valami.
Ez írta a Himnuszt? Lehet.*

*Uram, ezek nem emberek.
Nagy baj, ha komolyan veszi.
Hagyni kell őket játszani.
Jobb, ha megoszlik a tömeg.*

*Aztán úgy is megdöglenek.
El lehet róluk mondani.*

ÚJ MŰVÉSZET

AZ ÁPRILISI TARTALOMBÓL

Körner Éva: Magyar avantgárd – izmusok nélkül I.

Pataki Gábor: Nyugat-Európa és az orosz hússaláta (Kunstmesse, Hamburg).

Beke László: Ben Vautier előadása a budapesti Francia Intézetben.

Majoros Valéria: A visszavont Tihanyi.

Bán András: Galántai-összes.

Lóska Lajos: A grafika éve.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Karátson Gábor FESTETT ÉLETMŰVE VALAMINT GRANASZTÓI SZILVIA BÁBJAI

.....

KESZTHELYEN

A BALATONI MÚZEUMBAN

FEBRUÁR 6 – ÁPRILIS 17.

.....

KARÁTSON GÁBOR GRAFIKÁI
A KESZTHELYI PELSÓ KÖNYVESBOLTBAN
A HELIKON UTCA 5. ALATT

Sajó András Nemzetérzület és alkotmányosság

A kelet-európai nacionalizmus történelmi küldetése

A nyugatiak azért félnek a nacionalizmustól, mert azt hiszik, ismerik a nacionalisták által frott történelem végét, mely a legjobb esetben az 1870-es porosz-francia háborúval, a legrosszabban Auschwitz gázkamráival azonosítható. Akik így gondolkoznak, elfelejtik, hogy Kelet-Európában a nacionalista államtörténet alkotásának elején vagyunk. A nacionalista politikusok vitathatatlan, olykor véres xenofóbiája elleplezi a nacionalizmus esetleg kedvező hatását. Breully¹ szerint a nacionalizmus egyrészt államalapító, másrészt államellenőrző eszme, amely a politikát az állam feletti ellenőrzés megragadására és megtartására használja fel. A nacionalizmust és a nemzetállam-építést nem lehet elintézni azzal, hogy ezek a törzsi lét elemei vagy fertőző vírusok. Kelet-Európa sok országában egyedül a nacionalisták képesek államalkotásra² – még ha ezt gyakran a kisebbek kirekesztésével valósítják is meg.

Nem feledhetjük: a nacionalizmus a történelemben modernizáló erőként jelent meg. A nacionalizmusnak is megvoltak a maga liberális pillanatai, ahogy a liberalizmus is átesett heveny nacionalizmuson (pl. Mazzini). 1789 francia nacionalizmusa és a 19. század első felének liberalizmusa egyetemes jogokat hirdetett egy olyan korban, amelyben a nacionalizmust még nem ismerő más országokban egyetemes elnyomás érvényesült.

A nemzetállam megkerülhetetlen fejlődési fokozatnak tűnik a mai világrendszer viszonyai között is. Megkerülhetetlen, különösen, mivel Nyugat-Európa vonakodik befogadni Kelet-Közép-Európát.³

A mai kelet-európai körülmények természetesen különböznek a 19. századi francia helyzettől, de a mai, kelet-európai vadnacionalizmus is szelídülhet, különösen, ha Nyugat-Európa mégis hajlandó lenne a kelet-európai országo-

kat „közel engedni magához”. A kelet-európai országok kizárásával, a reménytelen előszobáztatás során viszont a szélsőséges nacionalizmus skizofrén erői kerülhetnek hatalomra. Ha pedig a szélsőséges nacionalisták képesek lesznek mélynemzeti retorikájukat, „látomásukat” „alkotmányosítani”, akkor ezzel hosszú távon is olyan hivatalos ideggyűlöletet teremthetnek, amely aztán képes a társadalom egészét xenofóbbá változtatni.

A nacionalizmus kelet-európai jelentőségét hagyományos ideológiai hatásával magyarázzák. A személytelen piaci erők helyett a hagyományok által kijelölt keretekben működő interperszonális kapcsolatok társadalomszervező szerepe máig meghatározó. A nemzeti hagyományokhoz ragaszkodás kínálta a kommunistákkal szembenállás legkézenfekvőbb – szembekerülés nélküli – lehetőségét. Magán-társaságban, a második kupica után a hazafias vagy irreddenta danolással viszonylag veszélytelenül kifejeződhett az elnyomókkal szembeni ellenérzés – legalábbis az országok többségében.

Amikor az államszocializmus szétfoszlott, a nacionalisták az utolsó utáni pillanat ellenállásának hőseiként bukantak elő. Kravcsuk elnök például eredetileg a nemzeti jelöltek ellen indult az első, valamelyest szabad ukrán választásokon, de menet közben Ukrajna mérsékelt függetlenségének hívévé alakult. Utóbb – ma – az elszakadottság boldog hatalmával élve arra hívja fel követőit, hogy csak az ukrán nyelvet használják hivatalos és tudományos közleményeikben.

A nacionalizmus – a kommunizmus összeomlása után – a legjobb eséllyel pályázott a mozgósító ideológia szerepére, mivel automatikusan többségi támogatást ígért és így már az első szabad választásokon legitimációval szolgálhatott. Meglehet, csak egy út vezetett a kommunizmushoz, de számos út vezetett el onnan. Ha túloz is Hélène Carrère d'Encosse,⁴ miszerint mindenütt a nacionalizmus kürtjére omlott volna össze a kommunizmus Jerikó-fala, az tagadhatatlan, hogy az összeomlás utáni úrt a legtöbb helyen leginkább még a nacionalizmus töltötte ki. Éppen ebben a formában élhetett tovább az etatizmus, a tekintélyelvűség, így fonódhatott tovább a kiváltságok hálója.

A nacionalizmus sikerének Jan Urban szerint tömeglélektani alapja is van: „A kommunizmus atomizált társadalmakat hagyott maga után. Az emberek itt semmiben sem hisznek, és elvesztették ellenségüket, akiktől félnek.

E tünődések papírra vetését a Collegium Budapest ösztöndíja tette lehetővé.

1. *Nationalism and the State*, 2. kiadás, 1993.

2. Az amerikaiak szemében az európai nacionalizmus irracionálisnak tűnik, holott az amerikai és kontinentális nacionalizmus egy szerűen más jellegű. Ez a különbség az állampolgári és elnöki esküben is kifejeződik. Míg Európában a lengyel elnök hivatali esküje szerint nemcsak az alkotmánynak fogad hűséget, de arra is esküszik, hogy megőrzi a nemzet méltóságát, addig az amerikai állampolgári esküben csak az alkotmányhoz való hűség szerepel, és képtelenségnek tűnik minden olyan mondóka, amely az amerikai terület megtartását tenné kötelezővé.

3. „Bármit állítsanak is, a maastrichti típusú Egyesült Európa kidolgozó és népszerűsítői egyáltalán nem kívánták integrálni a Kelet nincstelen országait...” Tony Judt, *A múlt más világ*, 2000, 1993. szeptember, 19.

4. „Lenin azt hitte, hogy kiűzte a testből a nemzetet. Ám a nemzet visszatért és bosszúért liheg, amiért semmibe vették. Ezt bizonyítja, hogy elpusztította a kommunizmust, hiszen a kommunizmus a nemzetek rebelliója folytán omlott össze. Hélène Carrère d'Encosse, *The End of the Soviet Empire* p. 270 (Basic Books, New York 1993.)

A múltban nemzedékek éltek le életüket úgy, hogy létük egy hatalmas és ismeretlen ellenség gyűlöletén alapult, de ez az ellenség a félelemmel együtt eltűnt; csak a nagy gyűlölet emléke maradt. És megmaradt a pozitív kapcsolatok kialakítására való képtelenségünk. Egy betegség ütötte fel a fejét, amelynek gyanakvás, xenofóbia/nacionalizmus a neve.⁵

Ott azonban, ahol mindenki nacionalista politikát hirdet, lehetetlenség, hogy ezen az alapon valamely csoport a többivel szemben tartós előnyre tegyen szert. Egy rövid ideig, persze, nemes verseny bontakozhat ki a „ki a hitelesebben nemzethű” címért. Hosszabb távon viszont a teljes foglalkoztatás fontosabb, mint az az ígéret, hogy 24 órában hamisítatlan népi zene szól majd a rádióból. Országonként más-más mértékben és rövid távon viszont a nacionalizmusnak tagadhatatlan a hatása, egyrészt a posztkommunista állampolgár önbizalomhiánya miatt, másrészt mert a nacionalizmus – alternatívák hiányában – a dolgok természetes rendjének képzetét keltheti. A népszerű politikai ideológiák elvégre azért hatékonyak, mert egyszerűek, ismételhetők, konkrétak és így befogadhatók a politikailag képzetlen elme számára könnyebben. Amint Jadwiga Staniskis írja: amíg egy hamisítatlanul civil társadalomhoz szükséges gazdasági alapok nincsenek meg, a nép politikai mozgósítása csak radikális vagy nacionalista módon valósítható meg.⁶

Természetesen mihelyst egy elit csoport megszerzi az ellenőrzést az állam felett, egyúttal az intézményeket is felhasználhatja – immár a nacionalizmus eszméjére támaszkodás szükségére nélkül. Válhat ez az új elit akár „alkotmányossá” is. Ugyanakkor azok, akik elégedetlenek a fennálló elrendeződéssel, nem haboznak majd a hatalomban lévők ellen nacionalista terminológiával mozgósítani; azaz ragaszkodni fognak ahhoz, hogy a hamisítatlan, a megvesztegethetetlen tömegek hajtsanak végre új forradalmat a nemzetet eláruló hatalom ellen.

Míg Kelet-Európában a nacionalizmus vitathatatlanul virágzik, addig a demokrácia és az alkotmányosság meg rugdosott kutyaként, tisztességteljesen kullog mögötte, a piacgazdaság pedig legtöbb helyen egyszerűen nem létezik. Az adott feltételek közt azonban a demokráciába való átmenet során elkerülhetetlenül támaszkodni kell a nemzeti érzésre és eszmére; egyszerűen mert nincs más hatékony szervező szellemi forma. Az alkotmányozás és alkotmányosság Kelet-Európában a nemzetállam-építés része. Az alkotmány végeredményben arra való, hogy meghatározza egy modern nemzet állami működésének kereteit, a nemzetnek pedig azért van szüksége alkotmányra, hogy ellenőrizze és korlátozza az állam hatalmát. (Más kérdés, hogy a nemzet azonos-e valamilyen nyelvi, „etnikai” egységgel, vagy politikai fogalom.) Történelmileg az alkotmányokkal nem annyira az állam szuverén hatalmát korlátozták, hanem, ellenkezőleg, az állam szuverenitását igazolták és védték. A nacionalizmussal ebben a tekintetben inkább az a probléma, hogy veszélyezteti a modern alkotmányosságot, mert nem ismeri el a szuverenitás korlátozásának szükségességét.

A nacionalizmus alkotmánytanában a nemzet egységének az állam egysége, a nemzeti akarat korlátozhatatlanságának a nemzetállam akaratának korlátlansága felel meg.

Az államszocializmusban – nomen est omen – az állam volt a legerősebb társadalmi szervezet, a társadalmi szolgáltatások csaknem kizárólagos biztosítója. Az államhatalom gigantikus bürokratikus szervezetekre támaszkodott. Az etatizmus hagyatékát őrző új alkotmányok olyan államok számára íródnak, amelyek továbbra is ellenőrzik a tulajdon és a szolgáltatások jelentős részét. A magánintézményi vagy egyéni kezdeményezés nem tud még ezzel a hatalommal versenyezni.

Fontoljuk csak meg: Nacionalista ember erős állammal álmodik, mert csak egy erős állam képes megvédeni az országot képzelte ellenségeitől. Csak erős államban lehet az új nacionalista elit hatalma a kommunista elődökével egyenértékű; márpedig ez a korábbi akaratérvényesítés a hatalom egyetlen számára ismert mértéke. A nacionalista alkotmányozás államában innen egyenes út vezet a hatalmi ágak megosztásának tagadásához, az alapvető polgári és politikai jogok korlátozásához.⁷

E korlátozásigényt az a kényszerképzet táplálja, hogy a nemzet veszélyben van és a megmentő állam – a rendkívüli állapotban szokásos összpontosított, netán totálisan mozgósító – hatalom gyakorlására szorul. Jon Elster ezzel kapcsolatban egyenesen az alkotmányosság legfőbb akadályát látja abban, „hogy számos kelet-európai ország jövője a sürgősségi helyzet bölcsőjében ring, amelyben az alkotmányos önkorlátozás tragédiákhoz vezetne.”⁸ Ha rendszeresen elkerülhetetlen a gazdasági és egyéb sürgősségi helyzetek kihirdetése, akkor a hatalom alkotmányos rendszerből fakadó korlátozásának elve egyszerűen a nyugatmajmolók zavaró fontoskodása. Az önkorlátozáson alapuló politikai rendszer bonyolult mechanizmusa ugyanis csak késlelteti a döntéshozatalt, és emiatt a sürgősségi helyzetek nem kezelhetők hatékonyan.

Összefoglalva: a posztkommunista társadalmak meglehetősen kényelmetlen helyzetben vannak. Jon Elster kedvenc metaforáját alkalmazva: „hajóikat a nyílt tengeren kell megépíteniük”. A kelet-európai országok egyszerre kényesülnek olyan feladatokkal foglalkozni, melyeket a nyugati társadalmak valaha egyenként oldottak meg. Claus Offe⁹ szerint ezen országoknak nemcsak megoldást kell találniuk a területi kérdésekre (azaz vitán felül álló és gazdaságilag egészséges határokat kell kialakítaniuk), nemcsak egy működőképes gazdasági és tulajdoni rendszert kell létrehozniuk, de meg kell teremteniük a demokráciát is. Az első feladat a nemzeti állam keretein belül valósítandó meg. A második egy piacgazdasági eszközökkel operáló, új gazdasági rendszer megszilárdításával érhető el; a jelen világ-gazdasági feltételek mellett ez tűnik a leghatékonyabb gazdasági szervezetnek. Végül a demokrá-

5. Jan Urban, Nationalism as a Totalitarian Ideology, 58 *Social Research* 775, 776 (1991).

6. Jadwiga Staniskis, Dilemmata der Demokratie in Osteuropa, in Deppe et al., *Demokratische Umbruch*, 326 idézi Offe, 876.

7. A szuverenitásnak mint az „ellenséggel” szembeni szükségszerű eszköznek nacionalista túlhajtása elkerülhetetlenül Carl Schmitt nevét juttatja eszünkbe. Schmitt kiállása a Führer kezében összpontosuló korlátlan hatalom mellett könnyen válhat a despotizmus kelet-európai elméleti és gyakorlati követőinek irányadó pontjává.

8. Jon Elster, Constitutionalism in Eastern Europe, *U Chi Rev* 482 (1991).

9. Claus Offe, Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe, 58 *Social Research* 865, 872 (1991).

ciához „alkotmányosan megszelídített hatalomgyakorlás”¹⁰ szükséges.

Mivel a területi kérdés megoldásában a fő szerepet nacionalista elemek játsszák, ez alapvető – kedvezőtlen – hatással van a demokráciára, valamint a gazdaságra, de különösképpen az alkotmányosságra és ezen belül a nemzeti kisebbségek jogaira.

Egykori gyarmati országok Kelet-Európában

A most születő kelet-európai államok sok szempontból a felszabadult gyarmati országokra emlékeztetnek. Mindegyik kommunista ország gyarmati rendszerben élt. A Szovjetunió volt a gyarmatosító hatalom: az egyetlen kolonialista, mely anyaország-központját, Oroszország-anyakáskát is leigázta. Az oroszoktól, majdnem annyira, mint bármely más nemzettől, megtagadták nemzeti kultúrájukat és identitásukat.¹¹

A kommunista egyeduralom természetéhez tartozott a beteges félelem minden nem felülről létrehozott identitástól. Az emberek talán úgy érezték, megszállt területen élnek; mégis a „gyarmati lét” sokkal érzékletesebb kifejezés tegnapi állapotuk jellemzésére. A rendszer nem egy idegen hatalom jelenlétén alapuló, napi megfélemlítésen nyugodott. A rendet a helyi rendőrség és a helyi lakosok – érthető – opportunizmusa tartotta fenn. A lakosoké, akik – tisztelekre méltó és időnkénti kivételekkel – kerülték a nyílt ellenállást, és próbáltak létező hasznot húzni létező rendszerekből.

„A nemzetállam, akár jó, akár nem, az a politikai intézmény, amely a leghatékonyabb és legszélesebb legitimitáción alapszik ezen a világon. A modernség újratemti magát a nemzetállamban. Ez csak néhány esetben történik másképp. A nacionalizmus tökéletes tagadása, vagy a nacionalizmusok közti megkülönböztetés tagadása olyan gondolatmenetbe torkollik, amellyel az intelligencia – főként a posztkoloniális – kizárja magát a hatékony politikai cselekvésből”.¹² A kulcsszó ebben az idézetben a „posztkoloniális”.

A kelet-európai nacionalizmus és államépítés posztkoloniális természete a térségbeli alkotmányokban és alkotmányos politikákban is fontos szerephez jut. Az alkotmányozás folyamata demokratizálódó országokban nem feltétlenül ellentétes a nemzetállam-építéssel. A spanyol alkotmány, amelyre a demokratikus átmenet egyik modelljeként szeretnek hivatkozni Kelet-Európában, csak felemásan ismerte el Katalónia, Baskföld és a nemzeti kisebbségek autonómiáját. Spanyolország Nyugat-Európa-hoz kapcsolódása, a társadalmi-gazdasági stabilitás, a spanyol többség nacionalizmusának ezzel járó halványodása lehetővé tett a nemzeti kisebbségek helyzetének „nor-

malizálására”, azaz egy olyan jogosultságrendszer kiépítésére, amelyben a kisebbség a számára megfelelő szintű autonómiát tarthatott fenn.¹⁴

A demokratikus átmenet¹⁵ és az átlagos nacionalizmus szokványgondjain túl a kelet-európai országoknak széthulló birodalmak (Monarchia, cári Oroszország és mindenekelőtt a nagy Szovjetunió) törmelékeivel is meg kellene küzdeniük. Ne feledjük, milyen előszeretettel kavart és „vegített” Sztálin etnikai csoportokat; kitelepített (pl. tatárok, volgai németek), és betelepített (oroszokat a Baltikumba és Kazahsztánba); területeket más etnikai csoportok lakta, előzőleg homogén köztársaságokhoz csatolt. Az ilyen keveredés – káros – következményei már a 19. században ismeretesek voltak: „Semmi sem tűnik annyira szembenállóknak a kormányzás céljaival, mint az állam természetellenes megnagyobbítása, különböző emberi fajok és nemzetek »vad összekeverítése« egy jogar alatt”¹⁶. A „vad keverítés” még mindig hat. A térképzés politikája Sztálin minden öt túlélő „vívmánya” közül talán a legmaradandóbb.

Más országokban a „vad keverítésre” korábban került sor: említendő a szerbek letelepítése Krajínában, még a Habsburgok idején a 18. században; a székelyek kiküldése a magyar határok őrzésére, hétszáz évvel ezelőtt; a németek és zsidók időszakonkénti – hol erőszakos, hol önkéntes – telepitése-telepedése a régió minden részébe az elmúlt nyolcszáz év alatt.

A nacionalizmus a keveredés ellen „kiválást” diktál; a kiválás kiút lehet a birodalom intézményesített irracionálisából. A régi „szövetségek” megszűnése és új nemzetállamok teremtése ésszerű reakció ott, ahol nincs nemzet, köztársaság vagy ország, amely azt mondhatná magáról, hogy vesztes vagy éppen győztes a kommunista elosztás bonyolult és önkényes rendszerében. Ugyan ki lehet bizonyos abban, nyert vagy veszített éppen az internacionalista cserekereskedelemben? Kisebbségek – és akár többségek is – ebből a lázálomból ésszerűen választották a menekülés útját: a kiválást. A Birodalom olyannyira lerombolta a nemzetek közti bizalmat, hogy talán egyszerűbb is a kapcsolatokat új alapokról, autonóm nemzetek közti viszonyként felépíteni.

A nacionalisták a függetlenséget önálló nemzetállam keretei közt képzelik. A nacionalizmus ezel még nem zárja el magát a gyakorlatias megoldásoktól; etnocentrizmus ebből csak akkor lesz, ha a nacionalista nem tud parancsolni a nyelvének. A homogén nemzetállam eszméjéhez mint szentséghez ragaszkodni – működőképes gyakorlat, jóllehet balsorsú szükség a világ e táján. A nacionalizmus jobb híján elengedhetetlenné válhat a homogeneitás megteremtésében: *valamifajta* homogeneitás nélkül nincs modern – sőt alkotmányos – állam,¹⁷

10. Offe, op. cit. 872.

11. A dolog igen bonyolult, mert a szovjet kultúra nevében gyakran az egyik veszélyeztetett nemzeti kultúrát megóvták a másiktól (pl. a baskirokat a „tatárosodástól”). L. Ian Bremmer & Ray Taras (szerk.) *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge U. P. 1993. 441.

12. Simon During, *Literature – Nationalism's other? The case for revision, nation and Narration*, 139 (Routledge, 1990).

13. A posztkoloniális afrikai tapasztalat sokkal jobb leíró erejű a kelet-európai (főképp a volt szovjetunióbeli) fejlődéssel kapcsolatban, mint a gyakran emlegetett ibériai, mert Kelet-Európában, csakúgy mint Afrikában, nem volt sem homogén nemzetállam, sem nemzeti polgári réteg. A fejlett világgazdaságba való csatlakozás lehetőségei mindkét esetben meglehetősen halványak.

14. A nyelvhasználati „jogokról” szóló 1986-os spanyol törvény a „normalizáció” kifejezést használta. Hét évig tartott, amíg ez a törvény keresztülment a parlamenten, jóllehet a körülmények messze kedvezőbbek voltak, mint most Kelet-Európában. – A mélynemzeti bask ETA-nak egyébként ez sem volt elegendő.

15. Lásd Samuel P. Huntington, *How Countries Democratize*, 106 *Pol. Science Q* 579 (1992).

16. Breuilly, *Nationalism and the State*, 339 (10. l.) idézi Johann Gottfried Herdert.

17. Ulrich Preuss, *The Politics of Constitution Making: Transforming Politics into Constitutions*, 13 *Law and Policy* (1991) 108, 119.

bár nem szükségszerű, és főleg nem szerencsés, hogy a piac helyett a nemzeti jelleg vagy az etnikum egyneműsítsen.

A nacionalizmus mint államépítő és politikai hatalomra segítő eszme hatással van a kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányozó politikára is. Sok új kelet-európai állam a többségi nyelvet hivatalossá tette anélkül, hogy a nemzeti kisebbségeknek a saját nyelvhasználat jogát megadta volna.¹⁸ Az alkotmányozás éveiben a balti államok korlátozták vagy egyenesen megtagadták az állampolgárságot az „idegen ott tartózkodóktól”.¹⁹

Meglehet, mindez elkerülhetetlen az államépítés korai szakaszában. De ha ez az átmenetiség az alkotmány betartásában rögzül, könnyen intézményesül az egyetlen, kizárólagos közösség értékein alapuló, államilag diktált nacionalizmus. Effajta államiság-felfogásból egyenesen következhet bizonyos etnikai csoportok kizárása vagy legalábbis autonóm identitásuk tagadása. A nemzetállam elvégre nem más, mint az állam néhány meghatározott kizárási algoritmus szerinti működése (az algoritmus olyan szabályok összessége, melyek alkalmazása automatikusan megadja, kik a kizárandók).

Egy komoly dolgozathoz hozzátartozik, hogy következtetéseket kínáljon.

A nemzetállam-alkotás előbb-utóbb lezárul. Az egyik feltevés szerint ehhez egyéni, csoportos, tömeges – kényszerű, de békés, vagy csak kényszerítő – kirekesztést, kiszorítást fognak felhasználni. Ha a régió túléli a nemzetizáció műveletét, még el is éldegélhet, ideges reakcióiban hordozva a túlélők traumáját. A második lehetőség szerint a nacionalizmus belső erői lassan kifulladásra Európa jámbor békeóhajtása, a gazdasági gondok, az emberi jóság, a fásultság, a Music Television, a generációváltás pragmatizmusa lecsillapítja a vadnacionalizmust: a végén még Svájc vagy Fiji-szigetek lesz belőlünk.

A végigvitt kirekesztés politikája esetében nincs sok gondolkodnivaló. Elsőnek kell löni, vagy ki kell vándorolni. A második esetre nézve érdemes megfontolni, miként kerülhetjük ki a posztkoloniális értelmiségi álláspont csapdáját. Ha megelégszünk azzal, hogy fanyalgunk vagy örvendünk a nacionalizmus előretörésén, megelégedhetünk a nacionalizmus tényleges teljesítményéről, arról, hogy a kommunizmus – részben nemzeti alapú – bukása homogénebb államok kialakulásához vezet. A nacionalizmus olyan alkotó erő, amit az alkotmányozónak sem szabad figyelmen kívül hagynia avagy tisztán negatív hatásként kezelnie. Jo-

gos e ponton némi érzelmi hegelianizmus: a nemzetállam, míg (és mivel) létezik – ésszerű. Ha viszont a nacionalizmus az állam létezésének rovására megy – ami persze könnyen előfordulhat –, az ésszerűségnek is vége.

Előfordulhat, hogy az új nemzetállamok – ámbár fölöttébb ellentmondásos módon – szelídítőleg, illetve civilizálólag hatnak majd magára a nacionalizmusra.²⁰ Ebben az esetben kényszerítő (és talán csak részleges) asszimiláció érvényesül, kizárás és kiűzetés helyett. De valamiféle homogenitásra az új államoknak szükségük van. Részben premodern társadalmi struktúrák esetén ennél többet talán nem várhatunk. Nagy árat kell fizetni: míg a politikai nemzet növekszik, a nemzeti kisebbség megszűnhet.²¹ A nemzeti kisebbségek beolvastása ráadásul nemcsak az „idegen” vagy kisebbségi tudat lerombolásával, hanem a többségi identitás bizonyos zavarásával, megromlásával („hígulás”) is együtt jár.

Olyan világokban, ahol még a korlátozott nacionalizmusnak is csak szerencsés esetben van esélye, az ész kizárólag az irracionálizmushoz alkalmazkodva – Odüsszeusz módjára a sziréneket kijátszva – győzhet. A nemzetállammal érdemes lehet taktikai alkukat kötni, legalábbis míg ellenáll az idegengyűlölet hivatalossá tételének. Ellenkező esetben a sértett liberális, konzervatív és keresztény értelmiségiek által megvetett és elhagyott nemzetállam magára marad, és a populista „gyarmati felszabadítók” prédájául esve képtelen lesz a hivatalos/nyílt idegengyűlölet jelentőségét enyhíteni. De a nemzetállam igaz híveinek is szüksége van önmérsékletre, mert ha a „szükségszerű” nacionalizmus nem áll megfelelő felügyelet alatt, akkor magát a nacionalisták által is hön öhajtott államot teszi tönkre a nemzeti kizárólagosság és a kizárólagos nemzet eszméje és érzülete. Megfelelő kisebbségvédelem hiányában a nacionalizmus is kudarcot vall a modern nemzetállam építésében, mert a modernitás követelményeit is alárendeli az etnikai homogenitásnak és erőforrásait ennek során eltékoztolja. „Minden olyan megoldáskeresés, mely az etnikai önmeghatározás elvére épül... – szükségképp pusztító.”²² Sokak reménye szerint a híg-nacionalista (nem xenofób) állam is képes felismerni ezt. A nemzetállam és nemzetiségei számára egyaránt elfogadható egyensúly megtalálása azon paradoxon felismeréstől függ, hogy a kisebbségi jogokat igenis lehet nyíltan, az alapvető demokratikus értékeknek tett engedmények nélkül – elsősorban a kisebbségek egyéni jogosultságait védve – biztosítani.²³

18. A nyelvhasználat joga magában foglalja a nyilvános közleményekben az anyanyelv használatának köteleességét, valamint nyelvhasználat jogát a beadványokban, továbbá az anyanyelv használatát az oktatásban. Esetleg maguk a hatóságok is kötelezettek lehetnek arra, hogy a kisebbség nyelvén intézzék a kisebbség tagjainak ügyeit, illetve a szolgáltatásokat anyanyelven nyújtják.

19. Észtország 1991-ben állampolgárságot adott a letelepedett nem észt lakosoknak. Azok, akik e törvény kihirdetésekor már ott tartózkodóknak számítottak, kedvezőbb elbánásban részesültek: két év ott tartózkodás elegendő volt az állampolgársághoz. Gyakorlatilag azonban az orosz lakosok kizárattak a meghatározó első választásokból, így egyúttal az alkotmányozásból is, és helyzetük 1993-ban tovább romlott.

20. Az olasz egyesítés után a romantikus pátoz elhalványult és az új Cseh Köztársaságban is kevésbé fontos a nemzeti retorika, mint a szlovákoktól válás idején.

21. Walker Connor, Nation building or nation destroying, 24, *World Politics* 319 (1972).

22. William Pfaff, Nationalismus im Osten. *Europäische Rundschau*. 1993. 3. 23. p.

23. A nemzeti kisebbségek jogainak egyéni jogosultságok útján biztosításáról l. szerzőnek a *Világosság* 1994. I. számában megjelent dolgozatát.

Sötét, véres keresztutak

AHOL A NACIONALIZMUS ÉS A VALLÁS TALÁLKOZIK

GERTRUDE HIMMELFARB

Nem sokkal a második világháború kitörése után, egy újoncok számára rendszeresített történelem-tanfolyamon találkoztam először formálisan a nacionalizmus fogalmával. A professzor kijelentette, hogy a háború a nacionalizmus utolsó lehelete, ha tetszik – végső haláltusája. Szerinte a nacionalizmus jellegzetesen tizenkilencedik századi jelenség, a virágkorába lépő nemzetállam romantikus mellékterméke. Már az első világháborút is alig élte túl, a második pedig minden bizonnyal a végét jelenti majd, mindazokkal az elavult intézményekkel együtt, mint maga a nemzetállam vagy a kapitalizmus. A professzor, egyébként kitűnő tudós, meggyőző hitelességgel beszélt; tárgyát mind személyes tapasztalatok alapján, mind szakmai forrásokból igen jól ismerte; lévén friss német emigráns, akinek tragikus és közvetlen élményei voltak arról az anakronizmusról, amit nacionalizmusnak nevezünk.

Egyébként számomra ez nemcsak a nacionalizmusba való bevezetést jelentette, hanem valamiféle kognitív diszsonanciát is – a valóság és az ideológia közti ellentmondást; ráébredtem, hogy csak az igazán tanult és bölcs emberek viszik valamire. A háború végén egy másik kiváló történész, E. H. Carr, aki az agresszív nacionalizmus legdurvább támadásának volt éppen szemtanúja, amelyet a defenzív nacionalizmus hőies erőfeszítései és áldozatai tudtak csak visszazordítani, szintén megjósolta a nacionalizmus, illetve a nemzeti érzés elkerülhetetlen feladását. E. H. Carr szerint Amerika sokkal inkább tekinthető „olvasztótégelynek”, mint nemzetnek. A Szovjetunió viszont egy „átfogó szovjet elkötelezettséget” demonstrált, amely elnyomta a „komponens nemzetek” sokféleségét. Ázsiában még gyakran hallani az önmeghatározás igényéről, habár „egyre erőtlenebbül és kisebb magabiztossággal, mint korábban”. A kis nemzetek „csak mint anomáliák és mint anakronizmusok” maradhatnak életben, ha egyáltalán.¹ (E jóslat elhangzása után alig telt el egy év, és India független nemzetté vált, a következő évben Pakisztán követte példáját, és a rá következő esztendőben létrejött Izrael állam.)

A közelmúltban ez az argumentum új fordulatot vett: ma már nem csak a nemzeti érzés jövőjét tagadják, de a múltját is. Ami szintúgy különleges intellektuális perverzitásról tanúskodik, hiszen ezt a nézetet éppen egy amerikai vallja, s éppen akkor, amikor az Egyesült Államok nagy lelkesedéssel ünnepli bicentenáriumát – és egy olyan történész hirdeti nagy hangerővel, akinek szakterülete éppen egy másik nemzet történelme. 1976-ban történt, hogy Theodore Zeldin felszólította kollégáit, hogy szabadítsák fel magukat az

olyan „zsarnokok” rabságából mint például a kronológia, az okozati viszony, illetve kollektivitás, mely utóbbi a nemzet fogalmát is magába foglalja.² Hat évvel később megismételte felhívását: „A történelem tanulmányozásával ma már egyetlen nemzeti perspektívát sem lehet tovább életben tartani.” „Nemzeti identitás” mint olyan sohasem létezett, és ma sem létezik, minthogy a nemzetek – az általános vélekedés ellenére – nem önálló entitások. „Ösztöneink azt sugallják ugyan, hogy egy német és egy olasz különbözik egymástól, de aztán ugyancsak ösztöneink döbentenek rá, hogy a föld lapos.”³ (E kijelentések először éppen Zeldin általánosan elismert francia történelmének megjelenése előtt láttak napvilágot, pontosabban e könyv második kötetének publikációja előtt, amit hamarosan újabb kötet követett *The French – A franciák –* címmel.)⁴

Ez tehát a nacionalizmus új „problematikája”: azaz a nacionalizmusnak és így magának a nemzetnek a „demisztifikációja”, illetve „demitizálása”. Végig a tizenkilencedik században, sőt napjainkig bezáróan a nacionalizmust – mint mondják – egy egész sor olyan „kulturális termék” táplálta, amely életben tartja azokat a „képzelt közösségeket”, amelyek nemzetnek vagy nemzetiségnek nevezünk. Benedict Anderson, aki megalkotta a „képzelt közösségek” ma oly divatos terminusát, a fogalmat egyáltalán nem individuális értelemben használta. A közösségek nem azért képzelték, mert kiagyaltak vagy hamisak, hanem azért, mert nyilvánvaló, hogy az egyes nemzetek tagjai nem ismerhetik egymást személyesen, tehát egymáshoz csak a „közösség képzetén” keresztül viszonyulhatnak.⁵ Hasonlóképpen: a „kulturális termékek” fogalma sem azt jelenti, hogy ezeket „gyártják”, hanem azt, hogy ezek komplex történelmi erők „spon-tán párlatai”, következésképpen „mély érzelmi legitimációt” igényelnek. (Vitathatatlanság például, hogy egyes újabb nacionalizmusok voltaképpen a régiek „kalóz” változatai; azaz modellezik a régieket, és éppen ezért mechanikus, derivált módon vannak „elképzelve”.)

Anderson terminusa tehát e teória finom és árnyalatokra is ügyelő verziója. Durvább formája is megjelenik azonban, és egyre gyakrabban, amely már a termékek mesterséges, gyártott jellegét hangsúlyozza, amelyek így gerjesztik és életben tartják a nacionalizmust. Ugyanabban az időben, amikor Anderson bevezette a „képzelt közösségek” fogalmát, Eric Hobsbawm is megalkotott egy sokkal népszerűbb másikat: ez volt a „kitalált hagyományok” terminusa. Hobsbawm leírásában ezek a tradíciók többnyire „tudatos és önkényes” ideológiai célokat szolgáló csinálmányok, a „társadalmi tervezés feladatai”, amelyek a múlttal való kontinuitás megterem-

Gertrude Himmelfarb írásának eredeti címe: *The Dark and Bloody Crossroads. A National Interest* című folyóirat 1993. évi nyári számában jelent meg.

tését célozzák, mely utóbbi „alapvetően mesterkelt” – azaz hamis.⁷

Napjainkban már hatalmas irodalom foglalkozik elhivatottan azokkal a mítoszokkal, szimbólumokkal, rituálékkal, fesztiválokkal, ceremóniákkal, emlékekkel és egyéb „invenciókkal”, amelyek a nacionalista érzelmek és érzékenységek gerjesztését – és szimulálását – szolgálják. Mindennek a hatása – ha nem éppen szándéka – az, hogy a nacionalizmust „problematikussá” tegyék, a nemzeti érzést pedig „demisztifikálják”, azaz a nacionalizmust bagatellizálják, a nemzeti érzést meg eltagadják. Így tehát nem is meglepő, hogy Hobsbawm, e tárgykorban írt legutóbbi könyvében arról biztosítja olvasóját, hogy a nacionalizmus „immár nem tekinthető többé a történelmi fejlődés fő vektorának”, hanem épp ellenkezőleg: „történelmi jelentősége hanyatlófélben van”.⁸ Hobsbawm ezt 1990-ben írta le, abban az évben, amikor a szovjet birodalom szétesése számos nacionalista mozgalmat hívott életre; amikor a Közép-Kelet minden eddiginél erőteljesebb nacionalista felkeléseket élt meg, és amikor az Egyesült Nemzetek Szervezetének taglétszáma minden eddigi rekordot meghaladott, és fennáll a veszélye annak, hogy tovább növekszik.

A nacionalizmus egyfajta kognitív disszonanciát vált ki, méghozzá nem csak a Hobsbawm-féle marxisták körében, akiknek érdekében áll, hogy tovább hirdessék „az állam (illetve a nemzet) elhalásának” elméletét (hiszen a „világ munkásainak” nincs nemzetük), hanem a liberálisok és bizonyos konzervatívok között is. A liberálisok nehezen tudnak hitelt adni a nacionalizmus tényének és erejének, minthogy ez utóbbi erőszakot tesz legdédelgettebb előfeltevéseiken: miszerint az emberek racionális individuumok, akik egyetemes érdekeket és törekvéseket képviselnek; valamint hogy a nemzetek voltaképpen nem mások, mint az individuumok összességei; illetve hogy a nacionalizmus irracionális, provinciális és retrográd. (E doktrína neoliberais változata szerint a nemzetállamot feleslegessé teszi a „civil társadalom”, amelyet olyan egyének, csoportok és közösségek urálnak, amelyek inkább a helyi és partikuláris, semmint a nemzeti érdekek iránt fogékonyak.)

Bizonyos konzervatívok viszont tiszteletben tartják a nacionalizmust, azon burke-i elvből kiindulva, mely szerint a nemzet azon „szerződés” egyike, amely összeköti mindazokat, „akik élnek, akik már meghaltak, és akik majd megszületnek”. Más konzervatívok viszont – a szabad akarat hívei – nem hisznek a nacionalizmusban, részben azért, mert ellenségesek az állammal szemben, s részben azért, mert mindenfajta ideológiával és fanatizmussal szemben gyanút táplálnak. Mindazonáltal mind a liberálisok, mind a konzervatívok elegendő indokkal rendelkeznek ahhoz, hogy elutasítsák és tagadják a nacionalizmus létét. A náciizmus és napjaink délszláv tragédiájának tapasztalatai alapján érthető, hogy a nacionalizmus mindkét formáját, legyen az jó- vagy rosszindulatú, el kell utasítani.

Ha azonban a nacionalizmus kiváltja a valóság efféle elutasítását, akkor a vallás még ennél is többet tesz, igaz; ugyanezen okok némelyikéből kiindulva; minthogy erendően tagadja a felvilágosodás alapvető princípiumait, nevezetesen a racionalizmust, az univerzalizmust, a szekularizmust és a materializmust. A vallásról most nem mint privát, egyéni hitről beszélünk – ez utóbbit ugyanis még a felvilágosult világ is az egyéni

szabadság elve által támogatott egyéni döntésként tolerálja. Kevésbé tolerálható viszont ebből a szempontból a szervezett, intézményes erővel fellépő vallás, amely megengedi magának, hogy a köz birodalmába is behatoljon. E téren a vallást ugyanolyan avított kövületként kezelhetjük, mint magát a nacionalizmust. Végül is immár több mint kétszáz éve annak, hogy a *filozófusok* mindenkit biztosítottak arról, hogy „az utolsó pappal tömök ki majd az utolsó királyt”. (Vagy lehet, hogy fordítva?)

Egy biztos: itt vagyunk, és tagadunk mindenfajta olyan elvárást, és megütközünk minden olyan nézettel, amely a nacionalizmust és a vallást valamiféle gyilkos kombinációként értelmezi, méghozzá nemcsak egy meghatározott és így behatárolt térségben, hanem az egész világon. Így tehát a „nemzeti kérdés”, amelyet nemcsak a marxisták, hanem számos felvilágosult értelmiségi is (konzervatív és liberális egyaránt!) a történelem szemétdombjára utalt, ma újra a kérdéssé vált, amely mind a jelent, mind a jövőt veszélyezteti. De az is nyilvánvaló, hogy a nemzeti kérdés szorosan összefügg a vallással. Különböznem is tudnánk megérteni mindazt, ami a Közép-Keleten történik (és itt nem csak az arab–izraeli konfliktusra gondolunk, hanem az arab világon belüli vallási nézeteltérésekre is), vagy akár a volt szovjet birodalomra, vagy arra a térségre, amely egykor nagy India volt, vagy ha tetszik, az egykori Jugoszláviára, és – hogy el ne felejtjük, csak azért, mert közel van! – Észak-Írországra. Hiszen ezek világunk realitásai; az úgynevezett „véres keresztutak”, ahol a nacionalizmus és a vallás találkozik.⁹

A legtöbb történész figyelmét azonban elkerülték ezek a realitások is. Ha az én német menekült professzorom, nem sokkal a háború kitörése után, ilyen vakon elutasította a nacionalizmust, akkor nem csoda, hogy mások – hasonlóképpen elutasító módon vagy akár csak feledékenyen – nem fogták föl, hogy a nacionalizmus egyik elidegeníthetetlen alkotórésze éppen a vallás. A nacionalizmusról szóló alapművek (amelyek a vallásról szinte alig ejtenek szót) természetesen kitűnő történészek munkái, legyenek akár liberálisok, akár konzervatívok.¹⁰ Így például a közelmúltban napvilágot látott *Encyclopedia of Nationalism* a következő fejezetcímeket sorakoztatja föl: „Kulturális nacionalizmus”, „Dinasztikus nacionalizmus”, „Gazdasági nacionalizmus”, „Humanitárius nacionalizmus”, „Integráló nacionalizmus”, sőt olyan is van, hogy „Zene és nacionalizmus”, viszont olyan alcímet nem találunk, hogy „Vallási nacionalizmus” vagy akár „Vallás és nacionalizmus”. (Van persze egy fejezet „A nacionalizmus mint vallás” alcím alatt, de itt a vallást a szerző metaforikus értelemben használja, mintegy a nacionalizmus érzelmi természetét hangsúlyozandó.)¹¹

Lassan úgy tűnik, hogy még a látszólagos kivételek is erősítik a szabályt. Linda Colley legutóbbi műve például meghamisítja a brit nacionalizmust, amelyet a háború és vallás olvasztótégelyeként értelmez – s ezen belül a háborút az elégségesnél gyakrabban a vallás szolgájaként állítja be. A tizennyolcadik században a protestantizmus tette lehetővé Nagy-Britannia létrejöttét.¹² A viktoriánus korszakban Britannia „gondviselészere” végzeté” mintegy igazolás volt arra, hogy a Birodalom hitvallást tett a „protestáns Izrael” státusa mellett. De ez csak később történt. Ma viszont Colley úgy értékeli a helyzetet, hogy a protestantizmus mint a brit kultúra létfontos-

ságú tényezőjének hanyatlásával, valamint azzal, hogy Európában hiányzik a katolikus ellenség, illetve hogy Nagy-Britannia belépett az Európai Közösségbe – a britek nemzetazonosság-tudata és nacionalizmusa megkérdőjeleződött és összezavarodott.¹³ E ponton Colley is csatlakozik azon kollégái többségéhez, akik szerint a mai világban egyre kevesebb a vallás és a nacionalizmus. (Linda Colley a könyvében nem foglalkozik Írországgal. Feltételezzük, ha foglalkozna, talán több bizonyítékot találna mind a nacionalizmusra, mind a vallásra.)

Egy másik említésre méltó kivétel Conor Cruise O'Brien, aki szerint korunkban nagyon is túlteng a vallás és a nacionalizmus. *God Land* című művének legnagyobb része a nacionalista és vallási érzelmek történetével foglalkozik, kezdve a Biblián, s folytatva a reformációval, a puritán Amerikával egészen a francia forradalomig. Csak az utolsó fejezet (*God Land Now*) érinti a jelent: O'Brien itt tesz hitet a vallásos nacionalizmus (vagy nacionalista vallás) túlélési képessége mellett, illetve fejezi ki bizalmatlanságát mindkettővel szemben. Latin-Amerikában a nacionalizmus és a felszabadulás elmélete egyfajta „szent nacionalizmust” hoz létre, ami jól összehasonlítható a korai puritánok nacionalizmusával, jóllehet az Egyesült Államokban a nacionalizmus e két eszme között ingadozik: az egyik a „szent nemzet” eszméje, amely, ha nyomaiban is, még mindig őriz valamit az Isten alá rendelt nemzet gondolatából, a másik az „istenített nemzet” ideája, amely az előbbinél jóval szélsőségesebb, és amely önmaga fölött semmiféle lényt vagy törvényt nem ismer el. Egy olyan, önmagát „agnosztikusnak valló” gondolkodó számára, mint O'Brien, mindkét eszme elégséges okot szolgáltat az aggodalomra, habár – mint maga is bevallja – ezek még mindig kevésbé veszélyesek, mint a teljességgel a technika szolgálatába állított nacionalizmus. O'Brien ugyanis azt a fajta nacionalizmust részesíti előnyben, amely a vallásnak kevésbé célirányos formáját foglalja magába, ilyen például a „kiválasztott nép” nacionalizmusa, amelynek nemzeti büszkeségét csökkenti az Isten előtti alázat, vagy – ami talán még jobb példa – Abraham Lincoln változata: a „majdnem kiválasztott nép”. Ez a „majdnem” O'Brien szerint az Egyesült Államok legértékesebb öröksége.¹⁴

A tizenkilencedik század nacionalista mozgalmainak szempontjából a vallás elutasítására ugyancsak jó indok kínálkozik, minthogy ezek túlnyomórészt szekuláris jellegűek voltak, sőt bizonyos megnyilvánulási formáikban vallásellenesek is: tudatosan törekedtek ugyanis arra, hogy a vallást, jelesül az univerzalista katolicizmust mint az embert elsődlegesen meghatározó viszonyt, háttérbe szorítsák. A tizenkilencedik századi francia történész, Jules Michelet szerint a nemzet eszménye azért jött létre, hogy áthidalja azt a „mérhetetlen szakadékot”, amelyet Isten eszményének eltűnése maga után hagyott. A francia forradalom által gerjesztett nacionalizmusra ez – legalábbis magában Franciaországban – igaz (habár a napoleoni uralom túlkapásaival szembeálló leigázott nemzetek nacionalizmusára már talán kevésbé). Igaz viszont az olasz nacionalizmusra, amely a pápaság fennhatósága elleni szekuláris lázadás volt, és szintén igaz az Ausztria uralma ellen fellépő nacionalista felkelésre. Németországban is igaz volt, ahol a nacionalizmus a protestánsok és a katolikusok egyesülésében fejeződött ki.

De még Írországból is, legalábbis a tizenkilencedik században, a nacionalizmus inkább politikai, mint vallási érzelmeket váltott ki. Az Ifjú Írek, a tizenkilencedik század közepének Fenian szövetségi tagjai is elsősorban republikánusok és demokraták voltak, és csak azután katolikusok, sőt a tizenkilencedik század végén az önkormányzati politika militáns hívei (*Home Rulers*) között is ugyanolyan számban voltak protestánsok, mint katolikusok (Pernell is beleértve). A huszadik század elejére azonban az egyesült, független Írország víziója elsüllyedt a protestáns–katolikus konfliktus valóságában, ami aztán a háború után Írország megosztásához vezetett – azaz olyan megoldáshoz, amely semmit sem oldott meg, csak tovább ingerli és gyötéri mind Angliát, mind Írországot.

Akár Írországból, akár a világ más részein a vallás újra előtört és erőre kapott az első, de még inkább a második világháború után, és a nacionalizmus fő mozgató erejévé vált. Habár a történészek, a szociológusok, a politológusok, de még az újságírók sem hajlandók elfogadni ezt a tényt, részben saját vallásellenes ideológiai előítéleteik miatt (képtelenek lévén komolyan venni mint olyan erőt, amely ma is hathat), részben viszont szakmai elvakultságuk miatt (amelyet olyan elhivatottságként tüntetnek fel, amely arra kötelezi őket, hogy a „nem tudományos” jelenségeket is „tudományosan” magyarázzák). Számukra a nacionalizmus, amennyiben mindenfajta racionális elvárással szemben is rendületlenül tovább él, nem más, mint a modernizáció mellékterméke.¹⁵ És a vallás, amennyiben szerepet játszik a nacionalizmus gerjesztésében, nem más, mint azon társadalmi és politikai elitnek forráshadicséje, amelyek – bár maguk szekularisták –, mégis a vallás retorikáját használják fel a tömegek mozgósítására és az emberek elkötelezett hűségének megszerzésére. Pedig a tömegek körében is – állítja egy kitűnő szociológus – aligha fedezhetjük fel a vallási vagy nacionalista érzelmek jelenlétét a mindennapi életben.¹⁶ Egy másik kutató viszont, miután kijelenti, hogy a nacionalizmusnak „nincsenek mély gyökerei az emberi pszichében”, azzal folytatja, hogy elkiáltja magát, rádöbbenve, micsoda „elbűvölő kapcsolat van a reformáció és a nacionalizmus között”. Holott annak a reformációnak, amelyre ő gondol, sokkal több köze van az „irodalomhoz és a bibliakutatáshoz”, a „papmentes unitarianizmushoz” és az „individualizmushoz”, hiszen a reformáció – röviden és leegyszerűsítve – végül is elsősorban antiklerikális és szekuláris, és csak másodsorban vallási mozgalom.

Ez a modernitásról vallott nézet persze ugyancsak ki-munkált és elfogadható. Ugyanakkor a legkevésbé sem igazolja az elmúlt fél évszázad tapasztalatait, gondoljunk csak a legfrissebb történésekre: az arab–izraeli háborúkra, az intifádára, amely alapjában véve ugyanúgy háború, csak más eszközökkel; vagy a hinduk és muzlimok közötti véres konfliktusokra Indiában, vagy az Irak által elkövetett atrocitásokra a síták ellen, vagy a szerbekére a boszniai muzulmánok ellen. Az „etnikai tisztogatás” szerb politikájáról szóló hírek mindannyiunkat elborzasztanak. Pedig merő eufémizmus az egész – nem csak a „tisztogatás” szó, hanem az „etnikai” is. Ebben az esetben is (mint oly sok másban) az etnikai kifejezés nem rejt sem többet, sem kevesebbet, mint vallásit. Gyakran hangoztatják, hogy a nyelv a nemzet megkülönböztető kritériuma. Ugyanakkor tudjuk, hogy a szerbek, a horvátok és a muzulmánok is ugyanazt a nyelvet beszélik. Vallásuk azonban különböző. Így hát aminek ma tanúi vagyunk, nem más, mint egyszerű, régimódi vallási üldöztetés.

Sokat beszéltek az utóbbi időkben a „történelem vége” tézisééről, de arról az aspektusról talán mégsem elegendet, amely viszont nagyon is jellemző az egész kortársi gondolkodásmódra. Francis Fukuyamát gyakran kritizálták amiatt, hogy túl könnyen elveti a nacionalizmust mint a történelem jelentős mozgató erejét. Azt azonban kevesen vették észre, hogy Fukuyama a nacionalizmus elvetésével egyidejűleg, a vallást is elveti. Tanulmányában a vallás és a nacionalizmus úgy jelenik meg, mint két – a liberális társadalomban is fennmaradó – „ellentmondás”. Pedig – és erről győzköd minket a szerző – ennek az ellentmondásnak nincs „egyetemes jelentősége”, mint-hogy a nacionalizmus csak a harmadik világban marad fenn, illetve Európának olyan „poszthistorikus” részeiben, mint Észak-Írország. Ráadásul a vallás ma már csak a fundamentalizmus megnyilvánulási formájaként okoz fejfájást.¹⁸

Fukuyama könyve a következő téziséből indul ki: „A nemzeti érzésre vagy a fajtára alapozott elismerés vágya – nem ésszerű.”¹⁹ Mint ahogy a vallásra alapított elismerés vágya sem az. Ebből kiindulva, Fukuyama párhuzamot von a nacionalizmus és a vallás között. Emlékeztet a tizenhatodik századbéli vallásháborúkra, amikor Európa holmi vallási fanatizmusok miatt eltékozolta, elherdálta javait. Az erőforrások elvesztésének reakciójaképpen, no meg merő önérdékből, a vallás „végre tanult némi toleranciát”, és „bevonult a magánélet szférájába”. Így vált lehetségessé, hogy a „liberalizmus Európában győzedelmeskedett a vallás felett”. És ugyanez fog történni a nacionalizmussal. „A nacionalizmust ugyanúgy vissza lehet szorítani, és ugyanúgy lehet modernizálni, mint a vallást.” Ráadásul ugyanakkor domesztikálható és privatizálható is: „A franciák tovább élvezhetik a bort, a németek pedig a kolbászt, de ezek most már csak és kizárólag a magánélet szféráiban jelennek meg.”²⁰

Fukuyama, akárcsak tanítómestere, Hegel, messzire tekint. És ebben a távoli perspektívában a nacionalizmusnak (akárcsak a náciizmusnak és a Holocaustnak) semmiféle „egyetemes jelentősége” nincs. Szerinte ezek a történelem panorámaképeire vetített radarjelek, méghozzá egy olyan történelemé, amely úgy jutott el végőrájához, hogy tudomást sem vett áldozatairól.

Lionel Trilling egyszer azt írta, hogy azok a történészek, akik azzal hízelegnek maguknak, hogy „hosszú távon” fejtik ki nézeteiket, képtelenek belátni, hogy a „hosszú táv” a létező leghamisabb történelemszemlélet, amely megfelelő távolságtartással nem más, mint annak elismerése, hogy „a hullák és a levágott végtagok végül nem is olyan borzalmasak, sőt hosszú távon »valamiféle értelmes mintává« állnak össze”.²¹ Trilling negyven évvel ezelőtt írta le ezeket a szavakat. Akkor, amikor számos felvilágosult és kiművelt liberális éppen a náciizmusra és a kommunizmusra vetett egy „hosszú távú” pillantást, megállapítva, hogy a náciizmus ronda, efemer jellegű daganat a történelem arcán, a kommunizmus pedig alig látható, de szerencsére ugyancsak átmeneti szegyenfolt, afféle tinédzserkori pattanás, amely idővel szintúgy eltűnik. Mindkét anomália, a liberálisok akkori nézete szerint, mára már legyőzötté kellett volna válnon, miután mind embervesztésben, mind szenvedésben már behajtotta követeléseit, amelyek ugyancsak meghaladják képzeletünket és számításainkat. Sokan közülünk azonban még időben rádöbbenek e jelenségek nagyobb és „egyetemes” jelentőségére, és e jelenségeken nemcsak a náciizmust és a kommunizmust értjük, hanem azt a „liberá-

lis képzelőerőt” is, amely az utóbbiakat képtelen annak látni, amik; minthogy az emberi természetről alkotott képe olyannyira felvilágosultan racionális és progresszív – és egyszersmind végtelenen szűk látókörű.

Az emberi természetről alkotott efféle nézet elfogadhatatlanná teszi azt a tényt, hogy a nacionalizmus és a vallás, ilyen vagy olyan formában, ilyen vagy olyan fokon, jó vagy rossz előjellel, még sokáig velünk fog élni a belátható jövőben. (Még ha nem is a történelem végéig, igaz, nem sokan rendelkezünk elégséges fantáziával ahhoz, hogy felfogjuk a „vég” jelentését.) Az emberi természetről alkotott nézet ugyanakkor azt is megnehezíti, hogy különbséget tudjunk tenni a nacionalizmus különféle fokozatai és formái között, és hogy az ítéletalkotást rájuk hagyjuk.

A liberális képzelőerő persze nem mindig ilyen korlátolt, legalábbis nem a nacionalizmus szempontjából. Abban a korszakban, amit a „liberális nacionalizmus” fénykorának neveznek – s ami persze sokkal inkább volt a felszabadulás nacionalizmusa, mint az uralomé –, John Stuart Mill, a korát megelőző kitűnő liberális, pontosan efféle különbségeket tett, és pontosan ilyen ítéleteket vont le. Mill maga, a nacionalizmus bajnokaként, úgy vélte, hogy a nacionalizmus voltaképpen a liberalizmus és a demokrácia egyenes következménye, kiegészítője. „Ahol a nemzeti érzés felfokozott erővel jelentkezik, ott rögtön megjelenik a *prima facie* helyzet, amely arra törekszik, hogy a nemzet összes tagját egyesítse, méghozzá egyazon kormány uralma alatt, és a kormány, amely arra törekszik, hogy függetlenítse magát a polgároktól. Nyilvánvaló, hogy az a probléma, hogy a kormány kérdését a kormányzottak oldják meg – pusztán retorika.” Ugyanakkor az egység és a függetlenség vágyát csak sajátos feltételek elégíthetik ki; így például az országnak „elégé érettnnek kell lennie a szabad intézmények” tolerálására; nem lehetnek az egyesülésnek „akadályozó geográfiai tényezői” (mint például Magyarországon, ahol a nemzetiségek az együttélés során oly mértékben összekeveredtek, hogy „kénytelenek voltak azzal vigasztalni magukat: nincs más lehetőségük, mint hogy valamennyien azonos jogokkal és köteleességekkel rendelkezzenek”); az embereknek meg kell felelniük egy „pusztán erkölcsi és társadalmi elvárásnak” – azaz el kell érniük a civilizációnak azt a fokát, amely függetlenségüket is előnyösé teszi számukra. Ez utóbbi kritériumot olyan „alacsonyabb rendű és elmaradott” népek diszkvalifikálták (mint például a baszkok, a bretonok, a walesiek és a skót felvidék lakói), akik „magas szinten civilizáltak és kulturáltak” népek között élnek, és akiknek boldogoknak kellene lenniük, hogy ilyen magasabb civilizációval rendelkező nemzetek körében egyáltalán elvegyülhettek.²²

Mill három pontját később Wilson tizennégy pontja váltotta fel, valamint a nemzetiségnek az a korlátozott „joga”, amely korlátlanul felhatalmazza őt az „önmeghatározásra”. A politikai képzelőerő és a politikai pártatlanság katasztrofális kudarcának eredménye volt ez: léket kapott minden, ami képezzé tehetett volna bárkit is arra, hogy realisan gondolkodjon és beszéljen népekről és nemzetekről, arról, amire vágyhatnak, és arról, amit képesek is teljesíteni, arról, hogy mekkora akarattal és képességgel rendelkeznek ahhoz, hogy elfogadják a szabad intézményeket, és legfőképpen arról, hogy megfeleljenek az adott „erkölcsi és társadalmi követelménynek”, illetve civilizációjuk szintjének. Manapság persze egyre nehezebb magasabb vagy alacsonyabb civilizációkról beszélni, és még nehezebb „alacsonyabb rendű vagy elmaradott” népekről. Sőt

még ennél is nehezebbé vált szót ejteni az úgynevezett „szabad intézményekről”, öszintén és elfogulatlanul, hiszen ezeket azok sajátítják ki maguknak, akik önmeghatározásra törekcsenek, s olyan intézményekre vágnak, amelyek biztosítják a vallási türelmet, a kisebbségek képviselőtét, és elismerik az etnikai különbözőséget. Manapság, mivel ezek a feltételek találobbak, mint bármikor korábban – de a Mill korabelieknél mindenképpen relevánsabbak –, szinte kényszerítve vagyunk, hogy minden eddiginél behatóbban foglalkozunk velük. Arról, ami időközben oly fájdalmassá vált, nem érdemes beszélni. Hiszen a szabad intézményrendszernek sincs minden egyes ország sem kitéve, sem elkötelezve. Hovatovább azt sem mondhatjuk, hogy minden egyes nemzetiség méltó a tiszteletrre és az elismerésre. Aligha állíthatjuk, hogy minden egyes népnek „joga van” a függetlenségre és az önmeghatározásra. A hidegháború utáni években, de már előtte is, nincs és nem is volt semmiféle erkölcsi egyenértékűség a nemzetek között – vagy akár a leendő nemzetek között.

Korunk paradox realitásai ezek... Ebben a nemzetközi világban a nacionalizmus általánosan elterjedt jelenség. A szekuláris világban viszont a vallás is él és virul – még hozzá nemcsak a vallás oly sokat becsmértelt „fundamentalista” ága, hanem azon réges-rég megbecsült vallások egész sora is, amelyek egyszerre követelnek meg intellektuális és jámbor elkötelezettséget. Ezeket a realitásokat nincs értelme tagadni vagy elutasítani. Ellenkezőleg: nagyon is földön járóknak kell lenni ahhoz, hogy meliorizáljuk és összhangba hozzuk őket az emberi, a békés és polgári rend érdekében.

Realistának lenni persze annyit jelent, hogy elfogadjuk és tiszteletben tartjuk a nacionalizmus erejét, hatalmát és szenvedélyességét, még akkor is, ha minden erőnkkel megpróbáljuk csökkenteni hatását. Jól tudjuk persze, hogy van ebben a törekvésben számos patetikus elem, hiszen nem kétséges, hogy a virulens nacionalizmust szembeállítani a poshadrt, áporodott internacionalizmussal, vagy helyettesíteni egy mesterséges, bürokratikus „Európai Közösség” eszméjével – történelmi és organikus nemzetek számára nem lehet más, csak pusztá retorika. Ezért szerencsésebb, ha az amerikai „alapító atyáktól” tanulunk, akik ugyanezzel a problémával szembenézve olyan megoldást kerestek, amely voltaképpen „republikánus gyógyír” arra a problémára, amelyet a *Federalist Papers* úgy írt le, hogy

„gyógyír mindazokra a bajokra, amelyek a republikánus kormányzattal együtt járnak”.

Igy tehát arra kell törekednünk, hogy valamiféle nacionalista gyógyírt találjunk mindazokra a bajokra, amelyek éppen a nacionalizmus legfőbb velejárói – azaz ne utasítsuk el a nacionalizmust egy szintetikus internacionalizmus nevében, hanem éppen egy „helyesen értelmezett” nacionalizmust erősítsünk, támogassunk, mintegy Tocqueville nyomán: egy nyugati típusú, polgárközpontú nacionalizmust, amelyet komoly garanciákkal, ellensúlyokkal, képviselői önkormányzattal, polgári szabadságjogokkal egészítünk ki (amelyek mindegyike voltaképpen a bajokra kitalált republikánus gyógyír). E gyógy módok között (melyeket mind Tocqueville, mind az alapító atyák egyaránt felfedeztek) ott a vallás is, illetve a vallások sokasága, amelyek tolerálják, sőt tiszteletben is tartják egymást, és nem is csupán a privát szférá, hanem a közélet integráns részét is képezik.

A történelem keserű iróniája, hogy manapság, amikor az újabb nacionalizmusok egyre agresszívvá válnak, a régiek elbátortalanodnak és passzívak lesznek, és egyre kevesebb hajlandóságot mutatnak arra, hogy megtámogassák saját, pacifikus, polgári nacionalizmusuk legitimációját – hacsak nem vonják kétségbe azt a despotikus és törzsi legitimációt, amely ma kezdi felütni fejét. A második világháború alatt George Orwell figyelte meg, hogy csak Angliában „voltak olyan értelmiségiek, akik szégyelltek magukat saját nacionalizmusuk miatt”.²¹ Ma azonban ez már elmondható az összes liberális demokrácia értelmiségijeiről, akik saját nacionalizmusukat mint „eurocentrikusat” demisztifikálják vagy xenofóbiaként és fajgyűlöletként állítják be, és egyben becsmértik is, miközben a harmadik világ nacionalizmusait és minden más térség nemzeti érzelmeit legitimnek tartják, azokét is, akiknek a nacionalizmusa egyértelműen antiliberális, embertelen, sőt nem ritkán rasszista.

Ugyanakkor a nacionalizmus minden képzeletet felülmúló túlkapasai némi reménnyel is kecsegtethetnek. Hiszen ha már képtelenek vagyunk elutasítani a létező nacionalizmus valóságát, akkor előbb-utóbb arra kényszerülünk, hogy a valóságnak megfelelő megkülönböztetéseket tegyünk és ítéleteket hozzunk. A nacionalizmus ugyanis, legrosszabb formájának véres színjátékában, magát a vallást is degradálja, és arra taníthat bennünket, hogy inkább fogadjuk el a nacionalizmus legjobb formáját, amelyet a vallás is befolyásol, sőt fölemel, akár csak a civilizáció bármely egyéb megnyilvánulási formája.

FORDÍTOTTA SZILÁRD GABRIELLA

J E G Y Z E T E K

1. E. H. Carr, *Nationalism and After* (London, 1945), 36–37.
2. Theodore Zeldin, „Social History and Total History”, *Journal of Social History*, 1976, 243–3.
3. Zeldin, Review of Robert Blake, ed., *The English World*, in *The Times Literary Supplement*, 1982. dec. 31. 1436. Érdekes, hogy éppen Michael Oakeshott visszhangozza ugyanezt a gondolatot, holott ő a történelemírás során elutasítja a nacionalizmust mint szervező elvet, minthogy szerinte a nacionalizmus a múlt „praktikus” és „jelenre koncentrálo” megközelítését tükrözi. „Persze ajánlhatják nekünk »A Franciaország történeté«-t (*A History of France*), de csak akkor fogunk ebben azonosságot találni – *La Nation* vagy *La France* – mindazokkal a különbségekkel, amelyek a történetet al-

4. kotják, ha a szerző fölhangy történelmi elhivatottságával, elkötelezettségével, és tárgyát inkább ideológusként vagy mitológiaiakutatóként kezeli.” (*On History and Other Essays*, Oxford, 1983, 100.) Nagy kérdés, hogy vajon Oakeshott „Anglia történelmé”-t is ugyanilyen ideológikusnak, mitikusnak találta volna-e.
5. Zeldin első munkájának címe: *France 1848–1945*, sikeresen egyesíti magában azt a két „zsarnoki” kategóriát, amelyet elítél, azaz a nacionalizmust és a kronológiát.
6. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalisms*, London, 1983, 13–15.
7. Uo., 78., 123.
8. Eric Hobsbawm és Terence Ranger, szerk., *The Invention of*

Tradition, Cambridge, 1938, 2–3, 13, 263. L. még Raphael Samuel kiad., *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*, London, 1989, I. LX és passim; Ernest Gellner *Thought and Change*, London, 1964, 168. Egy később megjelent könyvében Gellner már tagadja ezen „invenciók” mesterséges, illetve kitalált mivoltát (*Nations and Nationalism*, Ithaca, 1983, 56). Anderson és Hobsbawm megalkotta azokat a terminusokat, amelyek népszerűsítették a nacionalizmusnak ezen eszméjét, de nem magát az eszmét. Két évvel könyve megjelenése előtt, egy nacionalizmusról szóló legfrissebb irodalmat közlő áttekintés a tizenkilencedik századi nacionalizmus „mesterséges és csinált jellegét” „elfogadott megközelítés”-ként írta le. (Geoffrey Eley, „Nationalism and Social History”, *Social History*, 1981. január, 90.)

8. Hobsbawm, *Nations and Nationalisms since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, 163–170. Egy másik kitűnő angol radikális nemrégiben – vállalva a „tényleges kiközösítés” kockázatát is saját köreiből (*New Left Review*) kijelentette, hogy „ebben a történelmi korszakban a nacionalizmus egészében véve még mindig elfogadhatóbb, mint korábban”. (Tom Nairn, „Demonising Nationalism”, *London Review of Books*, 1993. febr. 25., 5.)

9. Lionel Trilling beszélt azokról „a sötét és véres keresztutakról, ahol irodalom és politika találkozik”. („Reality in America”, 1940 in *The Liberal Imagination*, New York, 1950, 11.)

10. Pl. Elie Kedourie, *Nationalism*, London, 1960, Kenneth Minogue, *Nationalism*, New York, 1967, J. L. Talmon, *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution: The Origins of Ideological Polarisation in the Twentieth Century*, London, 1981, Gellner, *Nations and Nationalism*. Anthony D. Smith bírálja a nacionalizmus „funkcionalista” magyarázatát mint „politizált vallást”, méghozzá azon az alapon, hogy az így magának a vallásnak a leegyszerűsített megközelítése. Önmaga ugyanakkor csak a nacionalizmuson belül ad a vallásnak „indirekt, kétértelmű és reaktív szerepet”. (*Theories of Nationalism*, London, 1983, első kiad., 1971, 54., 57.) Eugene Kamenka viszont már 1973-ban megjósolta az „elsődleges feszültségek” kialakulását ebben az országban, minthogy a vallási különbségek nemzeti különbségek formájában jelentek meg. (Kamenka, ed., *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, London, 1976, első kiad., 1973, 13. L. még Salo Wittmayer Baron művét, aki Leopold von Ranke 1872-es megfigyelését idézi, aki szerint „a világtörténelem legtöbb korszakában a nemzeteket csak a vallási kötelek tartották össze”. (Baron, *Modern Nationalism and Religion*, Freeport, New York, 1971, első kiad., 1947, 20.)

11. Louis L. Snyder, *Encyclopedia of Nationalism*, New York, 1990. A tárgyról szóló úttörő munkájában Carlton J. H. Hayes leírta a nacionalizmus klasszikus tipológiáját: humanitárius, jakobinus, tradicionális, liberális, integráló és gazdasági. (*Essays on Nationalism*, New York, 1926.) A vallási nacionalizmus kizárása Hayesnél annál is inkább érdekes, minthogy ő maga kiemelkedő világi katolikus volt. Mindazonáltal szent meggyőződése volt, hogy a katolikus egyház mint a világ vezető spirituális ereje éppen a nacionalizmussal szemben gyakorol majd határozott ellenért.

12. Linda Colley, *Britons: Forging the Nation (1707–1837)*, New

Haven, 1992, 54. Az angol nacionalizmus vallási összetevője olykor visszavezethető az angol reformáció idejére, amikor is VIII. Henrik lett az egyház feje. Egy történész odáig merészkedett, hogy kijelentette: „Az angol nemzet születése nem egy nemzet, hanem nemzetek születése volt, azaz a nacionalizmus megszületése.” (Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Mass., 1992, 23.) Ez azonban jellegzetesen kisebbségi vélemény. Sokkal elterjedtebb az a nézet, amely szerint a nacionalizmus a francia forradalomból eredeztethető, és ezáltal teljesen szekuláris jellegű.

13. Colley, 368–9, 374 és passim.

14. Conor Cruise O'Brien, *God Land: Reflections on Religion and Nationalism*, Cambridge, Mass., 1988, 39., 81. és passim.

15. Greenfeld figyelemre méltó kivétel, aki megfordítja a konvencionális formulát, azzal érvelvén, hogy a nacionalizmus a modernizációnak nem terméke, hanem előfeltétele (18–21 és passim). Colley eredete szerint előbbre datálja a nacionalizmust a modernizációnál, de, mint a legtöbb történész, feltételezi, hogy a nacionalizmus a modernizáció fejlődésével radikálisan visszaszorul (369, 374).

16. Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. II. kötet. *The Nation-State and Violence*, Oxford, 1986, 73, 218.

17. Gellner, *Nations and Nationalism*, 34, 40, 142.

18. Francis Fukuyama, „The End of History?” *The National Interest*, 1989 nyár, 14.

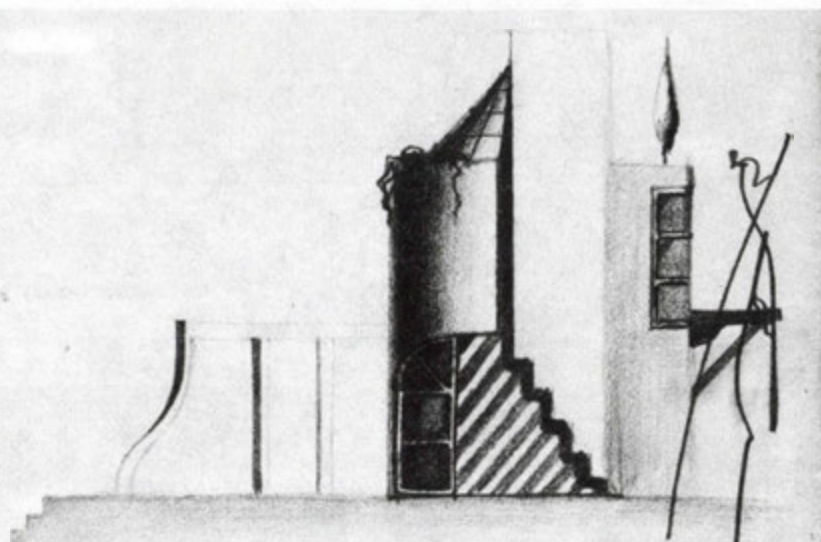
19. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, 1992, 201.

20. Uo. 271. Majdnem fél évszázaddal ezelőtt Hans Kohn hasonló párhuzamot vont a vallás és a nacionalizmus között. A vallás-háborúk és a felvilágosodás – írta – a „vallás depolitizálásához” vezettek, valamint ahhoz, hogy megszakadt a kapcsolat a vallás és az állam között, illetve ahhoz, hogy a vallás visszahúzódott az egyéni tudatba. Manapság hasonlóképpen képzelhető el a „nemzeti érzés depolitizálódása”. „A nacionalizmus elvesztheti kapcsolatát a politikai szervezettel, és akkor intim, belső érzés maradhat. És akkor, de csak akkor, a nacionalizmus kora az itt tárgyalt értelemben a múlté lesz.” (*The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, New York, 1944, 23–4.)

21. Lionel Trilling, „Tacitus Now” (1942), in *The Liberal Imagination: Essays on Literature and Society*, 201.

22. John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, első kiad. 1861, 360–4. A bretonokról és a baszkokról szólva Mill megdöbbenően ószinte. Mennyivel jobb volt számukra – írja – elmerülni a nagyobb nemzetben, mint „magukban duzzogni letűnt korok félvad maradványaként, lázadózni saját kis eszmei világukban, anélkül, hogy részt vennének a világ általános mozgásában, vagy legalább érdeklődnének iránta”.

23. George Orwell, *The Lion and the Unicorn: Socialism and the English Genius* (1941), in *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, szerk. Sonia Orwell és Ian Angus, New York, 1968, II. 75.

Szovjet kommunizmus, orosz nacionalizmus

MIKHAIL AGURSKY

A kommunista ideológia és az orosz nacionalizmus közötti kapcsolat régóta foglalkoztatja a nyugati megfigyelőket. Vajon befolyásolta-e a kommunista ideológia az agresszív szovjet imperializmust (mint sokan hiszik), avagy az imperialista törekvések a hatalmas orosz szuperállam belső dinamikáját követték?

A szovjet rendszer ideológiai indíttatását már nagyon sokan hangsúlyozták. Olyan szaktekintélyekre gondolok utalni, mint Gustav Wetter,¹ Alain Besançon,² Luciano Pellicani,³ Annie Kriegel,⁴ továbbá Alexander Nekritsch és Michel Heller, akik a szovjet rendszert a „hatalom utópiájának” nevezik, ami voltaképpen a szovjet rendszer összefoglaló ideológiai minősítése.

A kitűnő amerikai diplomata és egykori moszkvai nagykövet, Charles Bohlen, de Gaulle Szovjetunióval szembeni politikáját elemezve mutat rá: „...de Gaulle felismerte, hogy Szovjet-Oroszország ellenséges hatalom, de mivel nem törődött a kommunista ideológia fenyegetésével, nem mérhette fel a veszély mértékét oly pontosan, mint mi. De Gaulle tévedett ugyan, de ötven év múlva még igaza lehet. Akkorra a bolsevik elméletnek feltehetően írmagja sem marad, így nem irányíthat semmiféle aktív politikai meggyőződést. De ma még az ideológia fontos szerepet játszik... Ha egyszer elfogadják, a szovjet ideológia komoly kötelezettségeket ró követőire.”⁵

Azok, akik a szovjet rendszer ideológiai magyarázatában hittek, szem elől tévesztették az orosz nacionalizmust. Így Georg von Rauch német történész is, aki szerint „...a sztálinista hazafiság több nép multinacionalista, kollektív hazafisága, amelyet egy hatalmas térség egyetemességének érzése, illetve a közös politikai ideológia kovácsolt egybe”.⁶

Persze nemcsak de Gaulle, de sok más megfigyelő is – értelmiségi és politikus egyaránt – megpróbálta a szovjet rendszert nem ideologikusnak tekinteni, olyannak, amelynek a marxizmus pusztán burkolata, igazi hajtóereje azonban az orosz nacionalizmus.

Már közvetlenül 1917 után is számos orosz értelmiségi, akár pro-, akár antibolsevista volt, ugyanezt a felfogást vallotta – sok nyugati politikussal egyetértésben. Valamennyien figyelmeztettek, hogy a kommunista ideológia ne tévessen meg senkit, hiszen az csak ugyanazon orosz állam új történelmi maszkja, s mint ilyen próbál meg előnyt kovácsolni magának egy nemzetközi ideológiából.⁷

José Ortega-y-Gasset írta 1930-ban: „A történelmi kamuflázs minden ízében két realitással találjuk szembe magunkat: az egyik eredeti és lényegi, tehát láthatatlan, földalatti, míg a másik látható és véletlenszerű, így a felszínen

is érzékelhető. Moszkvában tehát megjelenik a marxizmus, az európai gondolatok tárháza, amelyet Európában találtak ki, az európai realitások és problémák egyfajta megközelítési módzataként. Ha ez a marxizmus abban az Oroszországban győzedelmeskedik, ahol semmiféle ipar nem létezik, akkor az a legnagyobb ellentmondás lesz, aminek a marxizmus csak kitéheti magát. Ez az ellentmondás azonban nem jön létre, minthogy győzelemről végképp nem beszélhetünk. Oroszország úgy marxista, ahogy a Német-Római Birodalomban élő germánok voltak rómaiak... Jómagam egy olyan könyvre vágyom, amelyben Sztálin marxizmusát lefordítják az orosz történelem nyelvére. Mint-hogy erről van szó, ez Oroszország erőssége; ez végre az oroszokról, nem pedig a kommunistákról szólna.”⁸

1931-ben Carlton Hayes az orosz bolsevikok integráns nacionalizmusáról beszélt: „Az orosz bolsevikok gazdasági és társadalmi reformerként kezdtek, a militarizmus, imperializmus és nacionalizmus elleni harsány tüntetésekkel. Azután hamarosan ráébredtek..., hogy a világ még nem készült fel az ő messianisztikus altruizmusukra, s így átszaptak egy Szovjetunió belüli, integráns nacionalizmusba – azaz kizárólagosan maguknak éltek, saját érdekeiket szolgálták, kardcsörtetve fenyegetőztek, lerombolták a demokráciát és a szabadságot, áhítattal imádkoztak diktátoraik oltáránál, akik ma nemzeti hőseik.”⁹

Walter Biehahn német történész, szembeszállva a szovjet társadalom hivatalos náci interpretációjával, 1934-ben kijelentette: „a bolsevik politikát nem a marxista forma, hanem az orosz tartalom határozza meg”.¹⁰ A Nemzetközi Kapcsolatok Brit Királyi Intézete 1939-ben figyelt fel a Szovjetunióban az orosz nacionalizmus megerősödésére.¹¹ Maurice Hindus amerikai újságíró, aki sokáig élt a Szovjetunióban, és aki a kritikátlan rokonszenv állapotából jutott el a vehemens bírálathoz, ezt írta Sztálin halála után: „Nem tudok elképzelni reménytelenebb feladatot, mint a bolsevik forradalom magyarázatát, kiváltképp a Sztálin hatalomra jutását követő időkben. Habár Lenin marxista volt, a bolsevik forradalmat nem a marxizmus lobbantotta láng-ra... Sztálin viszont akármely magjait hintette is el saját marxizmusának, azok orosz földre hullottak, és orosz klíma alatt szökkentek szárbá...”¹²

Zbigniew Brzezinski így írta: „Sztálin a marxizmus-leninizmus és a szovjet (kivált az orosz) nacionalizmus frigyét hozta tető alá. A nagyorosz állami hagyományoknak a határookra, a nemzeti törekvésekre, valamint a nem orosz szovjet államokkal szembeni civilizációs küldetésre gyakorolt egyre növekvő befolyása kéz a kézben járt az SZKP lélektani átalakulásával. A pártot kezdetben egy meglehetősen vegyes – orosz, zsidó, lengyel, baltikumai és kaukázusi eredetű – kozmopolita és internacionalista értelmiségi társaság irányította. Ez alakult át olyan párttá, amelyet orosz

Az írás a *The Soviet Union and the Challenge of the Future* III. kötetében jelent meg (Szerk.: Alexandr Shtromas és Morton Kaplan, Paragon House, New York, 1989).

(és bizonyos mértékig ukrán) parasztok uraltak, majd később az apparátcsikok.¹¹

Egy kitűnő amerikai történész, Robert Tucker, aki az Egyesült Államok moszkvai követségén szolgált, jelentette ki, hogy „...a kommunizmust mint kultúrát már a kezdet kezdetén határozottan eloroszosították”.¹² Ennek megfelelően beszélt orosz nemzetikommunizmusról. Az angol szovjet-szakértő, Vladimir Kusin ugyanezt vallotta: „A kommunizmus, miután internacionalizmusát nem vihette át a gyakorlatba, Oroszországot emelte a nacionalizmus piedesztáljára.”¹³

1974-ben Szovjetunióban járt diplomaták és újságírók kerekasztalítást rendeztek Miami-ban a szovjet rendszerről. A hozzászólások egyértelműen hangsúlyozták a szovjet rendszer elidegeníthetetlen orosz nacionalizmusát: „Az expanzionizmus mint az egyik legerősebb orosz hagyomány, elválaszthatatlan a szovjet rendszer lényegétől... Egy adott akció lehet a világforradalmi mozgalom része vagy az orosz állam nacionalista törekvésének kifejezése, leggyakrabban mégis a kettő kombinációja.”¹⁴ Az 1952-ben Moszkvában akkreditált amerikai nagykövet, George Kennan ezen a megbeszélésen jelentette ki: „...ha létezik a világban a szovjet rezsim vállalkozásai iránt bármilyen lelkesedés..., akkor ez a lelkesedés manapság inkább egy ódivatú, hazafias nacionalizmus, semmint a kommunista ideológia iránt nyilvánul meg”.¹⁵

Mindenekelőtt kérdezzük meg: mi is az a kommunista ideológia, és mi is az az orosz nacionalizmus? Vagy: a kommunista ideológia mely részei, és az orosz nacionalizmus mely részei azok, amelyek valóban fontosak?

Súlyos tévedés volna, ha a kommunizmust olyan filozófiai és társadalmi eszmék halmazának tekintenénk, amely önmagáért jött létre. Kétségtelen, hogy a kommunizmus mint tisztán ideológiai jelenség a kezdet kezdetén valóban létezett a Szovjetunióban, sőt a közelmúltban is, igaz, leginkább a nem kommunista világ kommunista értelmiségijeinek körében. A kommunizmus már régóta politikai filozófiába csapott át, amely elsősorban azt tanította, hogy milyen eszközökkel lehet kihasználni, sőt akár provokálni a válságot, s így hasznot húzni az általános frusztrációból, egy politikai kisebbségből vagy egy tisztavirág-életű politikai csoportosulásból – s mindezt az abszolút hatalom elérése és megragadása érdekében –, akár a nemzet egészének akarata ellenében is. E filozófia szerint a hatalomátvitel nemcsak erőszakkal érhető el, nem kizárólagosan avított katonai diktatúrák segítségével és terrorjával, hanem legfőképpen olyan társadalmi változások felcsillantásával, amelyek az új rendszerrel szemben mindennemű ellenállást értelmetlenné tesznek. Ennek következtében a kommunisták által kiharcolt társadalmi változások nem öncélúak, hanem elengedhetetlen feltételeit képezik a politikai kisebbség hatalma megerősítésének. Az eredeti kommunista ideológia mint egyéni meggyőződés ezért egyre inkább vesztett jelentőségéből. Következésképpen azok a kommunista jelszavak is óhatatlanul pusztá deklarációs ideológiává válnak, amelyek a „társadalmi igazságot”, a „humanizmust” és az „internationalizmust” hirdetik, elkendőzve a hatalomra törő személyiségek és csoportok valódi célját.

Mint normatív eszköztár azonban – amely egy kvázi-valósi hitrendszerrel is gondoskodik – a kommunista ideol-

gia rendkívül fontos szerepet játszik, amikor a kommunista uralom támogatására mozgósít. Ebben az értelemben a kommunizmus egyedülállóan eredeti „átmenet-előkészítő” ideológia, amelyet később is sikeresen vethettek be a már megalapozott kommunista rendszer legitimációjának forrásaként. A kommunista utópia ezért nem csak ideiglenes ideológiai vonzerőként szolgál, amelyről rögtön lemondhatnak, mielőtt a rendszer konszolidálódott.

Mindazonáltal e kezdeti szakaszban sem elegendő ez a vonzerő a kommunista uralom tényleges és teljes körű támogatásához. Ezért még a legidealistább kommunisták is arra kényszerülnek, hogy kegyetlen elnyomással, majd mindent átfogó terrorral ágyazzák be magukat a hatalomba. Ebben az értelemben – mint Alexander Shtromas megjegyezte – a szovjet állam már csírájában „arra volt kárhóztatva, hogy olyan klikk-állammá váljék, amelynek egyetlen célja, hogy a kicsiny, de ideológiailag céltudatos uralkodó csoport érdekeit és céljait mindenáron támogassa a néppel szemben. Ebből a szempontból másodlagos, hogy ez az uralkodó klikk – legalábbis kezdetben – egy jobb rend idealista híveiből áll-e – akik akár forradalmi (értsd: terrorista) eszközökkel is készek e rend megerősítésére –, vagy cinikus opportunistákból, akik mindenre képesek, hogy az örökölt hatalom egyetlen ideológiáját és teleológiáját megőrizzék. Ezen állam klikktermészete nem változik, hasonlóképpen alapvető politikájához és tetteihez.”¹⁶

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy ez a hatalmi filozófia számos alapvető elemet átvett a marxista dogmákból. Ezek elmoszák a határokat a hatalom tiszta filozófiája és az autentikus marxizmus között. Sőt az a körülmény, hogy az orosz bolsevikok marxista jelszavakat hangoztatva jutottak hatalomra 1917-ben, e jelszavakat különösen vonzóvá teszi mindazok számára, akik a fennálló rend erőszakos lerombolásával akarják magukhoz ragadni a politikai hatalmat.

A kommunista ideológiának van néhány alapvető eleme, amelyet az orosz bolsevizmus vezetett be, és más kommunista rendszerek is elfogadtak, de amelyek nem szükségképpen marxista fogantatásúak:

1. A gazdaság szigorú centralizációja, amely az új rendszerrel szemben minden ellenállást meghüszít vagy reménytelen helyzetbe hoz – a források hiányának okán.

Ezért a leendő kommunista vezérek nem avégből vezetnek be a központosítást, hogy „utópikus” társadalmi változásokat hajtsanak végre, hanem hogy megfosszák forrásaitól az ellenzékét.

2. A politikai szabadságjogok és a szabad sajtó elnyomása az osztályharc szükségszerűségének ürügyén: az efféle elnyomás első áldozata az antikommunista szocialisták (Oroszországban a mensevikek, a szocialista forradalmárok és anarchisták), valamint a kommunista disszidensek, más-ként gondolkodók (pl. a spanyolországi trockisták).

3. Az egypártrendszer létrehozása, amelyet voltaképpen hamarosan felvált az egyszemélyes uralom vagy egy szűk klikk uralma, miközben a párt pusztá adminisztratív testületté csökevényesedik az adott vezér, illetve csoport szolgáltaiban.

4. A gazdaság központosítása nem azt jelenti, hogy tervgazdálkodás jön létre, sokkal inkább azt, hogy a nemzetgazdaságot egy olyan társadalom katonai mozgósításának

képére formálták át, amely – megfosztatván a normális gazdasági élet lehetőségétől – kénytelen forrásait bizonyos katonai és stratégiai célok elérésére összpontosítani.

A „mobilizáció gazdaságának”, amelyet Szovjet-Oroszország a polgárháború idején vezetett be, semmi köze nem volt bármiféle normális, „harmonikus” gazdasági rendszerhez. Ezt Karl Kautsky vette észre először, aki az 1920-as évek vége felé mereven elutasította mindazokat a nagyratörő célkitűzéseket, amelyekkel a szovjet társadalom igazolni akarta a tervezettség alapjainak lerakását.¹⁹ Mindazonáltal a szovjet rendszer, még a gazdaság mobilizációját tekintve is, alacsonyabb rendűnek bizonyult. A „mobilizációs társadalom” Amitai Etzioni által bevezetett fogalma, véleményünk szerint, a kommunista gazdaság legjobb definíciója.²⁰

5. A művészetek és az irodalom politikai manipulációja az uralkodó klikk politikai hatalmának konszolidációja érdekében.

6. Minden olyan filozófia vagy vallás aktív elutasítása, amely kihívást jelenthet a kommunista uralommal szemben, azaz a ténnyel sem törődve, hogy a vallás olykor az uralkodó osztály politikai legitimációjának passzív kiegészítő formájaként is felhasználható.

Igy tehát bármennyire irreleváns volt is szellemileg, politikailag a „deklarációs ideológia”, mégis rendkívül hasznos a kommunista rendszerek számára, mert:

1. Kitűnően törvényesíti az új elnyomó rendszert.
2. Növeli a multinacionális, illetve multietnikai kommunista társadalmak kohézióját.
3. A szovjet expanziós törekvések elfogadható legitimációját nyújtja.

4. Mozgósít a hatalom erősítésére és konszolidációjára. Nyilvánvaló, hogy a szavakban internacionalista és a szociális igazság iránt elkötelezett kommunista ideológia tökéletes ellentmondásban áll a hatalom tényleges filozófiájával, mely a szovjet politikai gondolkodást uralja: mégis mindegyik kommunista társadalom alkalmazkodott ehhez az ellentmondáshoz. Jó ideig minden hatalomra kitért diktátor tudatában volt annak, hogy helyzete stabilabb, sőt kikezdehetlenebb lesz, ha marxistának nevezi magát, államosítja a gazdaságot, bevezeti az egypárti uralmat, és önmagát a szovjet politikai védőernyő fedezéke alá vonja. Fidel Castro volt az első diktátor, aki e premisszák alapján „tért át” a kommunizmusra, és példája ugyancsak vonzóvá vált.

Jól tudjuk, hogy az a nemzetközi hálózat, amely a szovjetbarát felbuzdulásokat szervezi, sohasem fektette teljes bizalmát az elkötelezett kommunistákba, minthogy veszélyes fanatikusként, bajkeverőként tekintette őket.^{21,22} Néhány nyugati baloldali értelmiségi persze hitt abban, hogy a Szovjetunióban és más kommunista országokban létrejött kommunista rendszer volt e nemzetek modernizálásának egyetlen járható útja.²³

A szovjet politikai rendszer relatív stabilitásának egyik oka a forradalom után az volt, hogy a bolsevik vezetőknek mint törpe kisebbségnek kellett kiterjeszteniük hatalmuk alapjait, és rákényszerültek arra, hogy megfeleljenek a domináns orosz nemzetiség nacionalista érzelmeinek, s így magukat az egyetlen olyan autentikus nemzeti erőként állítsák be, amely felveszi a küzdelmet mindazokkal a meg-

átalkodott külföldi beavatkozókkal szemben, akiknek eltökélt szándéka, hogy Oroszországot megfosszák nemzeti függetlenségétől, és úgymond rabszolgáskorba hajtsák az orosz népet. E tételt már maga Lenin is nyilvánosan hirdette 1918 novemberében,²⁴ és e gondolatnak azután az orosz–lengyel háború engedett szabad folyást.²⁵ A bolsevikok cinikusan kijátszották a nemzeti kártyát: az orosz nacionalizmust vonzóvá tették, miközben szemükben egyetlen érték létezett, az orosz államhatalom. A maguk univerzális törekvéseinek fényében ezt persze nem teheték hivatalos ideológiájuk részévé, de a hivatalos internacionalizmust olyan nemzetileg vonzó elvekkel kapcsolták össze, mint a „szocializmus egy országban”, vagy a „szovjet hazafiság”. Ezek az ellentmondásos fogalmak – amelyeket nyugodtan nevezhetünk „nemzetibolsevizmusnak”, kizárólag az oroszok számára jelentettek valami fontosat.

Edmund Demaitre jegyezte meg, hogy „A »nemzeti« és a »kommunista« jelzők közötti ellentmondás több mint szemantikai, minthogy ez a kommunista elvek univerzális nemzetközi tartalma és azon különös feltételek között áll fenn, amelyekben azokat megvalósították.”²⁶ A szovjet-orosz nacionalizmust nagyon világosan magyarázta meg az amerikai diplomata és tudós, Frederick Barghoorn: „Az orosz szupremácia – jegyezte meg – arra volt való, hogy támogassa a Kreml azon politikai tetteit, amelyek nem nyerték el a Szovjetunió belüli lelkes nagyorosz támogatást. Ezt fontos hangsúlyozni, mert az a látszat keletkezhet, hogy a szovjet oroszosítás pusztán a forradalom előtti cári politika megerősítése lett volna. A szovjet rezsim a nemzeti kultúra más hagyományos elemeit is felhasználta, ha arra a körülmények rákényszerítették.”²⁷

Az orosz nacionalizmus túlságosan absztrakt fogalom. Valójában a lehetséges nacionalizmusok teljes spektrumát magában foglalja: így a liberálist és elnyomót, a rasszistát és kulturálist, a radikálist és konzervatívot egyaránt. E nacionalizmusok végtelenen idegenek lehetnek egymás számára.

Eugene Kamenka szerint „a nacionalizmus lehet demokratikus vagy autoriter, előre néző vagy visszatekintő, szocialista vagy reakciós”.²⁸ John Plamenatz különbséget tesz a „nyugati” és „keleti” nacionalizmus között: „Ismerjük az újonnan civilizált népek nacionalizmusát, amely ez idáig idegen volt tőlük. Ez tehát azoknak a népeknek a nacionalizmusa, amelyek szükségesnek érzik önmaguk átalakítását és felemelését... Ez a nacionalizmus, bár utánozza őket, egyszerre ellenséges is az általa követett modellekkel szemben, és hajlamos arra, hogy antiliberalissá váljék... Tulajdonképpen két ambivalens elutasítást is tartalmaz: az idegen betolakodóé, akit egyidejűleg próbál követni és visszazorítani, valamint azon régimódi viszonyokat, amelyeket a haladás gátjának tekint, de amelyek egyúttal a nemzeti identitás dédelgetett ismérvei.”²⁹

A bolsevizmus már a forradalom előtt olyan keleti nacionalizmussá vált, amely nyugodtan nevezhető a radikális orosz nacionalizmus folytatásának, s amely Herzenre és Bakunyira vezethető vissza. Herzen például az ifjú és barbár szláv hordák hódítását a rothadó Nyugaton progresszív forradalmi tettnek minősítette, amely egy új civilizációt fog létrehozni. Bakunyin meg lényegében úgy aposztrofálta a szocialista és anarchista forradalmat, mint szláv nemzeti felszabadító mozgalmat. Bakunyin szerint csak a szocialista forradalom mentheti meg a szlávokat a német gyarmatosítástól, mivel a szocialista világban nem lesznek államok, és

így a németek elvesztik a szlávok ellen irányuló végzetes államhatalmi befolyásukat.³⁰

A radikális orosz nacionalisták velejéig gyűlöletesnek tartották a valódi orosz nemzetet. Csökevényesnek és elmaradottnak tekintették azt, ugyanakkor arról álmodoztak, hogy ezekből az elmaradott oroszokból a vezető nyugati nemzetekkel egyenrangú, sőt ezeket túlszárnyaló népet hoznak létre. Ez a nacionalizmus a maga erős hagyomány- és személyiségellenes hátterével még azon oroszok fizikai megsemmisítését is támogatta, akikről kiderül, hogy alkalmatlanok a vágyott átalakulásra, és ezért kóros tehertélt jelentenek.

Ez a filozófia tulajdonképpen Nietzsche és Marx összeolvásztásából ered, amely sok-sok baloldali radikális orosz fertőzött meg a huszadik század elején. Jóllehet számosan közülük személy szerint szembefordultak Leninnel [például a Vperjod (Előre) csoport tagjai, akik a forradalom után nagy hatást gyakoroltak a szovjet politikára, ideológiára és kultúrára; Makszim Gorkij, Alekszandr Bogdanov, Anatolij Lunacsarszkij, Mihail Pokrovskij, Vjacseszlav Menszinszkij, Dmitrij Manuilskij tartozott e csoporthoz], kollektivistá filozófiájuk ténylegesen az orosz radikális, totalitárius nacionalizmus kifejezője volt.³¹

Habár empiriomonizmusa³² miatt Lenin hevesen bírálta a csoportot, ez a filozófiai irányzat korántsem volt a Vperjod általános elveinek legfontosabb része. A társaság egyebnézeteinek nagy hányadát Lenin is osztotta, sőt 1915-ben maga jelentette ki, hogy nincs ellentmondás egy nemzet aktuális helyzetének kritikai megközelítése és átnevelésének elszánt vágya között.³³

A szovjet kollektivizálást tanulmányozó tudósok figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy az orosz parasztság genocídiumát Gorkij már 1922-ben nyilvánosan javasolta, majd Sztálin, hat évvel később, éppen akkor valószínűsítette meg, amikor Gorkij diadalmasan hazatért önként vállalt száműzetéséből, hogy jó pár évre Sztálin egyik legközelebbi tanácsadója legyen.

Gorkij már a forradalom előtt beszélt arról, hogy az orosz népből két lélek lakik. Az egyik a szláv, azaz az európai, az aktív, a kreatív, a dinamikus. A másik a mongol, azaz a keleti, a passzív, a konzervatív, a destruktív. A mongol lélek a tatár-mongol hódítás öröksége, Ázsia kártékony hatása Oroszországra. Az orosz paraszt Gorkij szerint a félelmetes keleti fertőzés megtestesülése, amelyet csak sebészi beavatkozással, amputálással lehet gyógyítani.³⁴

Gorkij hatását a szovjet rendszerre és ideológiára sohasem értékelték és értékelték megfelelően, pedig valójában ő volt a szovjet rendszer egyik alapító atyja, és hatása szinte Leninével és Sztálinéval vetekedett. Gorkij ráadásul a legjelentősebb orosz radikális nacionalista is volt, aki hidat vert a forradalom előtti radikális Oroszország és a bolsevik rendszer között. Radikális nacionalizmusának központi magva a bolsevik Oroszország felett érzett büszkeség volt, amelyet nála legszemléletesebben egy új világközpont megteremtésének eltkélt vágya fejezett ki. E nemzeti cél érdekében bármit fel lehetett áldozni: a hagyományos értékeket, de emberéleteket is – számolatlanul. A radikális orosz nacionalizmus Nagy Pétert tekintette az első orosz bolseviknak.

Az orosz nacionalizmus diadala azonban végeredményben éppen az oroszok nemzeti létét fenyegette. Az orosz nép nem főnixként támadt fel a

régi Oroszország haló poraiból, éppen ellenkezőleg: borzalmas, és valószínűleg jóvátehetetlen csapás érte.

A bolsevik vezetők úgy kezelték az orosz népet, mint valami természeti erőforrást, amely egyszerűen újratermelhető. A szovjet rendszer által provokált háborúk, az emigráció, a parasztok kiirtása, a politikai terror, az éhínség, a hadifoglyok millióinak megsemmisítése azonban elszívta az orosz népesség demográfiai erejét. Egy utópikus új nemzet helyett, amely 1928 után Gorkijt oly nagyon elbűvölte, borzalmas demográfiai hanyatlás következett mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Ez csak az 1960-as évek végére vált érzékelhetővé.³⁵ Erre az új demográfiai helyzetre a szovjet vezetés első reakciója az eltussolás volt. A nem orosz nemzeteket az orosz nyelven mint valamiféle *lingua franca*val látták el, így próbálván integrálni őket. Abban reménykedtek, hogy ez az oroszok és nem oroszok közti sűrű hűzasságkötés új nemzet kialakulásához vezet.

A szovjet vezetők az orosz néppel mint önmagában vett értékkel nem törődtek. Az oroszokra csak mint az új nemzeti entitás keretére volt szükségük. Könnyen belátható, hogy az oroszok mint kisebbségek nem törekedhettek a szovjet társnemzetek teljes oroszosítására. E nemzetek denacionalizálása azonban – a helyi nacionalisták számára legalábbis – valószínűleg még féltelenebb és elfogadhatatlanabb, mint maga az oroszosítás.

De épp ez volt az a pont, amely körül a szovjet vezetők körében komoly ellentétek alakultak ki. Néhányan közülük joggal vonhatták kétségbe az integráció erőltetését.³⁶ Azzal érveltek, hogy ez a politika rendkívül veszélyes a szovjet politikai stabilitás szempontjából, minthogy lehetővé tenné a nem orosz nemzetek behatolását a szovjet politikai rendszer központjába, amelyet, 1938 óta legalábbis, a (törzsökös) oroszok uraltak. Ez esetben a szovjet politikai frakcióharcok könnyen kiegyesülhetnek egy nemzeti dimenzióval. Jó néhányan a szovjet vezetők közül nem hittek abban, hogy a soknemzetiségű irányítás stabil lehet. Abban viszont végképp senki sem hitt, hogy a nem orosz „szovjet kisebbségek” megbízhatóak és elkötelezettek lehetnek a szovjet rendszerrel szemben.

Míg a szovjet vezetőség egy részét csupán a hatalom érdekelte, addig az orosz értelmiségiek és írók már az 1960-as évek végétől kezdve hangot adtak valós nemzeti aggodalmuknak. Sok megfigyelő egyetértett abban, hogy komoly és legfelsőbb szintű politikai támogatás nélkül ennek az aggodalomnak a nyílt kifejezésére nem lett volna mód. A hajdani amerikai diplomaták fent említett kerekasztalánál erre a témára is kitértek.

Henry Shapiro például George Kennannel egyetértésben megkérdezte: vajon „...nem volna-e helyesebb ezt (ti. a nacionalista ellenzékét – M. A.) nemzetközi ellenzéknek nevezni, abban az értelemben, ahogyan a Politikai Bizottság tagjainak, a Szovjetunió vezetőinek többsége sokkal inkább orosz nacionalista, sőt nagyorosz nacionalista, mintsem internacionalista?”³⁷ George Kennan pedig kijelentette, hogy „...a párton belül létezik egy, az orosz nacionalisták vezetése, igen elégedetlen központ, amely valóban háborút akar Kínával, és amely a szovjet nacionalizmussal szemben az erős orosz vonalat képviseli”.³⁸

Kennan és Shapiro azonban nem tettek különbséget az orosz nacionalizmus két formája, a radikális és a konzervatív között, amelyek egymással szemben mélyen ellenségesek. Az ellenzéki orosz nacionalizmus konzervatív, de nem abban az értelemben, hogy képviselői vissza kívánnák állítani a hagyományos orosz társadalmat. Ez a nacionalizmus

az eredeti kommunista ideológia alapvető vonásait is magában foglalja, és nem áll szándékában feladni politikai hatalmát. Erősen etatista, ám számos más hagyományos orosz értéket is őriz, sőt az ortodox egyházzal fűződő viszonya is ambivalens.

Az orosz konzervatív nacionalizmusnak olyan változata is elképzelhető, amely a kommunizmust nem utasítja el, hanem egyszerűen megpróbálja önmagához igazítani, mint a második világháború alatt, amikor a szovjet propaganda felfüggesztette a szovjet társadalom ideológiai összetevőinek hangsúlyozását, és a bolsevik hatalomra jutást a nemzeti felszabadítás forradalmaként magyarázta. E korszak szovjet főideológusa, Alekszandr Scserbakov például hivatalos beszédeiben mindahányszor kiemelte, hogy Oroszországot a bolsevik forradalom mentette meg az idegen gyarmatosítástól.³⁹ Lenin maga is ezzel a magyarázattal állt elő, amikor azt mondta, hogy az októberi forradalom és az 1918-as breszt-litovszki egyezmény segítségével mentették meg a bolsevikok Oroszország függetlenségét.⁴⁰ A szovjet rendszer nemzeti hatalomorientációját megőrző orosz konzervatív nacionalizmusra frissebb példa Pjotr Proszkurin szovjet író életműve, amely a pártot a nemzet igazgatásának szervezeteként ábrázolja.⁴¹

A Szovjetunióban néhány éve a konzervatívok támadták a radikálisokat, mert ez utóbbiak a további terjeszkedés érdekében támogatták az öngyilkos irányzatokat, a fegyverkezési versenyt és az aktív, gátlástalan szovjet nemzeti integrációt. Ennek egyik érdekes jele volt az a heves vita, amely az establishment orosz nacionalistái között folyt arról, hogy mi is voltaképpen Oroszország, mi a Nyugat és mi a Kelet.⁴² Olyan orosz nacionalista ideológusok, mint például Vagyim Kozsinov vagy Lev Gumiljov Oroszországot a Kelet szerves részének tekintik, amely kibékíthetetlen ellentétben áll a Nyugattal. Eközben opponenseik, például Apollon Kuzmin vagy a néhai Vlagyimir Csivilikin, Vaszilij Lebegyev és Vlagyimir Subkin azt állítják, hogy Oroszország a Nyugat része, és így Ázsia halálos ellensége. Ezért bírálják a harmadik világgal szembeni szovjet politikát, mert az radikális mozgalmakat támogat. Ehelyett az orosz elszigetelődés lenne a cél. Ezeket az egymástól eltérő nézeteket persze a Szovjetunióban nem lehetett nyilvánosan kifejezni, hacsak nem legfelső politikai támogatással.

A konzervatív orosz nacionalizmust annak idején elentmondásos jellege ellenére is üdvözölni kellett, hiszen

azt lehetett remélni, hogy ennek égisse alatt megszűnik majd a nemzetközi stabilitás és béke veszélyeztetése. Ez a nacionalizmus – bár vállalta, hogy Oroszország erejét megőrizze, sőt növelje – természeténél fogva nem volt expansionista.

Anacionalizmust, akárcsak az ideológiát a szovjet vezetők a nép támogatásának elnyerésére használták fel. A szovjet terjeszkedést nem az orosz radikális nacionalizmus gerjesztette. A szovjet vezetők hasznosították viszont azt a fajta orosz nacionalizmust, amelynek vonzereje garantálta a terjeszkedési politika általános támogatását. Persze egy konzervatív, izolációs nacionalizmust is vonakodás nélkül kihasználtak volna, mint ahogyan azt Sztálin a második világháborúban tette.

Éppen ezért életbevágóan fontos az orosz nacionalizmus izolációs formáinak bátorítása, méghozzá a nemzetközi béke és biztonság érdekében. Frederick Barghoorn már 1956-ban megértette ennek szükségességét, amikor így írt: „Szovjet-Oroszországban a militarizmus és a nacionalizmus közti kapcsolat izgalmasan paradox. A háború a centralizmus, a sovinizmus és az idegenellenesség erősítésével hozzájárult a totalitárius rendszer fejlődéséhez, ugyanakkor a nagyorosz nacionalizmus újjászületése bizonyos mértékig antitotalitárius fejlemény. Nem szabad azonban túlhangsúlyozni a szovjet ideológia e két eleme közötti ellentmondást. A Kremlnek ugyanis jelentős mértékben sikerült szintetizálnia a kettőt. Mégsem lehetetlen, hogy a Kreml által a nagyorosz nacionalizmusnak tett engedelmények olyan módosulásokhoz vezethetnek a szovjet ideológiában, amelyek hosszú távon egy kényelmesebb szovjet–nyugati viszony ígéretét hordozzák.”⁴³

Még ha a diadalmaskodó konzervatív orosz nacionalizmus megpróbálná is integrálni a szovjet történelem tapasztalatait egy új orosz nemzeti mítoszba, az sem szabad hogy aggodalmat okozzon más nemzetek körében. Végül is a történelem az efféle integráció számos példáját ismeri, amelyekről bebizonyosodott, hogy a nemzetközi politika terén teljességgel ártalmatlanok. Bármilyen formát öltön is a konzervatív orosz nacionalizmus, az semmiképpen nem lehet fenyegetés. Csak remény.

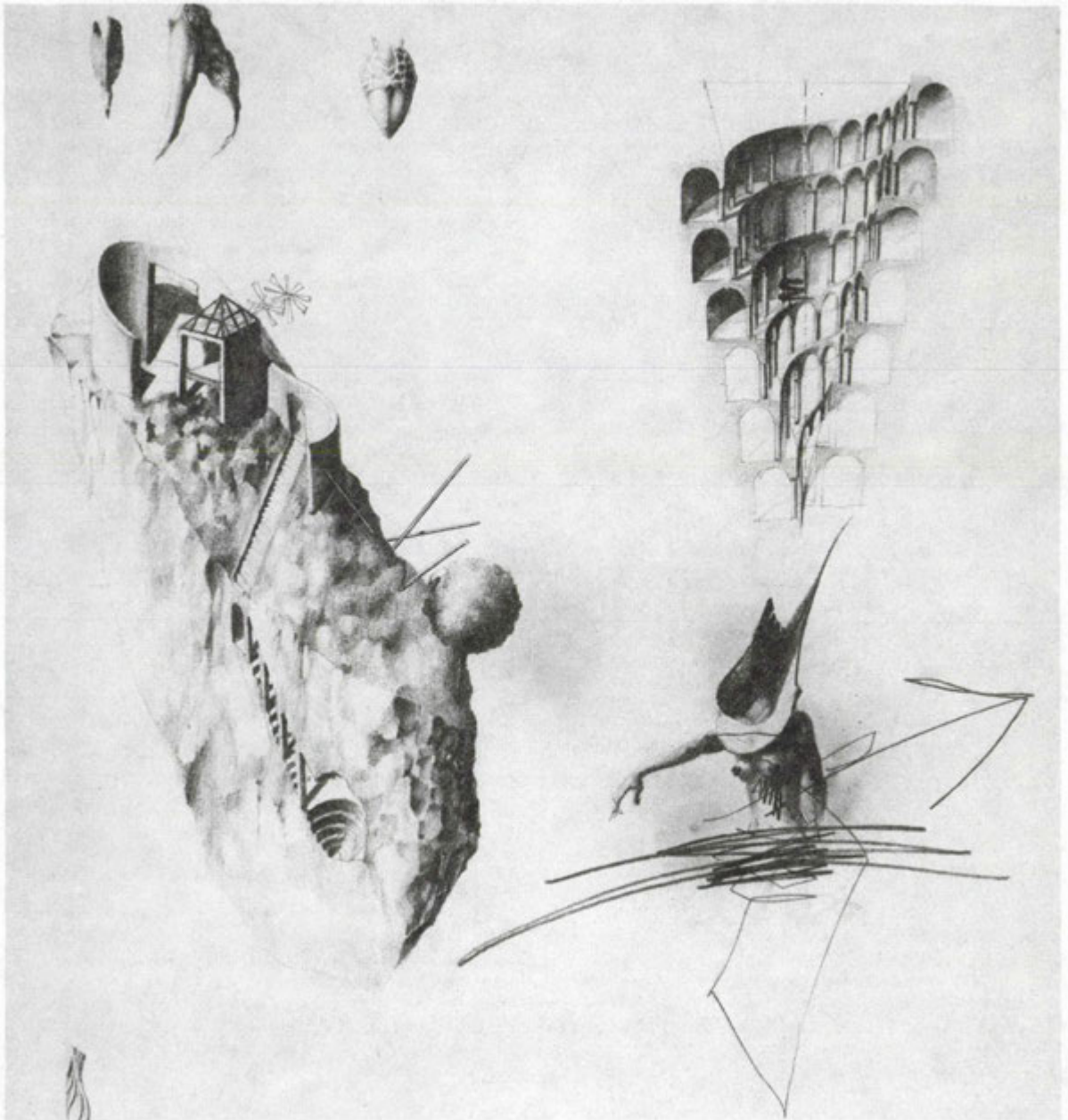
FORDÍTOTTA SZILÁRD GABRIELLA

J E G Y Z E T E K

1. G. Wetter, *Dialectical Materialism* (New York: F. Praeger, 1958).
2. A. Besançon, *Court traité de soviétologie à l'usage des autorités civiles, militaires et religieuses* (Paris: Hachette, 1976).
3. L. Pellicani, *I rivoluzionari di professione* (Firenze: Wallechi, 1975).
4. Vö. A. Kriegel, *Israel est-il coupable?* (Paris: R. Laffont, 1982).
5. Ch. Bohlen, *Witness to History* (New York: W. W. Norton, 1973), 513.
6. Vö. G. Rauch, *Letter to the Soviet Leaders* (London: Fontana, 1974).
7. M. Agursky, *The Ideology of National Bolshevism* (Boulder, Col.: Westview Press, 1986).
8. J. Ortega-y-Gasset, *The Revolt of the Masses* (London: G. Allen & Unwin, 1972), 105.
9. C. J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: Russell and Russell, 1931), 166–167.
10. W. Biehahn, „Marxismus und Russentum im Bolschewismus”, in *Ostereuropa*, 10. évf., 1934–35, 506.

11. „The Rise of Russian Nationalism”, in *Nationalism*. Report by a Study Group of the Royal Institute of International Affairs (London: Oxford University Press, 1939), 57–80.
12. M. Hindus, *Crisis in the Kremlin* (New York: Doubleday, 1953), 32–34.
13. Z. Brzezinski, „The Soviet Past and Future”, in *Encounter*, 34, No. 3 (1970 március), 7.
14. R. C. Tucker, „Communist Revolutions, National Cultures, and Divided Nations”, in *Studies in Comparative Communism*, 7, No. 3 (1974 ősz), 242.
15. V. Kusin, „Socialism and Nationalism”, in L. Kolakowski, Hampshire szerk. *The Socialist Idea* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974), 148.
16. Kohler et al., *The Soviet Union*, 4–5.
17. Uo., 31.
18. A. Shtromas, „To Fight Communism: Why and How?”, in *International Journal on World Peace*, I, No. 1 (1984 ősz), 37.

19. Vö. M. Salvadori, *K. Kautsky and the Socialist Revolution* (London: NLB, 1979).
20. A. Etzioni, *The Active Society* (London: Collier-Macmillan, 1968).
21. A. Karnacheev, *Inside a Soviet Embassy* (Philadelphia: Lip-pincot, 1962), 207.
22. V. Sakharov, U. Tossi, *High Treason* (New York: Ballantine, 1981).
23. Vö. T. von Laue, *Why Lenin? Why Stalin?* (Philadelphia: Lip-pincot, 1964).
24. V. I. Lenin, „The Valuable Admission of P. Sorokin”, in *Collected Works*, 28 (Moszkva: Progressz, 1965), 187–188.
25. Vö. K. Radek, „O haraktyere vojni sz Polsej”, in *Pravda*, 1920. május 11–12.
26. E. Demaitre, „The Origins of National Communism”, in *Studies in Comparative Communism*, II, No. 1 (1969 január), 1.
27. F. Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism* (London: Oxford University Press, 1956), 60.
28. E. Kamenka, „Political Nationalism”, in E. Kamenka szerk., *Nationalism* (Canberra: Australian National University, 1976), 3.
29. J. Plamenatz, „Two Types of Nationalism”, in E. Kamenka szerk., 34.
30. Vö. M. Bakunyin, „Goszudarstvennoszty i anarhija”, in *Iz-brannie szocsinyenyije*, I (Pétervár–Moszkva: „Golosz truda”, 1922).
31. Vö. *Ocserki filozofiji kollektivyizma*; Szentpétervár: Znanyie, 1909.
32. V. I. Lenin, „Materialism and Empirocriticism”, in *Collected Works*, 14 (Moszkva: Progressz, 1962)
33. Uo., 21, 103–5.
34. M. Gorkij, „On the Russian Peasantry”, in *The Journal of Peasant Studies*, 4, No. 1 (1976 október)
35. Vö., M. Agursky, *Szovjetszkij Golem* (London: Overseas Publications Interchange, 1983), 47–55.
36. Részletesen ld. *ibid.*, 36–39.
37. F. Kohler et al., *The Soviet Union*, p. 62.
38. Uo., 62–63.
39. Ld. például *Pravda*, 1944. január 22.
40. V. I. Lenin, „The Valuable Admission of P. Sorokin”, *op. cit.*, 187–188.
41. M. Agursky, „The New Russian Literature”, *The Soviet and East European Research Center*, The Hebrew University of Jerusalem, 1980.
42. Vö., M. Agursky, „Les idéologues du PCUS dans le débat”, in *La documentation française, Série URSS*, No. 467, 1983.
43. Barghoorn, *Soviet Russian Nationalism* 264.

Mészöly Miklós Köhögő császár

MONODRÁMA

– piros gerendák közül kidagadva
tág szemekkel nézel magadra.
(Weöres)

KÖHÖGŐ CSÁSZÁR: Csak köhög, nem beszél.

SZEMÜVEGES FÉRFI: Görnyedt; később kihúzza magát, leveti a szemüvegét.

ALAKOK: Némák, kik csak átvonulnak – vakok, koldusok, katonák, félmeztelen prostituáltak, diáklányok és fiúk, atléták, sofőrök, munkások, érdemrendes politikusok, katonák, bakók, papok, jól öltözött és kevésbé jól öltözött örök jellegtelének.

*

Szín: szobortemető. Egymásra hányt szoborroncsok, fölmeredő karok és combok, félig szétzúzott fejek, néhány épebb torzó. Állatvégtagok és -fejek, duzzadó tomporok, mind csorbák. Köztük archaikus szörnyetegkarmok és patás lábak. Stílusok, formák keverednek: görög, latin, egyiptomi, ind, azték stb.

Roncsalmaz közepén támlás kőülöke. Roncsok közt keskeny járóka, ott vonulnak időről időre az ALAKOK. Nem vesznek tudomást egymásról. Mintha nem is látnák egymást. Mikor fölmege a függöny, színpad sötét. Mormogásszerű ének hallatszik távolodva; majd asztmás, fel-felszakadó köhögés. Színpad lassan világosodik. A középen ott ül a CSÁSZÁR. Tógás (?), bizonytalan korú férfi. Arca lilásfehér, kőszzerű, mint a torzók színe. Csupán köhög, mozdul; mozdulatai jelentőségteljesek.

Szünet.

Bejön a SZEMÜVEGES FÉRFI. Öltözete mai, jellegtelen. Tartása esett, sumákoló, aláztos és elszánt. Előbb a keskeny járaton indul el, hogy megközelítse a CSÁSZÁRT, majd elbátortalanodik, visszahátrál.

*

(Hitelesebb játékmód: sötét szobában állunk egy nagy tükör elé; csak a tükröt világítjuk meg; sokáig nézzük magunkat; arcunk mögé képzelünk egy tetszés szerinti arcot; elnevezzük Köhögő Császárnak; ha az utcalárma felfelerősödik, csukott szemmel várunk, míg elhal, hogy az elvonuló processziót jobban lássuk; miután minden bekövetkezett – függöny.)

SZEMÜVEGES FÉRFI:

Tudom, késtem... fél hatra kellett volna jönnöm, és most fél hét. Korán sötétedik, a hídon nehezen jutottam át. Ott ugyan föl akart venni egy kocsí, de nem szálltam föl, gondoltam, inkább nekivágok. Valami ünnep lehetett, mert iszonyú sokan tolongtak, egyik korláttól a másikig, de a partra senki nem ment le, csak néhány függönyözött kocsí meg én. Gyalog jöttem inkább – aláztosan akartam ideérni, hogy megbocsáss.

(Vár; CSÁSZÁR köhécsel)

Valamikor barátok voltunk. Igen... én emlékszem rá. De nem merem most már hangosan mondani – végre

is én követtem el hibát. Én sértettelek meg. De meg kell magyaráznom! Nem érthetsz félre! Egy héttel ez előtt is itt voltam fél hatkor, amikorra ide rendeltél. Ugyanezen a helyen álltam – és a te helyed volt üres. Persze, nem hiszed most...

(CSÁSZÁR köhint)

Azt gondolod, hogy hazudok. És megvetsz. Hogy ravaszkodom. Hogy ki akarok bújni a felelősség alól. Várod, milyen mesét találok ki... Nem találok ki semmit. Ha megfeszítesz is, így volt. Te nem voltál itt. És ezt tudnom, éreznem kellett volna. Vissza kellett volna fordulnom, nem pedig idetolakodni, hogy a becsületességemmel kérkedjem... az engedelmisséggel, amit soha nem tagadtam meg. Mégis úgy tűnhetett, hogy jóindulatot akarok zsarolni! Még azt is gondolhatták, hogy te követtél el hibát, mert én voltam itt, és te nem... Ami árulás – vagy még annál is rosszabb.

(CSÁSZÁR hosszan köhög)

És hogy akkor bevégeztetett...

(ALAKOK egy csoportja feltűnik, átvonulnak)

Hát még ha tudnád, mikor itt voltam, akkor is ugyanezt mondtam el a süket sötétségnek. Amit neked kellett volna meghallgatni. Ezt csak a pontosság kedvéért mondom – szeretném, ha nem magyaráznád félre.

(Szünet)

A hajdani barátságra kérek, ne ítéld annyira könnyen! Ne tarts hazudozónak, aki fél bevallani, hogy nem volt itt, el se indult hozzád...

(Szünet)

Neked volt fontosabb dolgod – fontosabb nálam. Biztos nem emlékszel már... biztos annyira természetes lehetett...

(CSÁSZÁR aprót köhint)

A rendnek nincs szüksége rá, hogy feltűnést csináljon. Nem bizonygatja magát – hangtalanul is tud csörtetni, mint éjszaka a vad. Csak a félelem alattomosabb... Ha tudnád, hogy félttem, reszkettem először! Mikor kalapáccsal ver a szív... Amolyan rekviem ez. Sugárzik, mint a fekete ünnep. Ahogy a szélbe kitett nedves húr csavarodik, rád tekeredik... Fejedtől a talpadig befon a remegés. Semmi más nem vagy már, csak vinnyogás. Ketrec, rács nélkül. Ha megfogod – magadba karmolsz. Magadat fojtogatod. (Kezét ökölbe szorítja.) Ilyen kicsi vagy. És ami utána jön...! De honnét is ismerhetnéd a félelem sivatag ajándékát? Mikor fölenged a görcs... mikor minden olyan sík lesz, mint a betonfal! Sehol gyűrődés vagy ránc – csak a részvétlen csönd! A világ maszkja. Belepréselt rohanás, repülés... – belepréselt tízezer kőművesfeleség! Te magtalan vagy és agglegény... Istenem. Bocsáss meg.

(Hosszabb szünet. Hosszabb vonulás)

Így reszkettem múltkor is, mikor nem voltál itt.

(Szünet)

Persze messze is laksz a várostól... Megértem. Azért is jöttem gyalog, hogy jól megjegyezzem az utat, hogy ne tévesszem el visszafelé...

(CSÁSZÁR rohamszerűen köhög. SZEMÜVEGES FÉRFI az ujján számol.)

Igen – hogy össze ne zavarodjak, mielőtt meg tudnám magyarázni, miért vagyok felelős. Azt hiszem, a sor-

rend az, amire soha nem tudtam igazán vigyázni. Mindig a remény lett azonnal világos, mielőtt még a sorrend szóba kerülhetett volna. De azzal soha nem gyanúsítottalak, hogy csak úgy belefirkálsz a sors könyvébe – csak úgy belehamisítasz. Ezt soha nem éreztem becsületes vádaskodásnak. A vádat bizonyítani kell – én meg tudom, csak egyszerű bizonyosság vagyok. Semmivel se több. Az eljárásokhoz nem értek. A szürke különben se szín, még a tények között is a leghazátlanabb.

(Újra az ujján kezd számolni; CSÁSZÁR kis artikulátlan hangot hallat.)

Ugye, először volt a szoba, ahol otthagytam őket. Egy szoba – félel se több. Szerettem mindig magam körül tudni az enyéimet. Látni, ahogy a játékaik vagy munkájuk fölé hajolnak, fejük fölött a langyos fénykarikával... *(Nevet)* Mint a céltáblák karikája a lőtéren! Csak hát az másképp forró. Aztán egy este jött az üzenet, hogy magadhoz rendeltél. Nem mondom, nem siettettél nagyon – hagytál bőven időt, hogy felkészüljek, rakosgassak, hogy gondosan felborítsam a rendet, amit szeretek magam után hagyni. Csak hát – nehéz az ilyen rendet hirtelen kitalálni. Akaratlanul is elfogja az embert a csomagolás szenvedélye. Az együgyű ügyeskedés, hogy ami gyűrött, hogyan nem gyűrődik tovább, ami törött, hogyan nem törik el egészen. Mintha azt kellene visszaszolgáltatni, ami igazán soha nem volt ép. Elhíheted – hosszú éjszaka volt. De nem akarok a hivalkodás bűnébe esni... nem mesélem el, hogy le se vetkőztem ezen az éjszakán. A cipőmet se húztam le, az ingem gallérját se gomboltam ki – pedig már veszettül szorított az egész napos reménytelen rohangálások után. Mint a hurok. Még szerencse, hogy nem vettem észre semmit. Elhitték, hogy le voltam vetkőzve, a cipőm odarakva egymás mellé, az ingem fölakasztva, mint egy ember vázlata. Szóval minden a megtévesztésig olyan, amelyet megszoktak. És igazán ártatlanul gondolták, hogy olyat látnak... Nagyon kérlek, ne fenyítsd meg őket ezért a figyelmetlenségért. Én se próbáltam megmagyarázni – ez csak rám tartozik. És rád. Ezt nem lehet velük megosztani.

(Néhány lézengő ALAK vonul át; CSÁSZÁR hangtalanul hatalmasat ásít, utána köhög csak.)

Hajnali öt óraker készültem el a rakogatással. Képzelheted, mennyire kimerültem, pedig semmi erőfeszítésembe nem került ez a szertartás. Nem volt benne más, csak tehetetlenség. Persze az is tud olyan lenni, mint a kényszerzubbony... *(Nevet)* A magamfajta stréberek előzékenysége? Hát persze. De ez nem a te hibád.

(SZEMÜVEGES FÉRFI újra az ujján számol)

És akkor indult el a fekete Studebaker – igen, körülbelül akkor. Ezeknek a csillogó fekete autóknak fénytelen *lelkük* van. Ne csodálkozz, hogy ilyen választékosan fejezem ki magamat – meg kell értened a szókimondást. Ez a barátságunk záloga. Én akarom biztosítani, hogy méltósága legyen a megbocsátásodnak. Olyan, amilyen megillet. Vigyáznunk kell rád. Elsősorban rád, hogy ne hibázz. Hogy ne add olcsón a szavad – ne kísértsd meg, hogy érzelemből, gyengeségből nevetségessé válj. Nem teheted meg! Könyörgök, maradj fontos a számunkra – makulátlanul fekete! *Stude..baker!* Nem érzed? – olyan ez a szó, mint oltárok fölött a kupola letaglózott íve. Mint a szép bilincs. Mint ölelésben a kulcsolódó ujjak. – Látod, a végén még én szégyellhetem magam, úgy beszélek, mint egy fűzfapoéta. Felejtsd el.

(CSÁSZÁR bábumereven nyújtózkodik, majd ezt követi a köhögés, egyre halkuló hangerővel.)

Aztán jött az utca... a tér...

(Kintről tompán morajló ordítás és jajgatás, az elfáradt kétségbeesés, lázadás ritmizált hangzavara. Majd mintha suhintás vágná el, csend.)

A tér, mondom... Azt hittem, nem hallod jól.

(Elmosolyodik)

Emlékszel? Gyermekkorunkban az volt a kunszt, ha a tér egyik oldalán úgy tudtuk elhajítani a kavicsot, hogy csak a túlsó oldalán pottyant le. Kavicsmadár. Ott aztán ihatott a pocsolyából, amibe belegurult. És micsoda boldogság volt megtalálni! Aki elment mellette, nem is sejtette, hogy repülni tudott, mint a madár. Mi ajándékoztuk meg a múltjával!

És megtanultuk, hogy a tereken nem szabad megállni. A terek fölött át kell repülni, ahogy tudsz. Vagy átlopódní, mint az árnyék, ami annyi nyomot se hagy, mint a csiga – igen, az a gyöngyházberakásos ökörnyál! Szelíd üzenet, hogy azért ő is él. Még ha a bakancsod nyikorgásától nem is veszed észre, mikor reccsen össze. Szerintem ez is Ave Maria. Mert a terek iszonyúak! Persze – ezt akkor még nem tudtuk ennyire pontosan – másképp tudtuk. Fiatalok voltunk. Csak a kavics volt fontos. Hogy átérjen a túlsó oldalra.

(Szünet)

A kavicsmadár.

(Szünet)

Az ajándék.

(CSÁSZÁR próbálja visszafojtani köhögését, darabos mozdulatot tesz, erőlködésétől csattanva letörik a kőtrónus egyik karfája.)

Emlékszel? – Újabban sokszor jut eszembe, hogy évekig közös kavicsunk volt. Egy lapos, kéken erezett. Ott találtuk a híd környékén – vagy éppen a híd alatt? Furcsa, hogy a hidak alatt minden tárgy meg hang rejtelmesebb. Mintha inkognitóban léteznének. Mintha be nem vallott titokzatosság volna a keresztnevük – vagy nem is tudom, mi... Valami, ami nem is családnév már? Te soha nem szeretted a hidak alját. Gyűlölted, féltél tőle – mégis emésztett a kíváncsiság. A furdalás, hogy mi lehet a helóta traverzek alatt, ami fölött olyan kecses pökhendiséggel ível át a híd. A védettség lakályos börtöne... *(Nevet)* Éfféléktől sokat undorkodtunk valamikor. Azoktól a jól megszerkesztett korlátoktól, melyeken nem tanácsos átcsörtetni. De hát – te is jól tudod, hol van a határtalanság határa. Te, aki biztonságban reszketesz, valamennyiünkénél bölcsőbb lehetsz már. Ezt elismeréssel mondom.

(Néhány ALAK vonul át, csontvázsoványak, lépni alig tudnak, csak egymást támogatva. CSÁSZÁR hűgősszerűen, önuralommal harákol)

Az ifjúság! – emlékszel?

(Szünet)

A bizonytalanság tobzódása...

(Szünet)

A kéjes felajzottság, mikor...

(Szünet)

Azt szeretném, ha meghalnál újra fiatalon – micsoda emlékké öregedhetnénk együtt! Tudom, perverz kíváncsiság, magamat se kímélem. Az ártatlanság se büntelen. Ha tudnád, mennyi sunyiság van a tisztaságban! Mennyi számítás, mennyi kék... Szeretném igazolni a kíméletlenségedet, az ellenszenvedet, szeretnék gyűlölni – és nem megy. Szeretnék szabadulni a szenvedés hamis glóriájától – szerencsétlen vagyok. Ezért jöttem el, ezért vagyok itt...

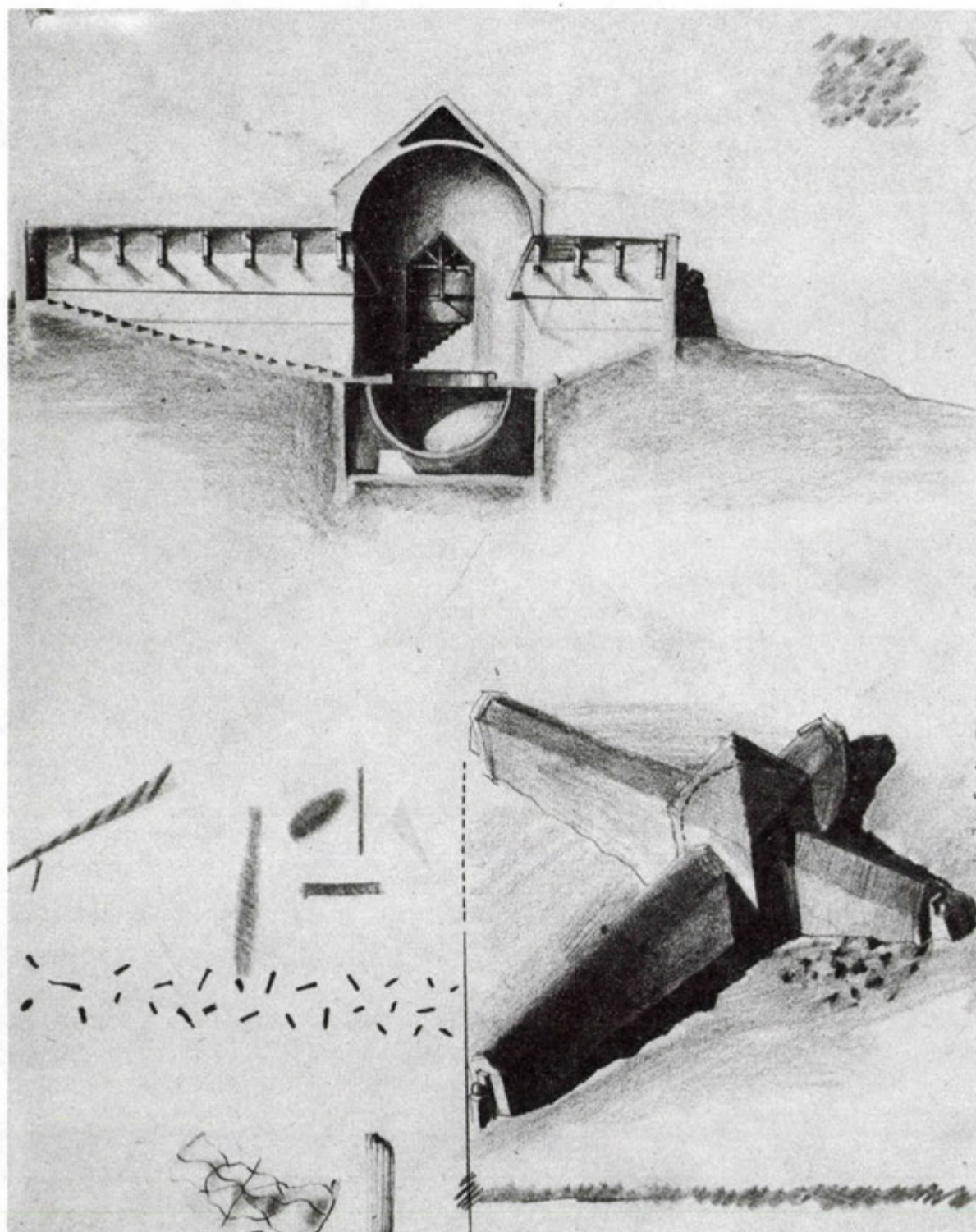
(Hosszabb szünet. CSÁSZÁR mintha megpróbálna hálásan felállni, karját széttárva előrehajolni.)

Becsapni téged. Édes bosszúval kedveskedni... Te hatalmas Úr! – hogy még az utolsó pillanatban is tévedj, és hamisan bizakodjál. Hogy cáfold meg magad. Hogy hozz szégyent a tisztaságra is! Hogy állj be te is a vonulók közé...

ÉS ÉN IS!

(SZEMÜVEGES elhajtja a kezében szorongatott tojásgránátot, mindent füst borít. Mikor kitisztul a levegő, SZEMÜVEGESNEK nyoma sincs, az ALAKOK végtelen, kígyózó sora tűnik fel. CSÁSZÁR mozdulatlanul ül a kőtrónuson. Függyöny. A szobában halomnyi széttört tükördarab.)

1982-1993

Tábor Ádám

HÁRMASÚT

Szerelem nélkül az élet: alvás.
A szerelemben álom az élet.
Kit szeressek hogy felébredjek?

Szabadság nélkül a nemzet: halott.
A szabad népek boldogok: élnek.
Forradalom szüli újra a népet.

Reménytelenség: a világ vége.
A remény tart meg a vég közelébe.
Végtelenségét tudja a kezdet.

TRIPTICHON

Ha a test testre éhes, húst eszik.
Ha a test lélekre szomjas, vért iszik.
Ha a test szellemet keres, csontvázat talál.

Ha a lélek testre éhezik, baszik.
Ha a lélek lélekre szomjas, álmodik.
Ha a lélek szellemet keres, harcba száll.

Ha a szellem testre éhezik, teremt.
Ha a szellem lélekre szomjas, szeret.
Ha a szellem szellemet keres, talál.

AZ UTCARÉSZ

*Az alvajárás közszeméremértés.
Az ébredező járókelő nő-személy.
Az éber polgár orga szervezet.*

*A fel nem vett sors meztelenség.
A felvett sors fügefamaszk.
Hűvös alkonyatkor emberek.*

*A költő nem kívánatos személy.
A helyes szemlélet a megtört tükör.
A romlatlan asszony férjhezett.*

*Jó vagy rossz vagy a halál fája.
Kétnyelven a felejtés tudása.
Zabáljon és éljen ez a tér!*

MÁJUSBAN JELENIK MEG A
MAGVETŐ KÖNYVKIADÓNÁL

TÁBOR ÁDÁM

A virágok kertje

CÍMŰ VERSESKÖTETE

SZÁMOS, A 2000-BŐL ISMERŐS VERSSEL

Hagyjállógva Vászka, a nagy pityeri rabló

LÁGERMESE

Egyszer volt, hol nem volt, a Fontanka utca 32. alatt (a Seremetyev eltörölt grófok palotája mellett) – C lépcsőház, az udvarban balra –, volt egy nagy pityeri tolvaj, Hagyjállógva Vászka.

Egyszer, éppen egy nagy buli után, megy Vászka a Nyevszkijen és látja ám, hogy egy koporsó vonul vele szemben, halottastul. Nagy kegyelettel polgártársak kísérik, de közben úgy döngetik bottal, mint a jég-eső. Elcsodálkozik Vászka.

– Ti meg mit műveltek szegénnyel? – kérdi.

Erre a kegyeletes polgártársak elmondják, hogy a halott sáros maradt nekik ezer rubellel.

– Uty-tyan kérem! – mondja Vászka, és kiperkálja az ezer rubelt, fogja a halottat, és tipp-topp eltemmeti. Hanem aztán ülhet otthon a nagy csóreszben, cukor nélkül issza a teát, eszi az üres paprikás krumplit, a luvnyája meg akkora szájjal rovázik, hogy na.

Egy szép napon föl pattan az ajtó, egy deli levente áll a küszöbön, csigás aranyhaja a vállát veri.

– Te vagy – kérdi – Vászka, a nagy pityeri rabló?

– Én biz' – mondja Vászka, de közben nyúl a párna alá a disznólábért.

– Én meg – mondja a deli levente – Ványka vagyok, a nagy falusi rabló, és azért kereslek, hogy szövetkezzek veled.

– Azt éppen lehet, kérem szépen – mondja Vászka, és azzal összeszövetkeznek. Másnap elmennek a Passzázs Áruházba, hecke-fickésen sétáltatják, mutogatják magukat a galériákon. Aztán irány a legfinomabb csemegebolt, a Jeliszejev: paprikavodkát szereznek be, a legfaintabb heringfilét paradicsomszószban és citronyt, hogy akkor is összefusson a szájukban a nyál, ha nem éhesek. És aztán ki a selyemrétre, Suvalovába! Círogatja őket a napsugár, nekik dalolnak Isten madárkái, akik nem vetnek, nem szőnek.

Egyszer csak rázendít az égig érő fán a hullámos griffogály. Kikapja Ványka, a nagy falusi rabló a selyemlódíngjából a dali pár stukkerjét, és zamek, leszedi a griffogályt.

– Mássz föl, Vászka – mondja –, hátha találunk valamit a fészékben!

– Egy szardíniakulcs van itt – kiált le aztán Vászka.

– Nem akármilyen szardíniakulcs az, hanem a vérehullató szardíniakulcs, dobd csak le szépen!

Ledobja Vászka.

– És van még ott valami?

– Egy selyemgombolyag.

– Nem akármilyen selyemgombolyag az, hanem a vezérfonal, édes egy Vászka cimborám, a hullámos griffogályé. Dobb csak le azt is, te meg mássz le szaporán!

Lemászott Vászka. Kifacsarták a paprikavodkás üveget, bevették a heringfilét, elnassolták a citronyt, és irány a belváros. Az Állami Bank előtt sétálgatnak föl-alá hecke-fickésen, hanem őr is sétál föl-alá az Állami Bank előtt.

– Engedje meg, instállok – csap nagy hajlongást Ványka, a nagy falusi rabló –, pandúr elvtárs, egy csekély kiscgazda és földmunkás bóherkének, hogy a tetőről legeltesse meg a szemét ezen a szép házon.

– Nincsen a te szemednek itten semmi legeltetnivaló, de faludék, mert hogy ez a manitáros fő-fő vármegeháza.

Erre Ványka előkap egy tízrubeles bankót, megmutatja az őrnök. És ugye a malléron ott áll, hogy: „Világ proletárjai egyesüljete!” Az őr körbeskubizik, közben úgy jár a szeme, mint a sublótíók, aztán bevételzi a mallért és így szól:

Lejegyezte Marjána Kozirjeva, apja, LEV GORDON (1901–1973) író, költő, irodalomtörténész elmondása alapján, aki a fehér-tengeri csatornaépítésen raboskodva „gyűjtötte”. Megjelent a *Szumerki* c. szentpétervári folyóirat 9. számában.

– Hát ha már ez és ez a tényálladék, egybesüljetelek egy kicsinységet, csak aztán kapjátok a nyakatok közé a szárnyatokat!

Ványka és Vászka átrepüli a magas falat, egyesülnek odabent, fölszállnak a tetőre. Ványka kört kanyarít a vérehullató szardíniakulccsal, és egy szép nagy lyuk kerekedik előttük, aztán előveszi a vezérfonalat. Vászka gombjára köti a végét.

– Na, mássz le, édes egy cimborám, Vászka.

– Jaj, dehogy mászok, hiszen leszakadok!

– Hogy szakadnál le, Vászka cimborá, hiszen ez a vezérfonal.

Lemászik Vászka, őután Ványka. Anyaszült tisztára pucoválnak minden széfet, amit csak fellelnek. Aztán vissza a tetőre, átrepülnek a kerítés fölött, odakint egyesülnek. És gyorsított eljárással irány haza, a Fontanka utca 32. alá (a Seremetyev eltörölt grófok palotája mellett) – C lépcsőház, az udvarban balra –, esznek, isznak, mulatoznak, Vászka luvnyáját mocskoskurvazzák nagy urasan.

Másnap reggelre Zinovjev olyan kerekre aludta magát, mint egy aranytallér, és megy az Állami Bankba, hogy mindenkinek a körmére égjen a nézése, de egyszer csak hopp: kopp! Nézi, nézi, de akárhogy nézi, biz' lyukas a tető, a lyuk alatt meg anyaszült tiszták a széfék.

Elfutja a méreg Zinovjevet. Ott rohangál saját magával szemben a Szmolnijban és tépi a haját. Magához rendeli a Tizenkét Vörös Brigáderost.

– Hozzátok föl – ordítja, mint a fába szorult a féreg – ezen minutában Fegykat, a nagy szentpétervári rablót!

Ezt a Fegykat még a cári rezsimben spájzolta be magának, hogyha ne adj' Isten, előadná magát valami. Fölhozzák a Fegykat, akinek addigra már gomba nőtte be a kopasz fejét. Aranyozott páncélaútba ülteti Zinovjev, kiteszik a vörös zászlót és elrobognak az Állami Bankba, és mutatja Zinovjev a tényállást.

– A kurrv... – mondja Fegyka, a nagy szentpétervári rabló –, ez nem egy akármilyen rabló keze munkája, ez a vérehullató szardíniakulccsal, a vezérfonallal dolgozik. És elfogni sem lehet másképp, csak az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebakokkal.

Erre megkapaszkodik és leül Zinovjev.

– Hol hallottál te az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebakról? – kérdezi.

– Sok mindent hall, ki a hallását el nem issza.

Gyorsan száll a szó, de még gyorsabb Zinovjev udvarában a tett, és ahogy másnap kimegy Vászka és Ványka, hogy hecke-fickésen megsétáltassa, megmutogassa magát a Nyevszkijen, mit lát: síppal-dobbal, nádihegedűvel ott gördítik az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebakot, és ott vonul mögötte a Milícia és a Justícia, a Prokuratúra és a Provokatóra, és az Egyházügyi Hivatal aranyláncán, busa fejét rázdigálva, az Élő Egyház.

– Nekem kampec, ha nem lehet az enyém a szarva! – jajdul fel Vászka.

– Ugyan már, hát ez is valami! – mondja Ványka, azzal lekapja a sapkáját és nagy hajlongást prezentál az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebak fedezete előtt.

– Jaj, pandúr elvtársak, ha egy kisgazda és földmunkás bóherke meglegeltethetné a szemét ezen a hét-mérföldes vívmányon!

Erre a Milícia és a Justícia lapos pillantásokat vált, egymásra kacsint.

– Hát persze – mondják –, legeltesd csak, legeltesd aranyoskám, ha egyszer erre szottyán kedved. – Közben erősen lesik, hogy most mi lesz.

– És nem jönnének-e, hogy magukhoz vegyék minálunk, amit az istenke adott?

– Dehogynem megyünk, hogyne mennénk – mondja a Prokuratúra és a Provokatóra, merthogy Zinovjev szigorú parancsba adta, hogy menni, ha szívélyesen invitálják őket.

Befordul a Fontanka utca 32. alá (az eltörölt Seremetyevék mellett) – C lépcsőház, az udvarba balra –, a Milícia és a Justícia, a Prokuratúra és a Provokatóra, és leghátul, busa fejét rázdigálva, az Élő Egyház. Az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebakot bekötik a sufniba, ők meg szépen asztalhoz ülnek. Ványka és Vászka szaporán töltögeti nekik a legfinomabb papamorgót, a luvnyájuk meg iszkiri a sufniba! Levágja az Aranyszarvú Éppenséges Szovjet Kecsebakot, a szarvát elzárja, a bőrét szögbe akasztja, a húsát pedig fölszolgálja.

– Ne vessék meg, vendég elvtársak, ami kecskehúst az istenke adott!

A vendégek esznek-isznak, de közben lapos pillantásokkal lesik, hogy mi lesz. Teleeszik-isszák magukat, megköszönik szépen, amit istenke adott és spuri Zinovjevhez. De előbb még krétával fölírják a kapura: „Itt jártunk, kecskehúst ettünk.”

Persze Vászkat és Ványkát sem ringatták kőbölcsőben, kimennek utánuk és látják, hogy mit írtak a kapura.

Gyorsan száll a szó, de még gyorsabb Zinovjev udvarában a tett, és egy óra múlva már ki is gördült Zinovjev a Szmolnij kapuján, hogy elkapja Vászkat és Ványkát. Ott kíséri a Milícia és a Justícia, a Prokuratúra és a Provokatúra, és leghátul, busa fejét rázdigálva, az Élő Egyház. Látják ám, hogy ott áll a kapun: „Itt jártunk, kecskehúst ettünk.”

– Ah-ha – ordít fel Zinovjev –, megvagytok, mókuskáim.

Hanem ahogy jobban nézik, látják, hogy minden kapun ugyanez áll, még az eltörölt Seremetyevékén is. A forradalom óta nem látott ennyi húst Pityer. Elfutja a méreg Zinovjevet, saját magával szemben rohangál a Szmolnijban, tépi a haját.

– Felhozni – ordítja –, a nagy szentpétervári tolvajt, Fegykát, ezen minutában! – Na, felhozzák neki.

– Te ellenforradalmár kövület, csak úgy a semmiért lenulláztad a Párt patás állományát, he?! – ordít rá Zinovjev.

– A kurrrv... – mondja Fegyka, a nagy szentpétervári rabló, és nem győzi Zinovjev a gomba elől a fejét kapkodni, ahogy a füle tövét vakarja.

– Ez bizony nem egy akármilyen rabló keze munkája. És elfogni sem lehet, hanem ha csak a Melaszoshordóval. Meg te is jobban tennéd, Zinovjev, ha povedálás helyett megfogadnád, amit mondok! – Azzal kitanítja Zinovjevet.

Telik az idő, múlik az idő, és Vászka meg Ványka egy szép napon arra ébred, hogy kifúj a pénzüik. Természetes hát, hogy újra fel kell keresniük az Állami Bankot.

Felmutatják az örnek a tízest, átrepülnek a fal fölött, egyesülnek a tetőn. Kört kanyarítanak a vérehullató szardíniakulccsal, lemászik Vászka a lyukon. Csakhogy addigra Zinovjev, Fegyka instrukciója szerint, a széfek közé állította a teli Melaszoshordót, és most Vászka zutty bele.

Látja Ványka, hogy csehül állnak a dolgok. Lemászik Vászka után, a csizmaszárból előkapja a borotva-éles disznóölő kést és lecsapja vele Vászka fürtös fejét. Beleteszi egy zsákba, kipucóvalja a széfeket és gyorsított eljárással irány haza, a Fontanka utca 32. alá, az eltörölt Seremetyev grófék mellé. Otthon előveszi Vászka fejét, belerakja egy köcsög eperdzembe, hogy megőrizze a szavatosságát, leköti hólyagpapírral, körbetekeri cukorspárgával és fölteszi a polcra a spájzba.

Másnap reggel megy Zinovjev az Állami Bankba és konstatálja a tetőn a lyukat, a lyuk alatt a Melaszoshordót. A Melaszoshordóban egy azonosíthatatlan férhilttest van, az aranyóráját, aranyláncát meghagyták a mellényzsebében, viszont nem tud felmutatni se iratot, se fejét.

– Felhozni Fegykát! – ordítja Zinovjev.

– A kurrrv... – mondja Fegyka, a nagy szentpétervári rabló –, nem akármilyen rabló ez, és ráadásul bünszövetkezetben dolgozik. A büntársát pedig így és így kell elfogni – azzal kitanítja Zinovjevet.

Másnap reggel elindul Ványka informálódni. Látja ám, hogy a Szentháromság-hídnál, amelyik Szuurov eltörölt gróf tényleges szobra mellett van, talapzatra állították a Melaszoshordót, az azonosíthatatlan férhilttesttel, és ott járkál körülötte a Tizenkét Vörös Brigadéros, de igencsak fújkalják a körmüket, verik a lépést a nagy hidegben.

Ványka gyorsított eljárással hazamegy a Fontanka utca 32.-be, az eltörölt Seremetyevék mellé, befogja a lovat a szánba, egy hordó kisüstit állít rá, és irány a Szentháromság-híd. Csakhogy ugye hajlik a híd háta, csúszós is, jeges is, mi sem természetesebb hát, hogy lekapja Ványka a sapkáját, és nagy hajlongást produkál a Tizenkét Vörös Brigadéros előtt.

– Ha segítenének, pandúr elvtársak, egy szegény kiscigazda és földmunkás bóherkének! És persze szolgálják csak ki magukat közben, hiszen ez már nem is kisüsti, hanem egyenesen mennyei mannából főzték.

Összenéz a Tizenkét Vörös Brigadéros: hogyne esne meg a szívük szegény bóherke állapotjára alátelintve, hogyne segítenének, hisz' köpenyük vékony, mint a pókháló, a csizmájuknak papír a talpa, ráadásul ebben a bicskás hidegben.

Addig tüsténkednek, addig segítkeznek, hogy a végén Zinovjevnek, amint arra megy inspiciálni, azt kell látnia, hogy csillag-formációban posztol a Tizenkét Vörös Brigadéros. Ott áll szépen gúlába rakva a pacsekjuk közepén, ők meg csillag alakban, kifelé mutató fejjel, tökrészegeven hevernek, a Melaszoshordónak meg se híre, se hamva.

Erre aztán istenigazában elfutja a méreg Zinovjevet. Magával szemben rohangál a Szmolnijban és tépi a haját, vergődik siralom tudatlan.

– Hozzátok föl Fegykat, ez-z-zen minut-t-tában!

Felhozzák Fegykat, de az csak eltárja a karját és így szól: – Ezt elcsesztük, Zinovjev!

Ezalatt Ványka gyorsított eljárással rohan haza, a Fontanka utca 32. alá, az eltörölt Seremetyevék mellé, leveszi a polcról a fejeskőcsögöt, kikapja Ványka fejét, megtörölgeti szépen egy ronggyal, visszaüti a törzsére, körbekanyarítja a nyakán a vérehullató szardíniakulccsal, és életre kel Vászka.

– App icsába – mondja –, milyen édesen aludtam, milyen mézeset álmodtam.

Azzal élnek, éldegélnek tovább, szépen összeszövetkezve, mígnem egy napon látja Ványka, hogy a Vászka cimborája búnak eresztette a fejét, de úgy ám, hogy lóg az álla, akár a partedli.

– Mondd csak el, kérlek – kérleli szíves szókkal –, Vászka barátom, feltáró jelleggel, hogy mi epeszi a szívedet.

Vászka erre sírva fakad, hullanak a könnyei, mint a záporcső.

– Hogyne sírkódnék, hogyne bánkódnék, hisz' oly édeseket álmodtam, oly mézeseket terveltem, amíg a fejem a szavatosságát őrizte az eperdzsomben.

– Mégis, mit álmodtál Vászka, édes egy cimborám?

– Hogy hét ajtó hétszer hét lakatja alatt bespájzolta magának, még a cári rendszer alatt, a Világszép Cárkisasszonyt Zinovjev.

– Na ja – mondja nagy flegmán Ványka –, van egy ilyen cárkisasszony. – Erre bújában-bajában már egészen a földig ereszti az állát Vászka.

– Ó jaj! – jajdul fel –, enélkül a Cárkisasszony nélkül mit ér már az én életem?!

– Na és – veti fel Ványka –, mire való a vérehullató szardíniakulcs?!

No de gyorsan száll a szó, még gyorsabb a tett, és lám, másnap reggel arra ébred a Világszép Cárkisasszony, hogy egy deli levente hajlik föléje és csókolja mézédese korallajkát. Gyorsított eljárással irány a Fontanka utca 32., az eltörölt Seremetyevék mellett, és kezdik ledöngetni a hetedhét határra szóló lakodalmat.

Esznek-isznak, mulatnak, de úgy, hogy még a kutyák is vörös lét nyalnak. És elérkezik az éjfél. A Néván túl, a Cinizzelli cirkusztetején, elrikkantja magát a kakas... És ekkor lassan föláll Ványka, a nagy falusi rabló.

Vászka rákiált:

– Igyunk, drága egykomám!

De Ványka csak a fejét ingatja, és miközben az arca is elváltozik, olyan mély hangon szól, mintha a föld alól jönne a hangja:

– Lejárt az időm, mennem kell!

Vászka erre majdnem kijózanodik.

– Hová kéne menned?

(A Világszép Cárkisasszony közben egyre csak pironkodik-pillog, hogy úgy csapdos a szempillája, mint a kocsmajtó.)

– A Szmolenszki Temetőbe.

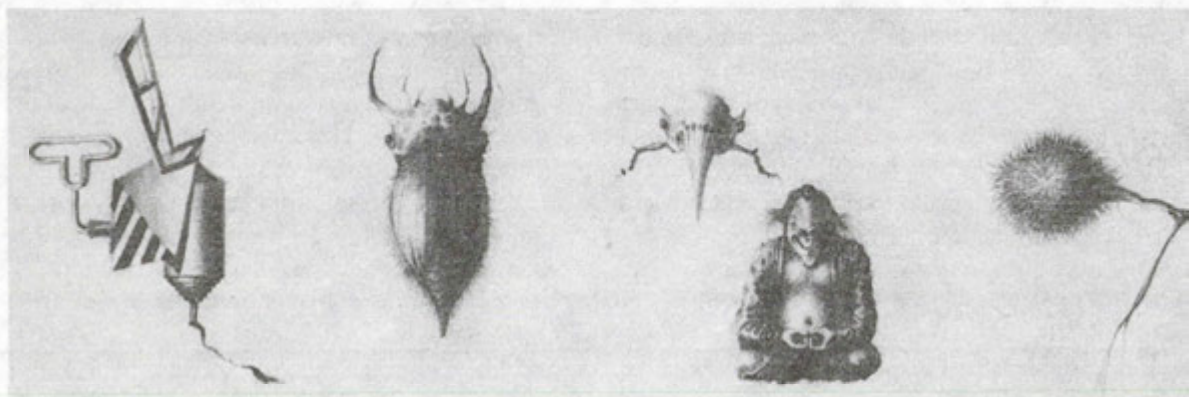
– Hogyhogy a Szmolenszki Temetőbe?

– Ugye emlékszel a halottra, akit kiváltottál az adósságból?

– Emlékszek, na...

– Hát én vagyok az a halott – mondja Ványka, de azzal már el is oszlott, már el is foszlott.

FORDÍTOTTA BRATKA LÁSZLÓ

Marcel Proust Álmodok

Magam sem tudom, miért, szeretném megörökíteni egy délelőtti emlékét, az idő tájt már beteg voltam, többnyire egész éjjel fennmaradtam, reggel feküdtem le, és nappal aludtam. Pedig csak nemrég múlt el egy korszak, amelyet mai szemmel mintha nem is én éltem volna át, bár remélem, hogy egyszer még visszatér, amikor este tízkor kerültem ágyba, néhányszor felriadtam, és másnap reggelig aludtam. Gyakran, alighogy eloltottam a lámpát, oly gyorsan aludtam el, hogy még végig sem tudtam gondolni, na, most elalszom. Félóra múlva tehát arra ébredtem, hogy ideje elaludnom, azt hittem, még a kezemben van az újság, amelyet le akartam ejteni, azon tűnődtem, hogy itt az idő lámpát oltanom és álomba merülnöm; nagyon meglepődtem, hogy mindenfelől sötétség vesz körül, talán nem is annyira a szemet nyugtatta meg, mint inkább a szellemet, amely a homályt, mint egy valóban zavaros dolgot, oktalannak és érthetetlennek találta.

Fényt gyűjtöttem, megnéztem az órát, még éjfél sem volt. Hallgattam a vonatok fűtytét, közeledő-távolodó hangjuk leírta a kihalt vidéket, ahol a holdfényvel ékes éjszakában magányos utas siet a közeli pályaudvarra, miközben emlékezetébe vési, milyen élvezetes is volt barátaival lenni, akiktől éppen elvált, és milyen öröm, hogy hazatér. Arcomat a párna mindig friss és telt, szép orcáira támasztottam, a gyermekkor üdeségét öleljük benne. Villanásnyi fényt gyűjtöttem, hogy megnézzem az órát, még nem volt éjfél. Ilyenkor ébred szörnyű rohamra az idegen szállodában éjszakázó beteg, és az ajtó alatt fénycsíkot pillant meg, és megőrül. Micsoda boldogság, már nappal van, rögtön felébrednek a szállodában, csöngethet és segítenek rajta! Erőt vesz szenvedésein. Már hallani vél egy lépést... Ekkor az ajtó alatt ragyogó sugár kihuny. Éjfél van, épp most oltották el a gázlámpát, amit reggeli fénynek vélt, és az egész éjszakát kénytelen segítség nélkül tölteni, miközben elviselhetetlenül szenved.

Eloltottam a lámpát, újra elaludtam. Ahogy Éva született Ádám bordájából, néha combom csalóka helyzetéből egy nő kelt életre; azt képzeltem, ő nyújtja a gyönyört, amiből támadt, s amit már-már megízleltem. Testemmel éreztem közeli melegét benne, eggyé akartam forni vele, és felébredtem. Mindenki más roppant értéktelennek tűnt a nőhöz képest, akitől épp elszakadtam, arcom még csókjaitól volt meleg, testem még sajgott csípője súlyától. Emléke apránként elenyészett, s oly gyorsan feledtem az álombéli lányt, mintha valódi kedvesem lett volna. Máskor álomban a gyermekkori napokban sétáltam, könnyedén élttem át újra a tízéves kora végleg elmúlt érzéseket, a maguk jelentéktelenségében oly jó volna újra felfedezni őket, mintha tudnánk, hogy nem látunk több nyarat, és sóvárogva gondolnánk még a légyzűmmögésre is a szobában, amely a kinti meleget jelenti, s az illatos éjet idéző szúnyogdöngésre is. Azt álmodtam, hogy gyermekkorom réme, öreg papunk, a megfellebbezhetetlen tekintély, mindjárt megcibálja a fűrtjeim. Kronosz bukása, Prométheusz felfedezése, Krisztus halála nem emelte oly magasra az emberiség eladdig szétzúzott egét, mint amikor hajamat levágták, és evvel végleg megszűnt a szörnyű rettegés. Az igazat megvallva, helyét más szenvedések és félelmek foglalták el, de a világ tengelye odébbtolódott. Alvás közben könnyedén tértem vissza az ősi törvény világába, ahol hiába próbáltam megszökni az anyai éve halott szegény pap elől, és csak abban a pillanatban ébredtem, amikor megéreztem, hogy tarkómon erősen rángatja a haját. S bár valójában emlékeztem, hogy a pap meghalt és engem megnyírtak, mégis mielőtt újra elaludtam volna, gonddal építettem a falhoz óvó fészket párnámból, takarómból és a zsebkendőmből, mielőtt visszatértem volna abba a képtelen világba, ahol mégis él a pap és nekem hosszú a hajam.

A múltó évek jellemzik a csak álomban visszatérő érzéseinket, legyenek bármi kevéssé is költőiek, az életkor egész költészete mégis úgy hatja át őket, ahogy az első ibolyák és a húsvéti harangzúgás is átjárja a szünidőnket elrontó utolsó téli hideget, amely miatt be kell gyűjtani ebédnél. Meg sem kíséreltem volna, hogy az álomban néha visszatérő érzésekről beszéljek, ha nem bukkantak volna fel egész mai életemtől

A fordítás a *Contre Sainte-Beuve* című kötetből készült (Gallimard, Paris, 1954).

függetlenül, mint a vízvirágok, gyökértelenül, majdnem költői fehérségben. La Rochefoucauld szerint csak első szerelmeink ösztönösek. Így van ez a magányos örömmel is, később csak arra szolgálnak, hogy elfedjék egy nő hiányát, elhitessük magunkkal, nővel vagyunk. De amikor először készültem bezárkózni tizenkét évesen combray-i házukban fent az árnyékszékekbe, ahol friszmagfüzérek csüngtek, eredeti, ismeretlen örömet kerestem, nem pedig valaminek a pótlékát.

A helyiség illemhelynek igen nagy volt. Bár kulcsra tökéletesen zárult, ablaka örökkön tárva állt és beengedte a külső falon kihajtott fiatal orgonát, amely a nyílásba dugta illatos fejét. Itt fent (a kastély padlásán) teljesen magam voltam, de a megbízható zár adta biztonságérzet élvezetes zavarral tetézte, hogy olyan volt, mintha a szabadban lennék. Egy addig ismeretlen öröm nyomában keltem felfedező útra magamon, s ha gerincvelő- vagy agyműtét jön nálam szóba, akkor sem féltem vagy izgultam volna jobban. Folyton azt hittem, menten meghalok. De bántam is én, gyönyörtől felhevült tudatom mindenestre érezte, hogy tágasabb és hatalmasabb az ablakon át csak távolból észlelt világegyetemnél, amelynek végtelenségéhez és örökkévalóságához képest hétköznap szomorúan csak tisztavirág-életű paránynak véltem magam. Éreztem e percben, hogy lelkem az erdő fölött kerekedő felhők távolán is túlárad, az sem tölti be egészen, még mindig rés marad. Éreztem, erős tekintetem tartja a szépen domborodó halmokat, amelyek keblekként emelkedtek a folyó két oldalán, mintha szembogaramban a valóságot nélkülözve egyszerűen visszaverődnek. Ez mind rajtam nyugodott, mindennél több voltam, már nem halhattam meg. Szusszantam egyet; hogy helyet foglalhassak az ülőkén és ne zavarjon a rásütő nap, odaszóltam neki: „húzódj arrébb, fiacskám, hogy leülhessek!” és behúztam a függőnyt, de az ablakot az orgonaágtól nem tudtam becsukni. Végül felzökken egy opálsugár váltakozó lendülettel, mint amikor Saint Cloud-ban felível a szökőkút – mert a víz szüntelen patakzásában is egyéniség nyilvánul meg, amely kecesen kirajzolja töretlen ívét –, Hubert Robert róla ránk maradt képén felismerhetjük, noha csak a szökőkutat csodáló tömegnek volt...,* ami aztán az idős mester festményén apró, rózsaszín, cinóber vagy fekete kagylóhéjaknak látszik.

Ekkor valami gyengédség vett körül. Áradt felém az orgonák illata, amit az izgalomtól már nem éreztem. De hozzákeveredett valami kesernyés szag, a növénynedv szaga, mintha letörtem volna egy ágat. Egy természetes és ezüstös sávot hagytam csak a levélen, amilyent az ökönyál vagy a csiga hagy. De ez úgy jelent meg az ágon, mint a tiltott gyümölcs a Tudás fáján. És ahogy egyes népek nem formálják meg istenképüket, attól fogva az ezüstsál szinte megfoghatatlanul, végeláthatatlanul nyúlott, természetes életem fonákjára jutva bizonyára magamból csaltam elő, s egy időre ennek képére alkottam meg magamnak az ördögöt.

Hiába éreztem a törött ág, a nedves fehérmű szagát, az orgonák gyöngéd illata lebegett körül. Úgy jött elém, mint amikor nap mint nap játszani indultam a városban kívüli parkba, jóval azelőtt, hogy távolról megpillantottam volna a fehér kaput, amelynek oldalán mint jó kiállítású, hajlékony derekú, mesterkelt öreg dáma, tollbokrétás fővel ingadoztak, az orgonailat elének jött, ott köszöntött minket a folyópart fölött végighúzó kis ösvényen, ahol a kölykök palackokat fektettek az áramlásba, hogy halat fogjanak, s az üvegek kettős értelemben is hűvös képzetet keltettek, mert nemcsak befogadták a kristálynak látszó vizet, akár a korsó az asztalon, hanem mert a víz is körülölelte őket, és ettől valamennyire maguk is folyékonyá váltak, az illat ott köszöntött minket, ahol eleven ködfoltként gyűltek össze a korábban még láthatatlan, majd szétfutó ebihalak a bedobált apró kenyérgalacsinok körül, kissé előbb, semmint átkeltünk volna a fahidacsán, amelynek szegletén a régi szép időkben szalmakalapos horgász jelent meg a kék szilvafák között. Bizonyára ismerte nagybátyámat, mert üdvözölte, nekünk pedig intett, hogy ne üssünk zajt. Mégse tudtam meg sosem, hogy ki volt, a városban egyáltalán nem találkoztunk, és míg a kántor, a sekrestyés és a kóristafiúk olimposzi istenek módjára kevésbé dicső léte élveztek, mert patkolókovácsi, tejesemberi, fűszeresfiúi mivoltukban dolgom akadt velük, viszont ahogy az apró gipszkertész is örökké csak a jegyző kertjében látam kertészkedni, a horgászt is csak horgászni láttam, gyapjúmellényében, szalmakalapjában abban az évszakban, amikor az ösvényt beborította a szilvalevél, pontosan amikor még a harangszó és a felhők is dologtalanul kóboroltak az üres égen, amikor a pontyok sem bírták tovább az óra unalmát és szenvedélyesen vetették magukat a levegőbe, ideges fuldoklás közben az ismeretlenbe, amikor a nevelőnők órájukat nézték és megállapították, hogy még nincs itt az uzsonna ideje.

FORDÍTOTTA LÓRÁNT ZSUZSA

* Hiányos a kézirat.

Marno János

SÁRJEGYBEN

Sár alatt izzunk, érzed-e?
Sárban a Sárkány, egy más néven...
(a nevektől meg lehet veszni) –
hideg lábam, erre oly rég mentünk.

Még egyszer nem mártalak be
csergő neveden, mások előtt;
de ám felcsuklottam az inémt,
hogy szóltál bennem, és írnom kellett...

(Mely napon nem kell írnom, nem?)
Oly rég kerültünk erre, s errébb
meg semmikor nem tévedtünk el –
a nevét levágom veteményre.

Levágom, ameddig élek – – –
Intézeted kiköp vagy elnyel,
Sármátkám maradsz meg örökre –
villognak ám maguk közt az élek.

Lenni átkozott lelemény,
erre egykönnyű jöttöm volt rég;
ma nehezebb; ma felőled ér,
akármely sarkon, ugyanezer hír.

Összeadódik és elvon
a neved, s mi helyt a fal beszél...
(a beszédből nem veszlek ki)
s kinn fennakadok egy homlokzaton.

A tapasztást rosszul tőröm.
(Hogy épp fenn nem akad ok semmi!)
Kaparék bőr, hinta földig ér,
egy más térelem lábujjam töri.

Máskor a jövő zenéje
szólal: „Alábbadod egy éjjel!” –
majd a sérelem egy kerékpár
árán fordult s szaladt késhegyre fel...

Eszményi ár!... az intézet
ép-gyerek-hiánnyal üzemel,
zűmmög folyvást, kártyás pénztárgép –
(A valóságban késve léptem le.)

Sikált, tartott a jegenye...
Sárga tócsák körbe... Hanem ám
egy úttal még tartoztam neked – – –
(Neve itt csúszik-mászik a számon.)

Elharapom – és megéled,
mely nap vet az írásnak véget;
körbefolynak visszást a kiüllők –
hüllőt ragad égbe egy más hűlő – – –

FILMVILÁG

A Z Á P R I L I S I S Z Á M T A R T A L M Á B Ó L

FILMSZEMLE / „Hogy a nagy korszak elmúlt, régóta tudja mindenki. Az idej szemle érdekessége az volt, hogy már nemcsak a régi magyar film halála vált bizonyossá, hanem megmutatkoznak az újnak körvonalai is.” — Kovács András Bálint, Turcsányi Sándor, Hirsch Tibor, Báron György, Hegyi Gyula és Schubert Gusztáv írása a 25. magyar filmszemléről.

HOLLYWOOD ÉS A HOLOCAUST / „Mi a Schindler listája? Botrány, hazugság vagy ellenkezőleg, hatásos tett a gyűlölet elleni harcban?” — Földényi F. László kritikája.
„Lehet-e a Holocaustról hollywoodi filmet forgatni?” — Kertész Imre, Balassa Péter, Szilágyi Ákos, Kovács András Bálint és Mihancsik Zsófia beszélgetése Steven Spielberg filmjéről.

TITKOS LIFTEK, MELLÉKAJTÓK / Greta Garbo 1941-ben hátat fordított a filmezésnek. Mit csinált élete utolsó ötven esztendejében a világ legszebb asszonya? — Májusban jelenik meg az Egyesült Államokban az az izgalmas, telefonbeszélgetéseken alapuló új életrajz, amely Garbo titkos éveiről szól.

A MACONI GYERMEK / „A barokk ellenreformáció korában a katolicizmus tökélyre vitte a propagandát, a reklámot és az illúziót, Vagyis a mozi természetes kellékeit”. — Peter Greenaway írása új filmjéről; Arday Zoltán kritikája.

MŰFORDÍTÓI MŰHELY

EGYETEMKÖZI FRANCIA KÖZPONT / 1145 BUDAPEST, AMERIKAI ÚT 96.
TELEFON: 163-0226.

A Műfordítói Műhely 1993. októbere óta működik az Egyetemközi Francia Központban, péntek délután 2-től 5-ig. Az eddigiek során a résztvevők — egy-egy neves műfordító vezetésével — többek között Marivaux, Rimbaud, Proust, Gide és Robbe-Grillet magyar fordításait elemezték.

A SZERZŐK KÖVETKEZŐ ELŐADÁSAI:

1994. április 8. és április 22.:

Mallarmé-versek elemzése Tellér Gyula vezetésével

1994. május 13.:

A Bovaryné új fordításának néhány problémájáról beszél Pór Judit

1994 május 27.:

A Bovaryné korábbi fordításának tanulmányozása Ádám Péter vezetésével

A SZEMINÁRIUMOK NYILVÁNOSAK ÉS INGYENESEK,
A SZERVEZŐK MINDEN ÉRDEKLŐDŐT SZÍVESEN LÁTNAK

Eavan Boland

ANNA LIFFEY

1.

Lifé, úgy beszélnek,
Cannan leánya volt, és
Eljött Kildare fennsíkjára.
Szerette az alföldet és a lápot
És az elérhetetlen látóhatárt.
Kérte, hogy róla nevezzék el.
A folyó nevét a földtől kapta.
A föld nevét egy asszonytól kapta.

2.

Asszony egy ház küszöbén.
Folyó a szülővárosában.

3.

Ott, házam felett a dombon,
Ott szökken forrásából a Liffey folyó.
Nád, páfrány, fekete tőzegmoha és
Haraszt közül indul, felnő és sürgeti
A várost, mondja el történetét.
Hattyúk. Vízesés.
Kicsiny városok.
Dublin szennyese ege, foltos hídjai.

4.

Jön az alkony.
Az eső keletre vonul a dombról.

Ha láthatnám magam,
Egy asszonyt
Látnék a küszöbön
Vörös hajához illő ruhában.
Habár a hajam már nem vörös.

5.

Áldom

A folyó adományait.

Gyámoltalan és ragyogó,

Újra- és újrakezdett meséit

Egy városról,

Csenevész virágokkal és szürkegémekkel

Társalkodó,

Tisztán csobogó medrét

Islandbridge-nél egy kanyarban

És végig tizenhárom híd alatt

Útban a tenger felé.

Áldom

Türelmét alkonyatkor, míg

Fészüket rakják a hatyúk

S vizébe pottyán a neonfény.

6.

Terek, emlékek

Teremtője,

Mondd el nekem a részleteket:

Egy test. Egy lélek.

Egy hely. Egy név.

A város, ahol születtem.

A folyó, amelyik átszeli.

A nemzet, amely kitér előlem.

Egy élet töredékei,

Jogot formálnom rájuk egy életbe

Került.

7.

Hideg télen érkeztem ide.

Nem volt gyermekem. Sem hazám.

Saját életemet nem tudtam nevén nevezni.

Elért a hazám, megfogott.

Gyermekeim születtek.

Kisétáltam egy nyári alkonyon,

Hogy hazahívjam őket.

Egy név. Aztán a másik.

A zengő hangok otthonom kizengték.

8.

Egy népből csinálj amit akarsz.
A múltból csinálj
Amit tudsz.

Ott áll most
Egy nő a küszöbön.

Minden erőmre szükség volt,
Hogy megtegyem.

Költői kép vagyok egy versben.

Bitorlok egy nevet és egy témát.

9.

Egy folyó, az nem egy asszony.
Bár a sok név, amit talál,
A történet, amit terem
És megszenved –
Viking pengék éle,
Királypártiak karabélyai,
A négy Udvar lángja
Mind benne lobog
S mindez: jel.

Folyó inkább.

Bár követ egy irányt,
Udvarló hattyük és tébolyult fűzek közt,
S bár türelmes,
Hogy türelme már szinte gyengeség
Collany-tól Islandbridge-ig,
Forrástól tengerig:
Ez mind mást jelent.
És így ötven felé
Már nem hiszem,
Hogy meggyógyítja
A szerelem
Amit a nyelv nem ért
És kibeszél,
Amit a test akar –
Íme itt a jel
Bevésem:

Egy asszony háza küszöbén.
Egy folyó a szülővárosában.
Egy megszenvedett élet igaza,
Torkolata.

10.

Sirályok repülnek a part felől.
 Városi bölcsesség szerint esőt hoznak.
 Kűszöbömről nézem őket,
 A származás bizonyítékait –
 Rábízzák egy nyers erőre a látóhatárt,
 Hogy végül elgörbüljön
 És beszakadjon máshol.

Melyik víz –
 Az ott hagyott, avagy a megjósolt
 Emlékezik a másikra?

Tudom,
 Egy öregedő asszony teste
 Emlékezet
 És szavakba önteni ezt épp olyan
 Nehéz,
 Mint sírni és elvárni
 A madaraktól, kiáltsanak ránk,
 Mintha felismerhetnék a maguk éltető elemét
 Az egyetlen könnycseppé zsugorított
 Emlékben.

11.

Egy öregedő asszony
 Nem talál menedékre a nyelvben.
 Ehelyett magányos
 Szavakra bukkan, amiket valaha kedvelt,
 Mint például „nyár” és „sárga”
 És „szexuális” és „kész”,
 És hirtelen valaki más
 Költözik a szavakba –
 Szobák és egy hajlék, mely valaki mást
 Fogad szívesen, nem őt. Mondd,
 Anna Liffey,
 Víznek lelke,
 E föld szelleme,
 Miért van az, hogy ezen az
 Esős őszi éjszakán
 Az Ír-tenger elveszi
 A neveket, a te teremtményeidet, a neveket,
 A te ajándékaidat, és vissza csak
 Némaságot ad?

12.
 Őszi eső
 Szitál és csepereg
 Garázsról,
 Szögesdróról.
 A csatorna tele.

Amikor ide jöttem,
 Nem volt sem
 Gyermekeim, sem hazám.
 Karok voltak a fák.
 A dombok: álmaim.

Szabad voltam
 Lelket képzelni
 Egy kisváros
 Kékjébe-zöldjébe,
 Dombjaiba és ködeibe.

Gyermekeim megszülettek.
 Hazám megfogott.
 Álomkép egy téglaházban.
 Csak a szerelem
 Szentel földet?

Érzem a változást.
 Gyermekeim
 Felnőttek, öregednek.
 Hazám ragaszkodik
 Saját fájdalmaihoz.

Leoltom
 A nyers sárga
 Lámpát és
 Kint állok.
 Hol van otthonom?

Menj az esővel
 Ki Dublin dombjaira.
 Legyen otthonom a folyó.
 Legyen a hely szelleme
 Ismét egy elveszett lélek.

13.
 Végül már
 Nem az számít,
 Hogy asszony voltam. Tudom.
 A test forrás. Semmi több.

Ideje van annak is. És van valami
Bizonyosság abban, ahogyan a saját szétoszlását keresi.
Gondolj a folyókra.
Mindig a maguk semmivé válása
Felé tartanak. És így, amikor
A nyelv már nem segíthet,
És nem taníthat meg minket arra,
Hogy a szeretet el nem apaszt soha,
Akkor ezek az
Óceán mondatok
Vigasztalnak.
Egyszeriek, és nem félnek saját beteljesülésüktől.
Végül már
Mindaz, mi rám neheziült és fölemelt,
Ennyivé foszlik:
Egy hang voltam.

FORDÍTOTTA KISS ZSUZSANNA

Filozófusok a politikában

HANS-GEORG GADAMER

Avita, amely napjainkban mindenekelőtt Heidegger személye körül dül, valójában ősrégi keletű. Hogyan viszonyul a filozófus a politikai és társadalmi valósághoz? Mennyiben segítenek kérdései és felismerései a valóság feldolgozásában? E vitában, már 1987. novemberében közzétett egy állásfoglalást Párizsban, s annak teljes szövege *Zurück von Syrakus* (Vissza Szirakúzából) címmel németül is megjelent. A cím arra a csalódásra utal, amelyet a maga korában Platón élt át, amikor Szirakúza zsarnoka meghívta őt, és ő két alkalommal is odautazott, hogy a fiatal egyeduralkodónak föltárja gondolatait a helyesen fölépített államról illetve a helyén berendezett társadalomról. A dolog rosszul sült el, Platón sietve hazamenekült. Később is súlyos csalódások jutottak osztályrészül, amikor Szirakúza felszabadítása után a vállalkozás győztes vezetőjét, Diont, akihez Platón bensőséges barátság fűzte, iskolaközösségének és barátainak legszűkebb köréből valaki meggyilkolta. (Jó volna többet tudnunk a merénylet hátteréről.) Platón e politikai kalandjai szimbolikus jelentőségűek: el kell rajtuk gondolkodnunk. Természetesen nem mérhetjük ugyanazzal a mércével Platón szicíliai vállalkozását és Heidegger 1933-as politikai elköteleződését. A platóni akadémia, amelynek köréhez Dion és Platón más barátai is tartoztak, kezdetől fogva sokkal inkább öltött politikai-szociális jelleget, mint a modern társadalomban egy főiskola, egyetem vagy általában az értelmiségi szervezetek. Éppen ezért kell feltennünk a kérdést, hogy a politizálásról való lemondás nem a filozófusok gondolkodásmódjából következik-e. A filozófusok, akik minden problémát a maga végső általánosságában és alapvető voltában vizsgálnak, mintha alkalmatlanok volnának arra, hogy a politikai és társadalmi élet konkrét körülményeit és cselekvési lehetőségeit helyesen mérjék föl. Ha a kérdést ilyen élesen tesszük föl, akkor magára a filozófia lényegére kérdezzük rá. Hogy is állunk valójában a filozófiai megismerés értékével, ha a filozófia fontos, életbevágó dolgokban téves és önhitt válaszokat ad?

Ilyen értelemben foglalt el kritikai álláspontot már jó néhány évvel ezelőtt a francia szociológus, Bourdieu, Heidegger filozófiájával kapcsolatban, amikor azt a Weimari Köztársaság konzervatív hagyományából és félforradalmi, jobboldali gondolkodásmódjából vezette le, mint „jobboldali forradalmat”. Ez mindenképpen érdekes analízis. Bourdieu persze olyan alapföltevésből indul ki, amelyet én nem tudok elfogadni, még akkor sem, ha egy szociológus szájából hangzik el. Ő ugyanis abból indul ki, hogy a filozófia a világban csak egy jelenség a sok közül, amely társadalomelméleti szempontok alapján kritikusan vizsgálható, és amelynek lényegét a megismerés iránti igényével együtt le kell leplezni.

Én egész különösen érzem olyankor magamat, mikor lá-

tom, hogy valaki ilyen kérdéseket szegez a filozófiának. Ez úgy hangzik, mintha lenne a világon egy különös embercsoport, amely filozófiát művel, és talán lenniük is kell ilyen embereknek. Dehát ez nem igaz. Filozófiát minden ember művel, csak legtöbbször még annál is rosszabbul, mint az úgynevezett filozófusok. Ez az én szememben az egész kérdést, amelyet a szociológus nem szegez mindenki mellé, és főképpen nem a sajátjának, csak az úgynevezett filozófusénak, máris gusztustalanná teszi. Ha tudományaink megszervezett világában a filozófiáról úgy lehetne beszélni, mint egy bizonyos diszciplínáról – esetleg úgy, mint egy intézményről, amelyet professzorok alkotnak, ma már inkább a tudományos kozmosz peremén –, akkor a szociológus kompetenciáját senkinek sem jutna eszébe elvitatni. De amíg a filozófiát – a művészethez és a valláshoz hasonlóan – az újkori tudományos kultúrán túra helyezik világszerte, és a maga sajátos kérdéseire ennek megfelelő válaszokat kap, addig a szociológusnak éreznie kell, hogy a vizsgálat meghaladja erejét.

Az emberek mindenütt filozófiai kérdéseket tesznek föl, és senki sincs abban a helyzetben, hogy ezekre válaszolhasson – mindenek kezdetéről, a semmiről, a jövőről, a halálról, az élet értelméről és a boldogságról. Nyilvánvalóan él az emberben, és pedig nem csak a hivatásos filozófusokban, valamiféle szenvedély, mely ilyen kérdésekre sarkallja őket.

Ha ebből indulunk ki, nem követünk egyetlen filozófiai felfogást sem. A filozófiának e világfogalma – hogy Kanttal fejezem ki magamat – megfelel az emberi természet jellegének. Bennünket, embereket ősidőktől fogva ez tesz fogékonyvá a vallások kínálta válaszokra. A filozófia iskolai meghatározása ezzel szemben valójában érdektelen. A gondolkodás szenvedélyéhez és az ember nyugtalanságához képest, amelyből kérdéseink fakadnak, az iskolai meghatározás másodlagos.

Nos, nyilvánvalóan az egyik legalapvetőbb kérdés az, amely az ember saját társadalmi viszonyainak jövőjére vonatkozik, amint az az aggodalom is, amelyet az ember személyes, individuális boldogságáért érez. Hogy milyen a helyes élet, Szókratész óta kérdezik, s bár ő nem volt a filozófia professzora, mégis olyan állhatatosan kérdezte ezt, hogy minden bizonnyal ő is úgy vélte: alapjában minden ember ezt kérdezi, még akkor is, ha titokban megelégszik olyan válaszokkal, melyeket csakis azért fogad el, hogy elmenekülhessen saját kérdései elől, ahelyett, hogy kitenné magát nekik. Ha mindezt elismerjük, azonnal látjuk, hogy a kérdés szenvedélye magát az embert kétségbevonó bizonytalansággal találkozik, vonat-

kozzanak a kérdések az emberiség jövőjére, az egyes ember boldogságára vagy a halál ijesztő titkára. Ugyanez érvényes származásunkra is, amely bizonyos módon mindnyájunkat meghatároz, és amelyet nem mi választottunk. És persze a múlt, amit még egy isten sem vonhat vissza. Mindez végigkíséri az embert a szocializáció folyamán, melynek során a legkorábbi gyermekkor ösztönösségétől az egyes élethelyzetek nevelő és szabályozó szerepén át a nyelv elsajátításáig és használatáig, beilleszkedik a társadalomba. Ezt a sort figyelembe véve vitatom, miért kellene annak, akiben olyan filozófiai kérdések merülnek föl, amelyekre egyetlen tudomány sem tud választ adni, olyan különleges képességekkel bírnia, amelyek segítségével a mindennapok feladatait jobban át tudja látni, vagy akár meg is tudja oldani. Mindig csodálkozom, miért várják el a filozófiatanártól, hogy olyan rálátással rendelkezék, amellyel mások nem, és ezért még kiemelt felelősséget is viselnie kell, amellyel oly gyakran kitüntetik. Nem kellene inkább belátni, hogy ebben a tekintetben az értelmiségi: az orvos, a tanár, a bírósági, sőt az újságíró sokkal jelentősebb befolyást gyakorol, és ezért a ma és a holnap ügyeiben nagyobb felelősséggel tartozik?

Emlékezzünk arra az esetre, mikor Heideggert megkérdezték: „Mikor ír etikát?” Amikor a háború után egy fiatal francia, Beaufret, ezt a kérdést Heideggernek szegte, ő megkísérelt rá kimerítően válaszolni. Válaszának értelme az volt, hogy ilyesmit nem lehet kérdezni. Mintha a filozófus feladata lenne valakinek „étoszt tanítani”, azaz valamilyen társadalmi rendet javasolni illetve igazolni, ajánlatokkal előállni a szokások formálására és általános meggyőződések bevésésére. Ezek valójában hosszú folyamat során képződnek, amely mindnyájunkat meghatároz még azelőtt, hogy olyan radikális kérdések ötlenének föl bennünk, amelyeket aztán a filozófusok hatáskörébe szoktak utalni.

A konfliktus magában az emberben van, kérdéseinek mi-kéntjében és belsőjében, nem pedig a tudás specializált szakemberei, illetve a gyakorlati élet társadalmi realitása között. Mi, emberek annyira kiszakadtunk a természet rendjéből, hogy semmiféle természetes „étosz” nem határoz meg bennünket. A görögben az „étosz” szó életmódot jelent, az állatokét is, amit a természet szabott rájuk. Az állatok szokásait és magatartását olyan egyértelműen szabják meg az ösztöneik, hogy nem is tudnak nekik ellenszegülni.

Erről egyszer én is szereztem tapasztalatot. Borús nyár volt. Egy fecsképar fészkel az erkélyünkön. De a második fészkelj felneveléséhez már nem volt elég idejük. A fecskék vándoröszöne erősebbnek bizonyult a madarakra oly jellemző gondoskodási ösztönnél. A fecsképar hagyta, hogy szegény fiókák éhen haljanak. A fészkekben később megtaláltuk a csoportot. Más élőlények magatartását ilyen alapvetően szabja meg a természet és annak törvényszerűségei.

Minket, embereket nem határoznak meg ilyen egyértelműen az ösztöneink. Rendelkezünk a „szabad választás” lehetőségével, legalábbis úgy tűnik föl előttünk. A görögök erre a proaireszisz kifejezést használták. Ez szabadságot jelent abban az értelemben, hogy az ember így is meg úgy is viselkedhet. Hozzá tartozik ehhez az is, hogy kérdezni tudunk, hogy meglátjuk a lehetőségeket, s közöttük olyanokat is, amelyeket talán nem is lehet megvalósítani. Akinek nincs képzelőereje arra, hogy meglássa a lehetőségeket, az persze tévedni sem fog egy-

könnyen. Ezért nemcsak Heideggerről vagy az úgynevezett filozófusról mondom, hanem az emberről mint olyanról, hogy mindnyájan ki vagyunk téve a tévedés lehetőségének, sőt mindenekelőtt saját titkos, rejtett kívánságainkat, az élet beteljesedéséről szőtt ragyogó álmainkat vétjük el. Ez határozza meg, miként mérjük föl életünket és embertársainkhoz fűződő viszonyunkat. Mint mindenki, mi is ki vagyunk téve a veszélynek, hogy ábrándokat kergetve téves úton járjunk. Ahogy az orvos is túl közel van önmagához, semhogy önmagát kezelhetné, és a vádlott is, hogy elítélje önmagát. Alapjában mindenféle tudásra áll, hogy gyakorlati alkalmazása különleges képességet igényel, ami nincs benne az elsajátítandó tudásban. Az újkor tudáskultúrájának egyoldalúságára vall, hogy a gyakorlati tudás különvalóságát szem elől tévesztjük. Azt a filozófust, akinek a szó iskolai értelmében bizonyos kompetenciát tulajdonítunk, hogy megoldhatatlan kérdéseket fogalmazzon meg, és akinek olyan szerencséje van, hogy megoldásokat legalább előkészíthessen, azt bölcsnek tartják. De azért még őt sem védi meg semmi attól, hogy tévedjen, és hibásan mérje föl a dolgok állását, főleg a maga ügyeiben.

Mégis biztonsággal állíthatjuk, hogy a „filozófus” annyiban tényleg visel bizonyos felelősséget, akár akarja, akár nem, amennyiben tanárként vagy szellemi példaképként hatást gyakorol. Az azonban nem vitatható, hogy más tudományok képviselői, nemcsak az úgynevezett filozófusok, ugyanebben a helyzetben vannak, kivált akkor, ha tudományuknak van köze a valós tudományos, szociális és politikai élet problémáihoz. Minden bizonnyal csalódik, aki azt hiszi, hogy ezekben az esetekben csak a tudományos kompetencia számít, nem annyira a józan ész, amellyel mint gondolkodó ember mindenki rendelkezik, és amely megtanít gondolkodni. Ezzel szemben persze imponálhat nekünk valaki, akik filozófiai gondolati erejének köszönhetően fölöttünk állónak látunk – ilyen volt számomra az a meggondoltság, amellyel Heidegger műveiben találkoztam. Am ez tévedésbe is sodorhat, és kár volna tagadni, hogy Heidegger hatalmas szellemi kisugárzása a saját korában jó néhány embert helytelen irányba vezetett azzal, ahogyan a politikai és a gyakorlati dolgokat megítélte. De gondolkodásáért, ahogyan az életéért is, mindenki maga viseli a felelősséget. Ha valóban az a dolgunk, amit mi, filozófusok – a szó iskolai értelmében – tanultunk, tehát hogy olyan kérdéseket fogalmazzunk meg, amelyek mindenkit szorítanak, és amelyekre nekünk, embereknek nem adatott meg, hogy mindent kimerítő választ találjunk, akkor ezt, Jasperszel szólva, létmegvilágításnak (*Existenzhellung*) nevezhetjük.

Így tudatosá válnak bennünk a tudományos felvilágosítás határai. Egészen más képességeket kíván, hogy cselekvési célokat helyesen lássunk, olyanokat, amelyeket véghez szabad vinni és a valóságban is megállják a helyüket. Így történhet meg, ami Heidegger esetében is megtörtént. Egy férfi, akinek gondolkodása egy fél évszázadot tartott bűvöletben, és aki összehasonlíthatatlan szuggesztív erőt sugárzott magából, aki mint gondolkodó megvilágította, hogy a jelenvaló létezés: gond, mely az emberekhez és a világhoz fűződő magatartásunk mögött meghúzódik; és ami ettől elválaszthatatlan: megvilágította az élet vonzódását a halálós szünethez, nos ez a férfi saját magatartásának tekintetében bizony ábrándokat kergetett. Heidegger maga is tapasztalta ezt önmagában, és ezt vallotta be kései hallgatásával.

Hiszen sokkal könnyebb lett volna nyilvánosan beismernie politikai tévedését, amikor végül – túl későn – föl-

ismerte, hogy illúziókat táplált a nemzetiszocialista mozgalommal szemben. Ami a nyilvános beismerésben megakadályozhatta, alkalmasint az a rossz társaság volt, amelybe így került volna. És persze attól is félt, ami amúgy is már-már bekövetkezett: hogy azt hiszik, filozófiai belátásait is érvényteleníti egy ekkora tévedés. Ő valószínűleg 1945 előtt és után sem érezte, hogy a náciizmus megcáfolja elképzelését, Európa történelmi útjának egységét a görögöktől a mai technokráciáig.

Mint gondolkodó és tanár, mindenkor saját vízióit követte. Erről tanúskodnak a náciizmusból való kiábrándulását megelőző előadásai, melyek azóta részben nyomtatásban is hozzáférhetőek. E tekintetben nem jelent változást az Ezeréves Birodalom (sic!) bukása sem. Belsőleg azután sem szakított saját az emberiség helyes útjáról szóló vízióival, hogy belátta, a nemzetiszocializmus és annak vezetése Hitler alatt minden volt, csak nem előrelépés azon az úton, amely az emberiség igazi feladataihoz, illetve ahhoz a fordulathoz vezet, amely Heidegger szeme előtt lebegett.

Nem volna szabad csodálkoznunk azon, hogy egy másokat felülmúló gondolati erővel rendelkező férfi téved. Aki gondolkodik, lehetőségeket lát. Aki nagy gondolati erővel bír, az a lehetőségeket megragadó tisztaságukban látja. Könnyen olyat is valósnak hisz, amit látni szeretne, holott a valóság egészen más. Mennyi félreértést és pusztulást látott a fiatal Heidegger világosan a saját társadalmi, illetve politikai környezetében és különösen az akkori egyetemi életben. Amikor az első világháborús összeomlás utáni, olyan importált demokráciával (sic!) kialakuló Németországról beszélünk, amelyre a németek kevéssé voltak fölkészülve, mindezt nem feledhetjük el. Jól ismert, mennyi megtévesztés és tévedés, erőszak és gyilkosság, puccskíséreltet és csalás történt akkor a Weimari Köztársaságban. Az úgynevezett polgári középosztály kifosztásával és egy olyan intellektuálisan képzett proletárréteg kialakulásával (amely az első világháború után a korábbi kezdetekkel összehasonlíthatatlan módon jött létre), hiába szilárdult meg bizonyos idő elteltével az államrend, a németek valójában nem tudtak addig valamiféle nyílt jövő felé tekinteni, amíg a békeszerződés és annak szilárdan lefektetett gazdasági feltételei lehetetlenné tették, hogy a maguk számára józan életkialításokat és munkacélokot dolgozzanak ki. Később még az angolok is belátták, hogy ez hozzájárult a munkanélkülivé váló nemzet szélsőséges radikalizálódásához. Heidegger is látta mindezt. De az emberiség történelmének túldimenzionált mértékével látta, és ebből vonta le a radikális fordulat következtetését, amelynek be kell következnie – és úgy gondolta, hogy ez a fordulat 1933-ban jött el. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy ilyen eltévelyedés megtörténhet egy nagy gondolkodóval. Engem viszont csodálkozásra készített, amikor a filozófusokat újra és újra az etika kérdése elé állítják. A fennálló társadalom segélykiáltását vagy akár szegénységi bizonyítványát kell látnom abban, hogy az emberek valaki mást kérdeznek meg arról, mi a tisztességes, a becsületes és az emberi. Amikor valakik mástól, az úgynevezett filozófustól akarják hallani a választ ezekre a kérdésekre. Ez arról árulkodik, hogy a társadalom elvesztette a tájékozódó képességét.

Persze nem az a hibás, aki mástól valamiféle tanácsot

vár. Az ilyen kérdések érthetőek. Ettől azonban még feloldhatatlan marad a viszony egyrészt a nevelés (amelyet az ember kezdetétől elfogad és amelyet a társadalomban is megkap, hiszen az annak saját természetétől és történelmivé vált meghatározásából fakad), másrészt a jóra vonatkozó kérdés között, amit csak konkrétan lehet föltenni, ha az ember bármit jobbra szeretne fordítani.

Egyáltalán, hogyan lehet másképp megkérdezni, mi valójában a jó? Az első feltétel az, hogy a jóról az ember magát vonja kérdőre, és hogy a jóra vonatkozó kérdés föltételek ne csak magára gondoljon. Nem állhatunk azonban másnak a helyére, és nem bírhatunk rá senkit, hogy elfogadjon olyan ajánlatokat, javaslatokat, tanácsokat, még kevésbé előírásokat, amelyeket ő maga nem lát be. Nincs konziliatorikus etika. Ha tehát Beaufret azt kérdezte Heideggertől: „Mikor ír etikát?“, annak oka csak ez lehetett: A fiatal francia a *Lét és időben* olyan erőteljesen radikális szellemi kérdéspotenciált ismert föl, hogy úgy vélte Heideggerről, neki kell segítenie abban a fenyegető helyzetben, amelyben az emberiség a sok területen jelentkező elsvárosodással a második világháború végén volt. Nyilván nem tartozik a filozófia speciális feladatai közé az, amit ezek szerint Heideggernek kellett volna megoldania. Az ész imperatívusza minden emberhez szól. Ám ez valami olyasmi, ami Németországban hiányzott. Olyan ország volt ez, amely nem ismert forradalmat, nem ismerte a tekintély megdöntését, amely megszokta az alárendeltséget. Így vált a politikai értetlenség a nemzet vesztévé.

Ennek a különös depolitizáltságnak volt a kifejeződése, hogy Max Weber az akkori Németországban a „felelősség-etika” fogalmának megalkotására kényszerült. Mintha nem a felelősség volna amúgyis minden etika magva! Mindenestre az etika nem egyszerűen a jóérzés kérdése. Valóságos magatartást jelent és ezzel felelősséget magatartásunk és cselekedeteink következményeiért. A „felfogás-etika”, amit Kantból – egyébként jogtalanul – kiolvastak, valójában a politikai gyengeség és a politikai szolidaritás hiányának kifejeződése volt. Ettől a gyengeségtől szenvedett a tekintélyhez szoktatott német polgári társadalom a 19. században. Ez a protestáns egyház gyengesége is volt, amely a fennsőbb-ségnek egyfajta vallási tekintélyt kölcsönzött és hozzájárult ahhoz, hogy az értelmiség elhanyagolja egyházi feladatait. Ez szembetalálkozott az értelmiség depolitizálásával. Így történthetett meg, hogy a szekularizáció a hit vallásos páto-szára támaszkodott, és görcsösen ragaszkodott a jóérzés és a lelkiismeret kérdéseihez. A felelősséget, amelyet mindnyájan viselünk, végül mindenki tapasztalja – vagy önmaga elől rejti el. Időközben újra elolvastam Kafka *Perét*. Ott találhatunk egy csodálatos és megragadó leírást arról, hogy hogyan lesz az úgynevezett büntelenségből bűn. Ilyen körülmények közt a filozófus talán abban tud a segítségünkre lenni, hogy jobban megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyek foglalkoztatnak bennünket. De abban az értelemben tud segíteni, hogy tudja, és meg is tudja mutatni másoknak, milyen megkerülhetetlenül találják szembe magukat olyan feladatokkal, amelyek megoldása semmiképpen sem lehet csak mások dolga. A bűn sohasem csak másoké.

FORDÍTOTTA SCHEIN GÁBOR

D O V I N

G A L É R I A BUDAPEST, V. KER. HARIS KÖZ 1. TEL.:118-3524,118-3574

Nyitva:
Hétköznap 12-18 óráig
Szombaton 11-14 óráig

LUCIANO CASTELLI KIÁLLÍTÁSA

MEGTEKINTHETŐ: 1994 MÁRCIUS 10-TŐL MÁJUS 4-IG

Ahol nincs primárius

DAVID BLUM INTERJÚJA

A GUARNERI VONÓSNÉGYESSEL

DAVID BLUM: *Először is hadd kérdezzem meg, hogy melyik darabok jelentik a legnagyobb kihívást a repertoárjukban?*

MICHAEL TREE (brácsa): Szerintem Mozartot játszani a legnehezebb. Mozart zenéjének a szövete annyira áttetsző, olyan tökéletes megformálást igényel, hogy az embernek állandóan ügyelnie kell, nehogy a saját stílusa, szokásai elnyomják magát a zenét. Ha Mozartot játszom, gyakran úgy érzem, a közönség azt is észreveszi, ha rosszul ülök le a székre. Másrészt viszont az ember nem lehet személytelen kívülálló sem. Aki olvasta Mozart leveleit, tudja, az előadó nem érezheti úgy, hogy bármi is korlátozza a kifejezési szabadságát. És hát valóban, van-e romantikusabb darab, mint a g-moll vonósnégyes?

JOHN DALLEY (2. hegedű): Megtalálni a megfelelő egyensúlyt az előadásban, az az igazán nehéz. Mozart művészetében van egyfajta megfoghatatlanság, amit nem lehet pontosan meghatározni. Nála a zene féluton van az énekes és a hangszeres muzsika között. Vegyük például az A-dúr kvartett (K. 464) fináléját. A téma szinte teljesen olyan mint egy kesergő siratóének, akár valamelyik operájának egy részlete is lehetne. Vonósnégyes formában azonban egyfajta intimitást kap és ragyogó kompozíciós megoldások hordozójává válik. Mozart elképzelései és megoldásai gyakran mintha egy másik, távoli világból valók lennének. Gondoljunk csak a D-dúr kvintett (K. 593) utolsó tételére, amely tánc és mégsem az. Teljesen egyéni, finom karakterű. Még a menüettek is gyakran megfoghatatlanok. Például a G-dúr vonósnégyes (K. 387) menüett tétele, amelyben a gyengéd, ereszkedő motívumot kromatikusan emelkedő frázisok követik, kifejező *fp* jelzésekkel megtűzdelve. Ezeket a „köztes” hangulatokat a legnehezebb elkapni. A K. 590-es vonósnégyes Andante tétele jó példa erre.

Ez az ismétlődő motívum olyan gyönyörű, hogy az ember hajlamos túl sokat kihozni belőle, ami viszont tönkretelheti finom egyszerűségét. Lehet, hogy ennél a tételnél az a legjobb megoldás, ha egyszerűen hátradőlve élvezzük a zene gyönyörűségét.

Az írás részlet David Blum amerikai zenei szakíró *The Art of Quartet Playing* című interjúkötetéből (Knopf, New York, 1986), amelyet a Guarneri vonósnégyes tagjaival készített.

Haydnnál például a zene semmit sem veszít nagyságából, ha az ember eltúloz egy előadói manírt. Mozart sokkal törekenyebb, az ő zenei nyelve korlátok közé szorítja az előadó lehetőségeit. Ritka eset, hogy az ember úgy érzi, lenyűgöző volt ez vagy az a Mozart-interpretáció, míg Haydnt általában jól adják elő. Az eredmény még akkor is kielégítő szokott lenni, ha különböző művészek egészen más felfogásban közelítik meg a műveket. Haydn a földön jár, és így könnyebben megközelíthető.

DAVID SOYER (gordonka): Haydn mindig elképeszt szüntelen vitalitásával. És a vonósnégyesei is milyen hihetetlenül változatosak! Teli vannak ragyogó scherzókkel, mélyen hömpölygő lassú tétélekkel, amelyek, különösen a későbbi vonósnégyesekben, Beethovenéival vetekednek, és mehökkentő modulációkkal, melyek Haydnt Schubert előfutárának mutatják.

BLUM: *De azért az egyszerű, mindig jókedvű Haydn papáról alkotott kép még mindig él...*

DALLEY: Haydn zenei nyelve közvetlen, friss és természetes. Közel áll hozzánk, de semmi esetre sem „egyszerű”.

TREE: Teljesen egyetértek, de nem szeretném, ha lebecsülnék Mozartot azért, hogy Haydnhoz hasonlítsuk. Szeretnék szólni néhány jó szót a korai Mozart-vonósnégyesek érdekében is. Gyönyörű darabok, mégis oly ritkán juttatják őket.

SOYER: Alfred Einstein írja ezekről a korai kvartettek-ről: „Vajon a tavasz csupán a nyár előhírnöke!”

BLUM: *Dave, mondana még néhány szót azokról a darabokról, amelyeket a legnehezebbeknek talál?*

SOYER: Például Schubert G-dúr vonósnégyese. Nemcsak a hosszúsága és hangszeres nehézsége, hanem az örületes érzelmi és zenei intenzitása miatt is. Az ember magasztaltságon izzik negyvenöt percen át. Vannak olyan helyek az első tételben, ahol csak úgy csattog a mennykő, és a szerző által megkívánt energiameennyiség túlmegy a hangszer nyújtotta lehetőségeken. Még a pianissimo tremolóknak is hatalmas drámai feszültséget kell sugározniuk. Mindezt egyszerre érezzük mind a négyen, és a feszültséget gyakran alig lehet elviselni. Azután ezeket a részeket finom, tipikusan schuberti, édes és hihetetlenül egyszerű közzjátékok oldják fel. Ez az ellentét már önmagában is nehézségeket okoz. A második tételben is van egy nagy adag drámai érelemlítés. A Scherzo kritikus az összjáték szempontjából, az utolsó tételt pedig nehéz összerakni, bár könnyedebb az első kettőnél. A nehézségek ellenére azonban imádjuk ezt a darabot. Sokkal többet kellene játszani. Igaz, az előadása annyira megerőltető, hogy nem hiszem, turnéra is tudnánk vinni. A Budapest vonósnégyes egyszer megpróbálta, de aztán úgy döntöttek, hogy soha többé.

TREE: Ha elgondolom, hogy Schubert huszonkilenc éves korában írta ezt a darabot – és mindössze tíz nap alatt! Ez olyan csoda, amelyre egyszerűen nincs magyarázat. Ha most az egész zeneirodalomból kellene kiválasztanom azt az egy darabot, amelyet a legjobban szeretek, az egy Schubert-darab volna, talán az utolsó három vonósnygyes egyike, a C-dúr vonósötös, az Oktett, vagy az egyik nagy dalciklus. Az ember gyakran olvas Schubert darabjainak „isteni hosszúságáról”. Az előadó önző szempontjából szólva azt hiszem, mi járunk a legjobban. Még sohasem éreztük, hogy egy Schubert-mű túl hosszú lenne. Valahányszor csak játszunk, fantasztikus és lenyűgöző élményt nyújt.

ARNOLD STEINHARDT (I. hegedű): Amikor Schubert monumentális darabjainak egyikét játszunk, gyakran érzem úgy, mintha egy epikus utazásra indulnék. Ugyanezt érzem akkor is, amikor a „nagy” C-dúr szimfónia első tételét hallgatom: mintha azzal a titokzatos harsonaszignállal Schubert egy hosszú, hosszú útra invitálna. A lelkem mélyén úgy érzem, nincs ennél nagyobb zene.

Schubert nem mindig komponált tudatosan vonóshangszerekre. De bármilyen nehéz is a vonósnygyeseket játszani, kevésbé érzem kihívásnak, mint a Mozartokat, a már említett okok miatt. Gyakran fordul elő, hogy egy koncert után, ahol, mondjuk, Mozartot meg Bartókot is játszottunk, az emberek, akik a közönség soraiból hátra jönnek az öltözőbe, azt mondják „Hű, ez a Bartók, ez kicsoda nehéz darab!”. Pedig mi megkönnyebbültünk, amikor túl voltunk a Mozart-művön és végre a Bartók következett. Ugyanígy, sokkal jobban megvagyok a késői, mint a korai Beethoven-darabokkal. Az op. 18-as kvartettekben, akárcsak Mozartnál, a szerző kristálytisza tökéletességet kíván meg az előadótól, nagyon kevés olyan hely van, amit össze lehet csapni. Persze a késői kvartettek is, például az op. 131-es utolsó tételét, jól tönkre lehet tenni. A Nagy fűga is jó példa erre. Hangszeres szempontból olyan, mintha az ember széles ecsetvonásokkal festene egy nagyméretű vászonra, a festéket nagy adagokban csapná rá a képre, amelyen a színek közötti kontúrok igen élesek. Az első fűga vad örületben indul, majd követi a Meno mosso rész, amely végig egyenletesen áttetsző és gyengéd. Az op. 18-as kvartettek viszont szinte állandó finomságot és pontosságot igényelnek. Ugyanakkor fontos, hogy – ugyanúgy, mint Mozart esetében – az előadás spontánnak tűnjék.

SOYER: Az op. 18-as kvartettek iránti érzéseinket jól tükrözi az a tény, hogy amikor fölvevük az egész Beethoven-ciklust, a nagy középső vonósnygyesekkel kezdtük, azután folytattuk a későiekkel, és az op. 18-asokat hagytuk a végére.

DALLEY: A Razumovszkij-vonósnygyesekben az egész hangzás megváltozik. A négy szólam szinte egyenlő súlyú, az alsó szólamok jobban meg vannak támasztva. A dallamok sokkal inkább és hosszabban *cantilena* jellegűek. Az igazi vonósnygyeshangzás szólal meg, amely tömörebb és gazdagabb, mint korábban.

TREE: Lenyűgöző élmény megfigyelni, kicsoda fejlődésen ment Beethoven keresztül a vonósnygyesek során. Amikor a Nagy fűgához ér, szinte kikerüli a 19. századot és szilárdan megveti a lábát a 20-ban, már ami a diszsonanciát, a hangzást és a teljes belefeledkezést illeti.

SOYER: A Beethoven vonósnygyes-ciklus különlegesen érdekes: Beethoven szellemi fejlődése világokon ível át. Nem csoda, hogy a teljes ciklust olyan gyakran kéri, legálább egyszer el kell játszaniuk minden évadban. Ezek a

darabok az élvezet kiapadhatatlan forrásai. Minden alkalommal találni bennük valami újat. Persze sok minden rejtély marad, még néhány kottajelzés is. Ezeket az alkotói titkokat soha nem lehet maradéktalanul megfejteni.

BLUM: Mindig ugyanabban a sorrendben adják elő ezeket a darabokat?

DALLEY: Igen, amikor hat koncertből áll a program.* Egyszer eljátszottuk a ciklust öt koncert alatt, de túl megterhelő volt mind nekünk, mind a közönség számára. Amikor meghatároztuk a sorrendet, erősen támaszkodtunk a Budapest vonósnygyes programjára, amely nagyszerűen volt összeállítva. Az op. 127-est, a tömör, deklamáló indítása miatt ideális kezdő darabnak tartjuk. A befejezés pedig az utolsó, az op. 135-ös vonósnygyes. A hatkoncertes felosztás azt is lehetővé teszi a számunkra, hogy eljátszuk azt a rövid tételt, amelyet Beethoven a Nagy fűga helyettesítésére írt. Ezzel szoktuk befejezni az op. 130-ast, mivel úgy gondoljuk, hogy a Nagy fűga, ha szükséges, eljátszható önálló darabként is, ahogy ezt gyakran meg is tesszük.

BLUM: Általában hogyan állítják össze a programokat? Ha jól tudom, Michael a „műsorigazgató”.

TREE: Az én szerepem minimális. Nem én döntök, hanem együtt választjuk ki a darabokat, általában sok kínlás árán. Minden évben megbeszéljük, hogy a következő évadban mit játszunk, végignézzük azokat a darabokat, amelyek még nem szerepeltek a műsorunkon. Ritkán vagyunk egy véleményen, mindenki körömszakadtáig védi azt a kvartettet, amelyiket a legjobban szeret. Persze aztán mindig későn adjuk le a programot a menedzserünknek, Harry Beallnek, akit pedig szorongatnak a koncertszervezők, mivel – érthetően – szeretnék tudni, mit fogunk játszani. Amikor eldöntöttük, mit akarunk, összeállítunk négy vagy öt különböző műsort. Itt jövök be a képbe én, mert az én dolgom, hogy kapcsolatot tartsak a menedzser és az együttes között. Gyakran fordul elő, hogy a koncertszervezők változtatásokat kérnek, más összeállítású műsort, vagy olyan darabokat, amelyek nem szerepelnek a listán. Amikor lehet, mi megteesszük, amit kérnek, de a döntés pillanatában kell lenni valakinek, aki elmagyarázza, hogy a szervezők – nem szándékosan persze – három túlságosan hosszú darabot választottak, vagy hogy egy műsor, amely Haydn, Mozart és Schubert darabokból áll, nem igazán kiegyensúlyozott, vagy hogy az adott időszakban nem lesz elég időnk bepróbálni egy olyan művet, amely eddig még nem szerepelt a repertoárunkban, vagy hogy nem tudunk egy vendégművésszel együtt játszani azon a bizonyos napon, mert késő délután érkezünk és nem marad idő próbálni a hangverseny előtt. Tucatjával adódnak az olyan problémák, amelyeket ott helyben, azonnal kell megoldani. Hát ebben áll az én úgynevezett műsorigazgatói tisztem. És persze a fiúk bíznak bennem, hogy jól ítélem meg a helyzetet. Többnyire.

BLUM: Milyen kritériumok szerint állítják össze a műsorokat?

DALLEY: Minden évben csinálunk egy teljes Beethoven-műsort, a többi pedig megpróbáljuk úgy összeállítani, hogy érdekes és kiegyensúlyozott legyen. Nem vagyunk hí-

* (1) Op. 127; op. 18/2; op. 59/3; (2) op. 18/3; op. 95; op. 132; (3) op. 18/4; op. 18/1; op. 131; (4) op. 74; op. 18/5; op. 59/2; (5) op. 130; op. 59/1; (6) op. 18/6; op. 133; op. 135.

reszek arról, hogy lelkes úttörőként rengeteg avantgárd művet játszanánk, de azért minden évadban műsorra tűzünk két-három reprezentatív 20. századi vonósnégyest. Általában egy klasszikus és egy romantikus darabot játszunk, meg még valamit, amely, ha nem is épp modern, akkor is valamennyire elüt a szokásos repertoárunktól: Arneskyt, Chaussont, Faurét, Wolfot, Regert, Brucknert, Nielsent, Hindemithet, Kodályt...

SOYER: Sok olyan zeneszerző van, akinek a művei általában igen népszerűek, de vonósnégyeseiket, bármennyire is kiemelkedőek, furcsa módon alig játsszák. Schumannéit például. Az A-dúr „Clara” kvartettet gyakrabban hallani, mint a többi, pedig azok is remek darabok.

STEINHARDT: Szerintünk Schumann zenéje, sokkal inkább, mint más zeneszerzőké, egyfajta személyes előadásmódot, improvizációs megközelítést igényel. Minden szólamlának fantasztikusan témagazdag anyaga van, és az ember szinte minden alkalommal másképp nyúlna hozzá. Tudja, hogy Schumann átvezető részeket komponált, hogy a három vonósnégyest el lehessen játszani egyben, megszakítás nélkül? Csak később meggondolta magát, és megsemmisítette a kottát. Mit nem adnék, ha láthatnám azokat az átvezető részeket!

BLUM: Milyenek a Schumann-kvartettek vonóstechnikai szempontból?

DALLEY: Helyenként meglehetősen zongoraszerűek. Ezzel együtt Schumann jobban komponált vonósnégyesre mint Brahms, akinek a zenei szövete gyakran meglehetősen vaskos és zenekari hangzású. Schumann-nál a szólalmok jobban elválnak egymástól, és ettől tisztább a hangzás. Ezeket a darabokat nehéz ugyan játszani, de a hangzásuk gyönyörű.

STEINHARDT: Ha adódnak is problémák a Schumann-kvartettek eljátszása során, ezek nem a zenéből fakadnak. A zenei anyag maga felsőes.

A Brahms-vonósnégyeseket gyakrabban játsszák. Érdekes, hogy Brahmszal kapcsolatban gyakran beszélnek buja vibratókról, gazdag hangzásról, pedig nagyon fontos ügyelni arra, hogy ne essünk túlzásba, és megtaláljuk a lehetőséget annak, hogy a zenét áttetszővé tegyük. Széll György előadásai nagyszerűen példázák ezeket. Az ember azt hinné, hogy Széll tisztaság iránti elkötelezettsége főleg Mozart előadásakor fejt ki jótékony hatását, de a „romantikus” repertoár darabjainál is a reveláció erejével hat.

SOYER: Mendelssohn például olyan zeneszerző, aki zeniálisan komponált vonósnégyesre, de őt is, akárcsak Schumann, érdemtelenül elhanyagolják. Ritkán hallani az a-moll (op. 13), vagy az e-moll (op. 44, No. 2) kvartettet, pedig nagyszerű darabok. Dvořák kamarazeneje, a „Néger”-vonósnégyest kivéve, szintén ebbe a kategóriába tartozik.

TREE: Szerintünk Dvořák nagyon nagy zeneszerző. Kiemelkedő melódiaérzékkel rendelkezett. És bár gyönyörű melankolikus hangulatú zenét komponált, soha sem szagatta meg a ruháját, sohasem ragadta el az önsajnálát, igen egészséges és őszinte zenét írt. Talán az utolsó tételek elmaradnak egy kicsit a többi mögött, de mindez igazán nem súlyos kifogás az egész életmű nagyszerűségéhez képest.

DALLEY: A játékos szempontjából Dvořák hangnemválasztása azonban néha problematikus. Amikor Asz-dúrban komponál, mint például az op. 97-es kvintett lassú tételében, intonációs problémák merülhetnek föl, és az egész

hangzás lényegében megsínlyi az üres húrok zengésének hiányát. Azt hiszem, Beethoven inkább tisztában volt azal, hogy hangszeres szempontból mennyire sarkalatos pont a hangnemválasztás. Például az op. 132-esnek a lid hangsort használó „Heiliger Dankgesang” részében az F-dúr lehetővé teszi, hogy sok üres húr, elsősorban a cselló alsó C-je is megszólaljon, ami jelentősen javítja az egész együttes hangzást.

SOYER: Manapság egyre erősebben érezhető a kevéssé ismert, „romantikus” repertoártól való elfordulás, melynek következtében sok remekművet elhanyagolnak, mint például Grieg vonósnégyesét, amely igazán gyönyörűen megkomponált darab, mi nagyon kedveljük, Grieg a javából; vagy Sibelius *Voces Intimae* című vonósnégyesét, amelynek lassú tétele már-már beethoveni hangulatot áraszt. Ebben az évadban játszunk Csajkovszkij D-dúr kvartettjét (op. 11) is, és bár a közönségnek, úgy látszik, tetszik a darab, a kritika elhúzta a száját. Ez persze csupán sznobizmus. Végül is csak olyan műveket játszunk, amelyekben hiszünk, és mivel egy szezon alatt legalább negyvenszer adjuk elő, elég jó helyzetben vagyunk ahhoz, hogy megítélhessük minőségüket.

BLUM: Gyakran játsszák a Debussy- és a Ravel-kvartettet is.

STEINHARDT: Mindkettő remekmű. Mivel a francia vonósnégyes-irodalom meglehetősen kicsi, általában együtt szoktuk említeni őket, bár karakterüket tekintve meglehetősen különböznek. Míg Ravel műve köszönhet egyet-mást Debussynek – vannak bizonyos strukturális hasonlatosságok –, mégsem mondható róla, hogy bármiféle utánzás lenne benne. Vannak, akik az utóbbit szeretik jobban, nem azért mert jobb, hanem mert intimebb, szinte keleties ízű. Debussy vonósnégyese erősen drámai hangulatú, az eleje kifejezetten viharos és élettel teli. Látja, lehetetlen a „francia hangzásról”, vagy az „impresszionisztikus hangulatról” általánosságban beszélni.

BLUM: Egy alkalommal Debussy Pelléas és Melisande-járól beszélgettünk a mű egyik legnagyobb tolmácsolójával, Ernest Ansermet-vel. Azt mondta, nem szereti az olyan előadást, ahol a színek egymásba folynak. Szerinte bátran kell a kottához nyúlni, de tisztán és szenvedélyesen kell játszani a zenét.

STEINHARDT: Pontosan. Amikor az ember ezek bármelyikét játssza, tulajdonképpen részletes történetet beszél el. Ehhez a paletta minden színére szükség van, nem csak a pasztellekre, de az alapszínekre is. Valójában nincs is ragyogóbb és tüzezebb zene az egész vonósnégyes-irodalomban, mint a Ravel-kvartett utolsó tétele, vagy a Debussy nyitó tételének az eleje.

BLUM: Mi a véleményük az úgynevezett új bécsi iskola vonósnégyeseiről?

DALLEY: Játstottuk Berg op. 18-asát és a *Lírikus szívet*. Azt gondolom, „önmaguk ellenére” is nagyszerű darabok. Túlságosan sok bennük a részlet, ami gyakran az alapvető zenei üzenet kibontását akadályozza. Néha olyanok, akár egy tudományos disszertáció arról, hogyan használjunk föl egy komplikált motívumanyagot. Érdekes volna összehasonlítani a *Lírikus szívet* Allegro misterioso tételét Bartók negyedik vonósnégyesének Prestissimo con sordino tételével. A két tétel hasonlóan suttogó, szórt, tovasuhanó, de Bartóké sokkal sikerültebb, mivel ő tudja, hol húzódnak a zenei nyelv korlátai és azt is, hogy a hallgató mennyit bír

fölfogni. Mindazonáltal a Berg-műveknek is hatalmas érzelmi hatásuk van. Az op. 3-as tömörsége például sokat segít.

STEINHARDT: Játzottuk Webern Őt tételét és Hat bagatelljét is – megkapó darabok. Schönbergtől csak a Második vonósnégyest adtuk eddig elő. Be kell vallanom, hogy a harmadik meg a negyedik nem is vonz igazán.

TREE: Engem egyre inkább lenyűgöz a zenéje. A Vonóstrió, például. Emlékszem, amikor először hallottam a Fantázia hegedűre és zongorára című darabot, hát nem éreztem semmit különöset. De miután tanulmányoztam és elő is adtuk, már képes voltam arra, hogy tisztán a saját kompozíciós rendszere szerint méltányoljam a nagyságát.

SOYER: Szerintem a *Verklärte Nacht* igazi mestermű, a Negyedik vonósnégyes pedig kifejező, romantikus darab a maga módján. De általában az érdeklődésem lanyhulni kezd, amint Schönberg tizenkét fokú zenéjéről esik szó. Ez a hangrendszer erősen korlátozza az előadót és némiképp céltalan is. A szüntelen harmonikus feszültség egy idő után monotonná válik, mint egy hosszan kitartott szűkített szeptim akkord.

STEINHARDT: Bartók az a huszadik századi szerző, aki a legközelebb áll hozzám. Zenéjének egyik legvonzóbb tulajdonsága, hogy bár gyakran atonális, amit komponál, mégis vannak benne – különösen a későbbi darabjaiban – tonális központok, amelyek kontrasztot és feloldást nyújtanak. Ebben a környezetben a diszsonancia még fájdalmasabbnak hat.

BLUM: Az *Ötödik vonósnégyes második tétele remek példál szolgál.*

STEINHARDT: Igen, valóban. Szerintem az egész *Ötödik vonósnégyes* fantasztikus. A finálé vad és kétségbeesett. Ám amikor a vége felé felbukkan egy diatonikus népzenei dallam, az olyan, mintha megpattanna valami, mintha az ember egyszerre megszabadulna minden kínjától és visszatérne az édes gyerekkorba. A tragikus mottótémájú Hatodik vonósnégyes is nagy hatású mű.

TREE: Azt hiszem, Bartók minden vonósnégyese magán viseli a zenei védjegyét. Még az első is, bár az kissé túl hosszú a zenei anyaghoz képest.

DALLEY: Szerintem a másodikban vannak a legjobb megoldások. Mindannyian nagyon szeretjük ezt a darabot. Én a harmadikat is igen kedvelem. Nehéz mű, de a szigorúsága és tömörsége erőt sugároz, akárcsak Beethoven op. 95-öse.

STEINHARDT: Ami a Bartók-vonósnégyeseket a belső értékükön túl is megkülönbözteti a többtől, az a megdöbbentő újítás, amely a speciális vonós zeneszerzési technika sajátja. Ebből a szempontból Bartók Beethovenre emlékeztet, mivel egy drámai fordulattal mindketten új irányt választottak, ahelyett, hogy a logikus, evolúciós fejlődést követették volna. Tizenéves voltam, amikor először hallottam Bartók vonósnégyeseit, és ha nem is értettem őket egészen, azonnal tudtam, hogy különleges alkotóerő munkál bennük.

BLUM: *Úgy érzem, Bartók újításai, bár néha meglehetősen egyediek, szigorúan a pontosabb kifejezés szolgálatában állnak, nem úgy, mint sok mai darabban, ahol a hatásos elemeket gyakran pusztán a hatás kedvéért alkalmazza a szerző.*

DALLEY: Ezzel én nem teljesen értek egyet. Bámulom Bartók bátorságát és fantáziáját, de mégis azt hiszem, hogy nem egy hatásos elem csak úgy rá van akasztva a zenére.

Ezek általában nincsenek is ideálisan kidolgozva a vonósnégyes szemponjtájából.

SOYER: Az akkordok megszólaltatása helyenként feleslegesen problematikus, ugyanúgy, ahogy az is, hogy a jelzések szerint bizonyos egészen magas fekvésű hangokat a melegebb húrokon kell megszólaltatni. Gyakran használja az egyik húrt dudabasszus-szerű alaphangként, míg a másikon dallamot szólaltat meg – ez a megoldás nem mindig válik a darab előnyére.

STEINHARDT: Nos, én nem értek egyet a kollégáimmal. Szerintem a komponálás szinte mindenütt fantasztikusan hatásos. Vegyük például a glissandókkal folytatódó pizzicatókat. Én itt semmiféle képmutatást nem érzek, csak és kizárólag szívből jövő mondanivalót. Általában véve a hegedűre komponált darabok nagyszerűen fekszenek – sokkal jobban, mint Brahmsnál, Schubertnél, sőt néha még Beethovennél is.

BLUM: *Említették, hogy előfordul olyan vonósnégyes kompozíció, amely szinte felülmúlja a hangszerek adta lehetőségeket. Mi a véleménye olyan zenekari átíratokról, mint például a Nagy fúgáé?*

TREE: Amikor a *Nagy fúga* egy vonósnégyes előadásában szólal meg, az olyan, mint amikor a hegymászó egy magas csúcsra kapaszkodik fel. A hangzás nem ritkán fülsikketítő, kifejezetten kellemetlen, és nem véletlenül az. De miért volna ez baj? Ha több és több zenésszel játszunk, ha lekerekítjük a szögleteket és ezáltal kellemesebbé tesszük az egészet, elvesz a konfrontáció közvetlensége. Ha mindössze négy játékos kizárólagos feladata egy ilyen méretű mű szólamainak végigjátszása, biztosan nagyobb a rájuk háruló felelősség. Ugyanakkor több a lehetőség a spontaneitás, a váratlan történések számára. Persze ezzel nem azt akarom mondani, hogy egy zenekar muzikusaiban nincs ugyanannyi elkötelezettség. Csupán azt hiszem, hogy harminc vagy éppen hatvan játékos nem ugyanúgy reagál, ahogy négy. Mások a szempontjaik.

SOYER: Én is így gondolom. Ha nincs küzdelem, sok minden elvesz. Nem hinném, hogy a *Nagy fúga* zenekari előadásra íródott volna.

DALLEY: Lehet, hogy eretneknek tartanak, de én nem vagyok biztos abban, hogy jó ötlet volt Beethoven részéről kvartettre komponálni a *Nagy fúgát*. Az igaz, hogy az előadás így herkulesi erőfeszítést igényel, és ez meglehetősen hatásos. De szerintem a zenei anyag tökéletesen megfelel a nagy számú vonóshangszernek, különösen, ha a basszust körültekintően és óvatosan kezelik. Szeretem, ha jól hangzik egy darab, még ha nem teljesen autentikus is az előadása. Persze szerintem is van jó néhány olyan vonósnégyes, amely nem alkalmas vonószekarra. Nemrég hallottam Beethoven op. 131-esének zenekari átíratát, és egyáltalán nem tetszett.

BLUM: *Számomra a kérdés nem „zenekar vagy kvartett” formában merül fel, mivel leginkább az előadás minősége számít. Hallották már Furtwängler Nagy fúga-felvételét? Egyáltalán nem sima hangzású, sőt kifejezetten durva. Azt a képzetelt kelti az emberben, hogy egy hatalmas hegycsúcsra kapaszkodik fel.*

STEINHARDT: Szerintem is nagyszerű az a lemez. Az átírat igazán jól sikerült, fantasztikus ereje van. Jobban szeretem ugyan az eredeti változatot, mégis azt hiszem, Michael egy ideális vonósnégyestől beszélt. De hát hány vonósnégyes mondható ideálisnak?

TREE: A Nagy fúga egyértelműen hatalmas kihívást jelent annak, aki arra vállalkozik, hogy előadja, legyen az akár vonósnégyes, akár vonószekerek. Nem szeretnék zenekarellenesnek tűnni, nem is vagyok az, higgye el. El sem tudnám képzelni a világot a nagy szimfonikus irodalom nélkül. A vonósnégyesnek azonban nem szabad buja hangzásúnak lennie. A vonósnégyes olyan, mint egy finom cezurarajz, ha valaki megpróbál valami grandiózusat kihozni belőle, akkor pont a szellemét sérti meg.

STEINHARDT: Én ennek ellenére azt hiszem, hogy bizonyos kvartettek, mint például Smetana *Életemből* című kvartettje, jobban átírhatók zenekarra, mint mások.

TREE: Szerintem nem így van, bár bevallom, Széll felvételét még nem hallottam.

STEINHARDT: Pedig remek, kifejezetten elbűvölő.

TREE: De hogy pont ez a darab...

STEINHARDT: Meg a Verdi-vonósnégyes.

BLUM: Mivel úgy érzem, holtpontonra jutottunk, talán váltunk témát. Hadd kérdezzem meg, hogy önök, egy vonósnégyes tagjai szerint, mennyire fontos a teljes vonósnégyes-irodalom átfogó ismerete?

SOYER: Ha az ember úgy fog neki egy darabnak, hogy nem ismeri a szerző stílusát, zenei nyelvét, bizony súlyos hátrányban van a többiekhez képest. Valamikor hallottam Janáček Hegedűszonátájának egy előadását, amelyet nagyon jónak tartottam. Épp ott ült mellettem a Juilliard főiskola professzora, Rudolf Firkusný, és azonnal elmondtam neki, mit érzek. „Ugyan – mondta –, a rubatóból hiányzik az érzelem. Az előadó pedig túlságosan ragaszkodik a kottához, egyáltalán nem azt játssza, amit játszania kellene.” Ezt én meglehetősen érdekesnek találtam, mivel elég kevésbé ismertem Janáček műveit. Firkusný persze cseh, személyesen ismerte Janáčeket, és teljesen otthonos a zenéjében.

STEINHARDT: Amikor elkezdtünk Bartók műveivel ismerkedni, bizony meglehetősen idegennek hatott ez a zene a számunkra, bármennyire tetszett is. Most, hogy már ismerjük a hegedűdarabjait, a Zene húros-, ütőhangszerekre és cselesztára című művét, valamint más munkákat is, már sokkal nagyobb megértéssel játszunk el egy Bartók-vonósnégyest. Jobban otthon vagyunk Bartók közegében.

TREE: Ennek a fordítottja is igaz. Ha már eljátszottuk egy szerző vonósnégyeseit, másképp közelítjük meg a többi darabját is. Én például gyakran tanítom Bartók Brácsaversenyét. A komponálás módja sokban hasonlít a vonósnégyesekéhez, így aztán gyakran vonok párhuzamot a kettő között, és idézem a megfelelő passzusokat, amivel segítem azokat a diákokat, akik nem ismerik őket.

SOYER: Amikor Horowitz nekilát megtanulni, mondjuk egy Schumann-darabot, először átnéz egy csomó másikat, nemcsak zongorára frott műveket, de dalokat, szimfóniákat, kamarazenét és versenyműveket is. Toscanini ugyanígy készült. Mindig hasznára válik az embernek, ha

ismeri azt a háttérrel, amelyből az adott zene megszületett. Az én diákjaim közül kevesen ismerik közvetlenül a közép-európai népzene, ami nehézséget okoz, ha Haydn, Beethoven, vagy Schubert táncételeket, menüetteket vagy scherzókát kell játszaniuk. Ezek a szerzők egész életükben falusi táncokat, ländlereket és cigányzenét hallottak. Amerikában például kevés fogalmunk van erről a hagyományról, amely sajnálatos módon már Európában is kihalófélben van.

TREE: Az imént arról beszéltünk, mely darabok jelennek igazi kihívást. Nos, ha jól belegondolok, minden darab kihívás, mivel mindegyiket a saját feltételei szerint kell megközelíteni. Legalábbis így érzi az ember, valahányszor fellép. Néha azok a darabok a legproblematikusabbak, amelyeket viszonylag könnyű eljátszani. Beethoven op. 18. No. 6-osából a Malinconia például.

Ha arra kérnék, hogy hallgassak meg és értékeljek egy

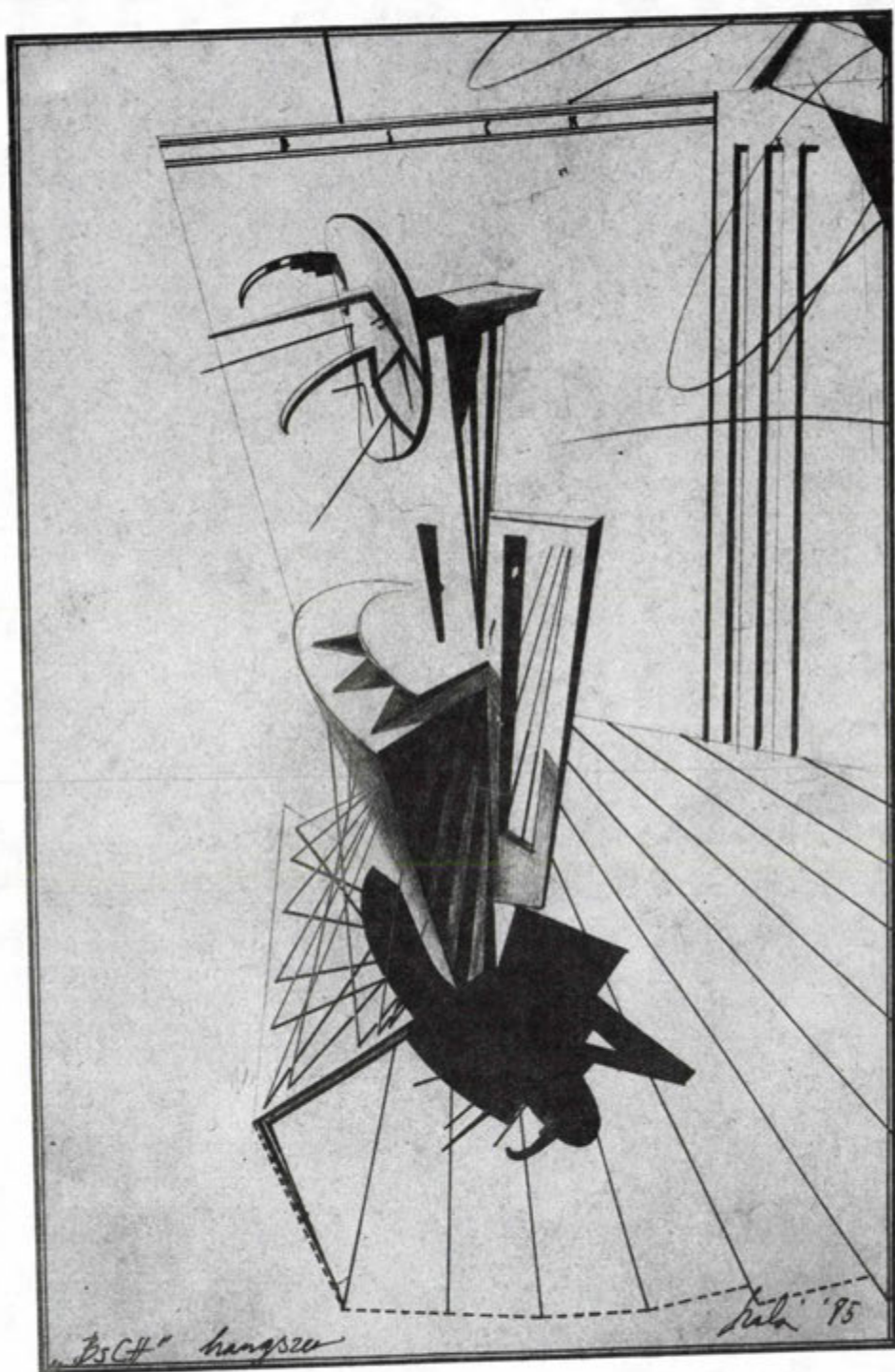

fiatalokból álló vonósnégyest, azt kérem tőlük, játsszák el ennek a tételnek az elejét. A hosszantartó együttes játék csúcsteljesítményt kíván az előadótól. A hangulata elejétől kezdve egyforma kell hogy legyen, a zenének pedig úgy kell csengenie, mintha a levegőben lebegne. A drámai fordulatok mindig éneklőek és kifejezőek, ugyanakkor változók is – gyorsak és drámaiak a fortéban (13. ütem) és megadóak a pianóban.

Azt hiszem, ebbe az egyszerűségében ékesszóló műbe életet lehelni a létező legnehezebb feladat.

FORDÍTOTTA RÓNA ANNAMÁRIA

A nyugodt nyerő

REKLÁMÖTLETEK ANTALL JÓZSEFNEK

JACQUES SÉGUÉLA

Nincs fáradságosabb mesterség a világon, mint hírnevet szerezni.

LA BRUYERE

A Quai d'Orsay 1989. május végén felkért, hogy tartsak előadásokat a berlini egyetemen, a város kommunista felén. Még soha nem léptem át a Brandenburgi-kapun, épp ideje volt: néhány hét múlva leomlott a Fal. Szabadon beszélgettem az egyetemistákkal, és szakmai jártasságuk megdöbbentett. Ismerték valamennyi nagy reklámkampányunkat, különösen a politikaiakat. Ámuldoztam:

- Miért tesznek fel ennyi részletkérdést?
- De hiszen reklámszakos hallgatók vagyunk!
- Ugyan, ne vicceljenek, itt tilos a politikai reklám!
- Most még igen, de mi lesz holnap?

Három hónap múlva reklámügynökséget nyitottunk Kelet-Berlinben.

A 90-es év a tanácsstalanság jegyében kezdődött. A napok végtelen hosszúságúra nyúltak. A reklám ráncatlanító maskja nem hatott rám többé. Ilyen állapotban semmi hasznomat nem lehetett venni. Szakmám könyörtelen, nem tűri a hullámvölgyeket. Egy félresikerült kampányt még csak megbocsátanak, de egy unalmas ebédet – soha. Elindultam a Kelet meghódítására.

Ezeket az országokat húsz évvel ezelőtt fedeztem fel magamnak, a szervezett turizmus keretében. Becsvágyamnak ezúttal azonban már csak az felelt meg, hogy a nagykapun vonuljak be. Ezért először François Mitterrand ajtaján kopogtattam.

1990 januárjában hivatalos látogatásra készült Budapestre. Kértem, hogy vigyen magával. Némi utánjárásomba került, mert járatos voltam ugyan a hatalom berkeiben, de az elnök közvetlen környezetében még nem forogtam. A „Kastély” életének egyik legviccesebb szertartását kellett végigcsinálnom.

Előjáték: a varrólányok tánca, titkárnők, helyettesek, másodrangú vezető hölgyek fontoskodása. Mindegyik úgy tett, mintha ő intézte volna el a meghívásomat. Amikor aztán személyesen az Elnök üzent értem, a maga kedves és célratörő stílusában, már csak mosolyogtam a többin. Elérkezett az indulás órája. Találkozó pirkadatkor a Roissy repülőtérre, amelyet az alkalomra sebtiben Versailles-já pofoztak ki. Piros szőnyeg, köztársasági gárda, no meg a teljes

miniszteri kar kivonulása, hogy köszöntsék „Őfelségét”, mielőtt elröpül. Mindegyik herceg vagy kamarás külön-külön meghajlik, ömleng, mintha holdutazás lenne készülődésben... A hosszú távollét éppen 48 óráig tartott.

A hivatali Boeingben három osztály vár ránk. Elöl szembefordított bőrfotelok, szalon módjára elrendezve, a luxusosztály. Középen az üzletemberek részlege: klubfotelok, a fejesek bennfentesen viselkednek, leginkább a biznisz körül forog a szó, egy pillanatra sem kapcsolódnak ki. Hátul, a turistaosztályon az újságírók: karámba zárva hangoskodnak, túlfeszített hangulatban rosszmájúskodnak. Mindegyik a Nagy Hírre vadászik, az ő külön szenzációjára, pedig egy hivatalos látogatáson mindenki óvakodik a szenzációtól. Egyetlen reménységű: hátha sikerül az Elnök útjába akadni. Akkor aztán a szerencsés kiválasztott diadalmasan vonulhat be a szerkesztőségbe, hogy foghegyről odavesse: „Tonton (ez Mitterrand beceneve) azt mondta nekem, ...”; ebből egy hétre elegendő tárcaanyagot ki lehet hozni.

Megérkezésünk a „Sissy császárné”-ba illő. De hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia szívében vagyunk. Népiesre vett nyakba borulások, demagóg beszédek, miközben a látogatás politikailag tökéletlen, haszontalan. Szűrös Mátyásnak, a megbízott elnöknek, aki bennünket fogad, három hónapja van a választásokig, ahol teljesen esélytelen, már nem is kormányoz. Mitterrand szűkösén méri csodálattal. A repülőgépből kiszállva ezek az első szavai: „Franciaország baráti támogatását hozom Önöknek” – a jelen lévő diplomaták értenek is belőle. A magyar államfő egy szóval sem válaszol, de némán összejárt ajkairól bárki leolvashatja a kérdést: „Jenben vagy márkában?”

A szocialisták öröme mégis teljes: végre együtt lehetnek, és az üzletemberek is boldogok, hogy ilyen jó társaságban jelennek majd meg a képernyőn. Nekem sikerül felpiszkálnom a hozzám hasonlók irigységét azzal, hogy csak engem visz magával az Elnök a Francia Nagykövetség rendezett szertartásos ebédre, amelyet néhány órával megérkezésünk utánra időzítettek. Alighogy felhajtottuk az utolsó kordy kávé, máris siet mindenki a dolgára. Fauroux megy a vállalatait árulni, Quilès a telefonját, Dumas a jószolgálatait. Az Elnök felesége egy kis városnézésre indul. Jacques Attalit meg engem osztanak be munkára. Egy kerek asztal körül gyűlünk össze: francia vezérigazgatók és magyar kollégáik. Ki-ki egy kérdést tehet fel, maga a pénzügyminiszter ad választ. Ennek lényege: nincs válasz.

Ez a látogatás is újabb utazás a haszontalanság mélyére... A keleti országok nélkül Európa félig béna. Ezek a piacok jelenthetnék számunkra a nagy esélyt, és mi átengedjük őket a németeknek, olaszoknak, japánoknak, amerikaiaknak. Lehangelő ez a Franciaország: itt szívrepesve várják, mindhiába... Nincs még egy nép, amely ennyire szeretett

JACQUES SÉGUÉLA francia reklámszakember *Vote au-dessus d'un nid de cocos* (Flammarion, 1993) c. könyvének *Antall, le malgré lui* c. fejezete, melyet rövidítve közlünk. Kihagytuk belőle a magyar olvasó által ismert tényeket tartalmazó bekezdéseket. A szerző tárgyi tévedéseit nem helyesbítettük.

volna minket, és nincs még egy nép, amellyel szemben ennyire tartózkodók maradtunk volna. Az ok bevallhatatlan: Magyarország médiaszempontból nem számít. Itt nincs Lech Walesa, aki saját keresztjeként hordozná a mártír Lengyelországot, sem véres kezű Ceausescu, aki a gyászos Romániát kínozza, sem Václav Havel, a költői Csehszlovákia varázslatával.

„A véletlen akkor segít, amikor már készen állunk rá” – mondogatta Pasteur. Ma már tudom, hogy azzal a hátsó gondolattal utaztam Magyarországra, hogy végignézem, hogyan játssza el a reklám a maga hasznos-haszontalan szerepét a demokrácia nagy világrobbanásában. Az, hogy a reklám jövőjét a demokrácia jövőjével kötöm össze, bizonyára mosolyt csal egyesek ajkára. Pedig így van! Akik Keleten kimentek az utcára tüntetni, előbb fogyasztók voltak, csak aztán vedlettek át választókká. A robbanás gyújtósnőrjét azokból az élvezetszállakból fonták, amelyek a Nyugat képernyőjén tekeregnek. Semmiféle vasfüggőnyt nem lehetett elég magasra húzni, hogy meggátolja a televíziós hullámok terjedését. A kólahirdetések meghódították ugyan a világot, de a szíveket nem. A választási kampányok viszont épp ellenkezőleg, nem lépik át az országhatárokat, de örökre a szívünkbe vésődnek...

A jelentős személyiségek csapatában engem úgy mutattak be, mint „Mitterrand reklámszakemberét”, ami az adott körülmények között felhívás volt tánra. Alig hagytam el az elnöki kordont, máris megkeresett a Demokrata Fórum küldötte, hogy találkozóra hívjon a párt kampányfőnökével. Alig maradt időm, hogy áttekintsem az erőviszonyokat, viszont üres fejjel sem szerettem volna beállítani. Igen jól ismerem a választási kampányok stresszét: néhány perc alatt ítélik meg az embert. Ha valaki – egy olyan csapattal szemközt ülve, ame-

lyik két hónapon belül kockára teszi eszményeit – azt javasolja, hogy majd két hét múlva újra tiszteletét teszi, az egyenlő az öngyilkossággal.

Nekirohantam hát a városnak, hogy magamba szívjam a levegőjét. Budapesttől elakadt a lélegzetem. Annyiszor lebombolták már, mégis olyan eleven. Buda építészetileg nagyon vegyes, Disneylandben érzi magát az ember, csak ez ráadásul igazi. Ha a belvárosból kiérünk, minden elhanyagolttá válik körülöttünk, gaz nő a romokon, az 1944-es bombázás nyomait viselik a falak, beomlanak a tetők, és senki sem javítja meg őket. Észbontó az ellentét a Duna örök szépsége meg e közhalmaz között: a folyó élveteg nő módjára nyújtózkodik a sok száz éves paloták lábainál, fölötté meg ott tornyosulnak a közhalmok.

Meg kellett mártóznom az MDF légkörében, azt kértem hát, hogy hozzanak össze néhány franciául beszélő mozgalmárjkkal. A találkozóra néhány órával később, 1990. január 19-én sor is került egy valószínűtlenül ősi, lerobbant lakásban. A házigazda hangfogós változatban előadta az MDF-ről szóló hősi éneket. Meghívta négy-öt lelkes és szakállas elvbarátját, akik felváltva meséltek. Felesége szabódott, hogy csak teával és a mama aprósüteményeivel tud megkínálni. Félénksége és zavara csak még kedvesebbé tette. Olyan kedvesség áradt ezekből az emberekből és a környezetükből, hogy gyökeres változások utáni heves vágyuk szürrealisnak hatott.

Szerettem volna örökre emlékezetembe vésni ezeket a megsárgult csipkéket, amelyek alighanem még a Habsburgok korából származtak, a kicsorbult szélű teáskannát, amelyből annyi, szavakban ellobbant forradalmár öntött már, ezt a kanapénak álcázott óriási ágyat, mely a krónikus lakáshiány türelmes szemtanúja lehetett, meg a Szolidaritás-plakátot, a közös remény jelképét, és még annyi más eltemetett, apró részletet, melyek mind-mind a Történelemtől „lopott csókok”. A falon is kiütözös nosztalgia hatása alatt azonnal ügyük mellé álltam.

Ö V A L A T T

Happy end: A vadász

SIGMOND ISTVÁN

Reggel hatkor már ott volt a fa alatt. Puskáját nekitámasztotta a fa törzsének, hátizsákját vigyázva helyezte el a földön, nehogy kiloccsanjon a természetben előkészített feketekává. Pálkát ezúttal nem hozott magával, elemózsiaival viszont bőségesen felpakolta magát, hosszúnak ígérkezett a nap. A mérés legalább harminc percet vett igénybe. A fa törzsétől számítva lemérte a tízméteres távolságot a négy égtáj irányába, elhelyezett egy-egy követ a négy pontban, aztán nagyon óvatosan, nagyon odafigyelve megpróbálta olyanformán összekötni a pontokat, hogy a csizmája sarkával meghúzott vonal szabályos kört rajzoljon a fa körül. A vadász sokat adott a precizitásra, számára ez nem volt valamiféle szokás, erénynek sem lehetett volna minősíteni, tulajdonképpen életforma volt. Első lövése is igen jól sikerült. Igaz, hogy az áldozat csak egy veréb volt, de amikor az apró hulla lezuhant a földre, egyáltalán nem volt feje. A vadász körülnézett, hogy látta-e valaki ezt a csodálatos lövést, de vasárnap lévén, ebben a korai órában nem nagyon jártak még az utcán. A vadásznak jólesett volna, ha valaki

elismervő csettintéssel honorálja a teljesítményt, de hogy ilyen nem akadt, ő maga csettintett egyet, közben ragyogó szemmel nézte a fej nélküli hullát. Hét órakor két galamb potyant a fa alá, ezek fejjel érkeztek ugyan, de esés közben – a vadász megszámlolta – huszonhét tollal ékesítették a fa köré húzott, kör alakú vadászterületet. Fél kilencig hatvannyolc madárnak sikerült kioltani az életét. Volt köztük varjú, csalogány, cinege, fülemüle és fűz, rigó, sas, ölyv, karvaly, vörösbegy és szarka, barázdabillegető, héja, csóka, csíz, kolibri, fecske és daru, bölömbika, gerle, szajkó, kondor, kánya és vércse, fogoly, siketfajd, fácán, sirály, kakukk, szalonka és pinty, sőt még egy gólya is. A vadász csodálkozott a szokatlan méretű felvonuláson, a leterített madarak száma, sokfélesége és egyes esetében az igen előkelő hovatarozás meghaladta legvérmesebb reményeit is, aztán azzal zárta le magában az ügyet, hogy valami sajátos, kontinenseket átfogó jelrendszernek köszönhetően a madarak megmeszelhették ezt az egyedülálló alkalmat, amikor részesei lehetnek a soknemzetiségű tisztogatásnak. A fa alatt rendezetlen halmokban feküdtek a véres tetemek. A vadász nyújtogatta a nyakát, de nem sikerült felfedeznie egyetlenegy kétlábú, tollas állatot sem, úgy nézett ki, hogy több madár nem maradt életben az egyre melegebben sütő nap alatt. Ezzel szemben igen nagy érdeklődésre számítha-

„Kampányunk kicsit régies hangszerelésű – magyarázták –, ami tetszik a magyaroknak, akik múltba vágyódók, mióta a jövőjük forog kockán.” A gyűléseken belépti díjat szedtek, és vendéglők hátsó helyiségeiben tartották az összejöveteleket, szűkös helyiségekben, ahol túlfűtött volt a hangulat, mintha minden ott, abban a percben dőlné el, abban a nevetségesen fülledt légkörben.

Az amatőrizmus és az anarchia is növelte az űrt. A mozgalom irányítóinak legnagyobb tévedése az volt, hogy nem hittek a vezetők „sztárolásában”. Márpedig a választó előbb egy emberre szavaz, és csak másodsorban választ ideológiát. Az árnyékba húzódó hősök – Horn, aki a két Németország egyesítését elindította, Pozsgay, aki az '56-os forradalmat rehabilitálta vagy Németh, aki elsőként dobta be a piacgazdság fogalmát – sokkal határozottabb profillal rendelkeztek, mint Antall József. Elkövétték azonban azt a hibát, hogy visszahúzódtak kimondhatatlan nevű pártjuk, az MSZP árnyékába, és ugyanúgy névtelenek maradtak, mint maga a párt. Kizárólag a Fidesz, az egyetemisták pártja szerzett magának híveket azzal, hogy szórákoztatta a nagyérdeműt. Egyik plakátjukon fönt Honecker és Brezsnyev nyelven pusziját lehetett látni, lent egy szintén csokolózó szerelmepárt. A szöveg ellentmondást nem tűrő felhívás: „Válassz!” Találó kép, mégsem érte el célját. Nem tudom, de a humor sohasem nyerő a politikában.

Az MDF plakátja még jobban megdöbbentett: Antallt lehetett látni rajta egy kis falu előterében, a felirat: „A nyugodt erő.” Mitterrand választási kampányát sokszor megpróbálták utánozni: Papandreu után Felipe González is erre épített, majd Patricio Aldwin fektette két vállra Pinochetet ezzel a három szóval. Később ugyanezzel a plakáttal indult harcba Walesa Mazowiecki ellen, és ezek csak azok a plágiumok, melyekről tudomásom van.

Az MDF riválisát, az SZDSZ-t mindössze pár hónappal korábban alapították, a polgári értelmiség képviselőiből, de a párt hamar teret nyert a kisvállalkozók, az alkalmazot-

tak és a munkások körében. Micsoda öngyilkos ötlet egy pártot ilyen rovarölő-hangzású névvel elcsúfítani! Ádáz küzdelem folyt, mint két párt a szovjetellenesség talaján, ezen az ígéret földjén vadászott. Minden politikai akció első szabálya: kijelölni a határokat. Induló javaslatom az volt Antallnak, hogy ragassza a vetélytársakra a „balos” címkét. Ettől kezdve a Fórum a formálódó többség megnyugtató vizein evezhetett, se jobbra, se balra, csak előre. Megérzésem beigazolódt: egy március 7-én közölt közvélemény-kutatás szerint a magyarok 21%-a az MDF-et a politikai baloldalon helyezte el, 22%-uk pedig a jobboldalon. Sajnos azonban a szavazók ingadozó rétege (40%) nem tudta, melyik jelölt felé hajoljon. Ezen fordult meg minden: Antallon volt a sor, hogy előjőjön a farbával.

A legbiztosabb módszer: minél szélesebb területen gerblyézni. A Fórum kettős vadászterületet választott: a nacionalizmust és a közélet politikát. Elég megnyugtató keverék ahhoz, hogy semmi felfordulás ne legyen belőle, de így legalább a forradalom a társadalmi megegyezés és a hagyomány jegyében ment végbe. Budapest éppen úgy nem az egész Magyarország, ahogyan Párizs sem egyenlő Franciaországgal. Több a ré, mint a betonút, és végzetes tévedés lett volna az egész reklámhadjáratot – az SZDSZ mintájára – kizárólag a városlakók reformvágyaira építeni.

A tömegtájékoztató eszközök büvkörében élő századunk mohón sóvárog kézzelfogható ábrázolások után. Az a párt, amelyiknek nincs saját képére szabott hőse, fabatkát sem ér. Ha valakinek nincs a feladathoz illő feje, nem arathat sikert. Ha a jelölt nem olyan külsejű, mint a választói, az megbocsáthatatlan fogyatékoság. Mindig is az volt a véleményem, hogy Laurent Fabius legfőbb testi hibája, hogy hasonlít a fiatal Giscard-hoz, ha viszont Jacques Chirac Bernard Tapie-t mintázná, akkor most ő lenne a francia köztársasági elnök. Antall József szinte a szerepére született: jellegzetes tokájával, fegyelmezett hajzatával és parancsoló mosolyával olyan, mint a Harmadik Köztársaság valamelyik

tott a kör felé közeledő macska. A vadásznak először nyílt alkalm arra, hogy egy négylábú háziállatot is puskavégre kapjon, a feladat különösen érdekesnek bizonyult, ugyanis a menekülő állatot egy csaholó kutya követte, gyorsan kellett döntést hozni tehát a sorrendet illetően.

A vadász humanitárius meggondolásból a macskát végezte ki előbb, lélektanilag ugyanis az üldözött haláltudata úgyszólván tetet őt az egyre halványuló élettudathoz képest. A csaholó kutyát először hasba lőtte, aztán kénytelen volt nyitott szájába is röpteni egy golyót, hogy a félhulla kutya inesztetikusan vicсорító poszójáról eltűnjön a kínos mosoly. A javeszékkel öregasszony kitért karokkal sántikált a macska teteme felé, a vadász időben figyelmeztette, hogy ne lépjen be a fa köré húzott kör alakú területre, de a macskás öregasszonyt nem lehetett lebeszélni szándékáról. A vadász megvárta a beteljesülés pillanatát, azaz azt a mozdulatot, amikor a macska tetemét magához ölelte a térdre rogyott asszony, aztán a vadász úgy döntött, hogy ezúttal kipróbálja a hátulról leadott tüdőlövés hatékonyságát. Az eredményt nem volt ideje megsejteni, megint csak beléptek ketten a körbe, egyikük feltehetően az öregasszony férje volt, aki – a vadász vélekedése szerint – nem a legválasztékosabb modorban addig káromolta az Istent, az anyaföldet, az eget, a hazát, a nemzetet és természetesen a va-

dászt, amíg torkába fűródott a halálos golyó. A körbe tévedt gyermekhez a vadásznak féltérre kellett ereszkednie, hogy pontosan a kistű szeme közé találjon. Nemsokára a pap is megjelent. Két kezét a magasba emelve lépett a körbe, a vadász nem tudta eldönteni, hogy a mozdulat minek a jele, a megadás-e vagy a megbocsátás; a dilemmát egy jól irányított fejlődés oldotta meg véglegesen. Közben delet harangoztak volna, ha lett volna harangozó, de valahol ott fektűd ő is a madár- és emberhullák tömegében. És odakerültek mindannyian, akik beléptek a körbe, öregek, fiatalok, férfiak, asszonyok, sőt még a legeslegutolsó, az aggastyán-hadfi is, aki egy ócska mordályt szorongatva, bakkecskeugrásokkal közelítette meg a hullahegyen várakozó vadászt, de a fortélyosnak szánt mozdulatok öregesen topogó tangólépésekkel silányodtak.

A vadász egyedül maradt. Aztán mégsem. A fa legalsó ágán felfedezett két élőlényt, egy rövidebb és egy hosszabb nyüvet. A vadász óvatosan leemelte őket az ágról, a tenyerébe helyezte a furcsa teremtményeket, átgázolt a hullákon, s amikor a kör széléhez ért, két térdre ereszkedve kitétte a két nyüvet a körön kívül eső területre. A vadász arcán áhítat volt és derű, mámor és diadal, alázat és megbékélés.

– Szaporodjatok – mondta a vadász – és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtsátok birodalmatok alá. Egy az Isten.

jeles előjárója. Ötvennyolc éves volt ekkor, és unalmat árasztott rajta minden: színtelen öltözéke, szagtalan beszédmódora és íztelen szónoklatai. Csak kék szeme és egy rakoncátlan hajtincs kölcsönöztek neki valami egyéniséget. Őriási előny, ha valakiből ennyire hiányzik mindenféle érdekesség, semmi nem vonzza ennél jobban a nyugalomra áhítózó választók körét. Persze valami tartalmat még ennek a formahiánynak is kell adni. A jövődöbéli elnök gyorsan tanult a kampány alatt. Precíz volt, modorosság nélküli, el tudta találni a megfelelő hangot.

„Hazafi, liberális és keresztény vagyok – válaszolta Antall arra a kérdésemre, hogy ki ő, és dühbe gurult, amikor bátorkodtam megjegyezni, hogy ez így együtt egy icipicit reakciós. Aznap értettem meg, hogy ezeknek az országoknak a többségében csakugyan a jobboldal verte meg a kommunistákat. A Történelem mérlegének serpenyőjében nem következhetett más: ki kellett vetniük magukból olyan, az elnyomáshoz kapcsolódó kifejezéseket, mint szocializmus, kommunizmus, kollektívizmus.

„Tudja – közölte velem Antall bizalmasan –, az MDF egy kicsit a gaulle-ista mozgalomra hasonlít nacionalista és népi irányánál fogva, ugyanakkor rocard-i megközelítésű a liberális gazdaságpolitikai és szociálpolitikai érzékünk miatt.”

Egyszóval a forradalom vezetője két lábbal áll a valóság talaján. Az SZDSZ mintájára, amely radikális rendszerváltást követel, ő is a piacgazdaság híveként lép fel, a változást azonban lassúnak, fokozatosnak ígéri, hogy a nemzeti vagyon nehogy tönkremenjen. „Én harmadik utas politikus leszek – jelenti ki –, nem kapitalista vagy szocialista utat hirdetek, hanem egy harmadikat, a magyar utat.” A két párt közti harc nemzedéki konfliktussá válik. Az ötvenes éveiben járó Antallt saját kasztya problémái foglalkoztatják: a politikai morál, a keresztény szellemiség, a gyökerek iránti tisztelet. Az ellenfél politikusai harmincasok, és koruknak megfelelő az étvágyuk: nyugati kultúra, cselekvésvágy, modern társadalom. Tíz évet kell még várniuk.

Magyarország hirtelen sebezhetőnek tűnt. Csipkerózsika, akit a szabadság elbűvölő hercege felébresztett hosszú álmából, időközben viszont a hercegből protektor, a királykisasszonyból pedig utcalány lett. A szállodába visszaérve, hajnali két óra felé belemerültem a nagykövetségtől kapott dokumentumokba. Minden újabb olvasmányom csak megerősítette kezdeti lendületemet: az MDF úri-polgári irányzatát ellensúlyozandó, amely egy, a modernségénél a biztonságra jobban áhítózó országban szükségszerű képződés, mégiscsak fel kellett rázni a kedélyeket. Meg kellett hódítani a fiatalokat, akik nélkül semmiféle választási hadjáratot nem lehet megnyerni. Azzal a rögeszmével merültem álomba: mi lenne, ha Antall csinálná a legelső politikai reklámfilmeket Keleten?!

Hiszek a jelképekben. Amikor 1980 júliusában François Mitterrand kitűzte első találkozóink időpontját, a találkozót, mely megváltoztatta pályámat, csak egy címet adott meg, a Bièvre utca sarkán lévő vendéglő címét. Azt sem tudtam, hova megyek, és milyen a valóságban az, aki ott rám vár. A párizsi égbolt gyöngéd kében és rózsaszínben tündökölt, minden könnyed volt, csak én lépdeltem ólom-súlyú kabátban, az izgalomtól megbénulva. A megbeszél-

helyre érve felnéztem, és a sorsomat olvastam a vendéglő nevében: ARANYBÁNYA (Le Pactole).

Ugyanilyen sokkhatás ért, csak ellenkező előjellel, Budapestre érkezésem másnapján az MDF főhadiszállásán. Egy deszkabarakkba voltam hivatalos, amelyik ingyenkonyhára és felvonulási épületre egyaránt emlékeztetett. Ostorcsapásként vágott arcul, hogy mekkora a különbség a mi minden földi jóban dúskáló választásaink – ahol a jelöltek fél év alatt félmilliárdot pazarolnak el – és a keleti szegényes-szűkös kampányok között. Szerencsére a szenvedély képes pótolni a titkos bankszámlákat.

A környezet a hadifogolyfilmekre emlékeztetett, amelyekért ifjúkoromban úgy rajongtam: a forró kávé leégeti az ember szájpadlását, hogy ne lehessen érezni a pótkávé ízét, csorba csészékben szolgálják fel, amelyeket megrágott az idő, árnyékhadserg kíséri az ember minden mozdulatát aggódó tekintettel, ezeken az árnyakon látni, hogy idő előtt elcsigázta őket az idegek háborúja, a mindenben és mindenkiiben való kételkedés hangulata uralkodik. Igaz, hogy a főnök hívatott, mégis mindenki szeretett volna megbizonyosodni arról, ki vagyok. Időnként egy visszataszító külsejű szakállas férfi dugta be a fejét a szobába, mindig ugyanaz, feltett valami kérdést, aztán eltűnt. Amikor végre a kihallgatás véget ért, emberem egyszer csak előbújt, és jóvialisan bemutatkozott: ő az MDF kampányfőnöke, ő játszott velem bűjőcskát! Megosztottam vele éjszakai töprengéseim végeredményét, és azt ajánlottam, forgasunk egy valódi, nyugati stílusú reklámfilmeket. Ha ezt a pártok rendelkezésére bocsátott tv-adásidőben lejátszák, élesen el fog útni a szokásos látszatműsoroktól, ahol nem történik más, csak a jelöltek szolozmáznak. Belement, de kicsit szégyenkezve megvallotta, hogy a költségekhez nem tud hozzájárulni. Megnyugtattam, a filmet ajándékba adom, ügyük szolgálatában, az igazi probléma a határidő. Két héten belül képernyőn kellett lenni...

A szerencse soha nem jár egyedül: aznap utolsó találkozómon egy fiatal és tehetséges magyar reklámszakemberrel kellett beszélnem, s ő elfogadta, hogy beszálljon a kampányba. Havasinak hívták, ugyanúgy, mint a legrégebb francia reklámügynökség alapítóját.

Párizsba visszatérve rögtön nekiugrottam a forgatókönyvnek. Olivier Moulrierac és Patrick Samama társaságában, akik az 1988-as elnöki kampány tehetséges csapattagjai voltak. Olyan téma mellett döntöttünk, amely egyszerre naiv és allegorikus, amely képes megrendíteni az embereket, különösen a fiatalokat. Sötét háttérből kibontakozva egy szép és komoly 14 éves fiú néz szembe a kamerával. Egyetlen hang sem hagyja el az ajkát. Az ijedt fiú egyre hagosabban beszélne, már-már kiabál, de még mindig néma. A képernyőn megjelenik a szöveg: „A demokrácia arra való, hogy mindenki megszólalhasson.” És ekkor végre megjön a fiú hangja, azt kiabálja: „Szabadságot mindenkinek!”

A film két szempontból volt érdekes: fel akarta kelteni a figyelmet ezzel a húsz másodperces hallgatással, amely meg kellett hogy törje a tévés alapzajt, no meg úgy kellett beállítania a Fórumot, mint az igazi demokrácia letéteményesét, az egyéni szabadságát, azon pártok érdekében, amelyek mind saját testületi függetlenségüket dicsőítették.

A politikai reklámban olyan eszme kell, amelynek összetartó ereje van. Egy tömegfogyasztási cikk a különle-

gességére hivatkozik, kiválasztja a célpontját. Egy jelöltnek a lehető legnagyobb számú választót kell maga köré gyűjtenie. Igaz, hogy nálunk az egyéni szabadságjogok emlegetése közhely, de egy demokrácia felé törekvő országban a szavak más hangsúlyt kapnak. A függetlenné válás során a szabadság azoké, akik kisajátítják.

Már a következő hét végén újra ott voltam Budán, úgy siettem oda, mintha a kedvesemhez mennék, dobogó szívvel, tágra nyitott szemmel. Mintha a versailles-i palota tükörtermében kellene felépítenem egy McDonald's-éttermet!

Nagyon vártak, a Fórum barakképülete lázban égett. A párt tucatszori elképedt tisztségviselőjének markírozva előadtam a filmet. Néhány arcon félénk mosoly tünedezett válaszcyanánt, de aztán Weszelowszky Zoltán, a kampányfőnök tapsolni kezdett. Ez megadta a jelet az általános lelkesedésre. Havasi Raymund, akivel most találkoztam másodszer, úgy viselkedett, mintha ki tudja, mióta társak lennénk, és kézbe vette a dolgokat. Vadászutyaszimattal kiszűrünk egy fiút az egyik MDF-plakáton, amelyet a deszkára rajzszögeztek fel. Tiszta tekintetű, göndör hajú kisfiú volt. Megtaláltuk filmünk hőseit. Az MDF-aktivistáknak már ő volt a kedvence, a tv csak tovább kellett hogy növelje rajongóinak számát. A rá következő napon mindent elintéztünk stáb, díszlet, zene dolgában. Így aztán derűs hangulatban szálltam fel a repülőgépre.

A következő szombaton megint a keleti szél szárnyán repültem vissza. Szokásos beképzeltséggel sokáig pótolhatatlannak és köztiszteletben állónak hittem magamat, nemsokára azonban a helyemre raktak: visszaminősítettek rendelésre szállító szerény kézművesnek. A reklámszakértő, még ha ingyen száll is a ringbe, nem ura a helyzetnek. Ezt így írja elő a hadijog.

Magyar vendéglátóim többször levetítették a filmet. Havasi remek munkát végzett. Megvilágítás, látószög, vágás, hang, minden hibátlanra sikerült. A közönség tanácskozára vonult vissza, majd tolmács útján bejelentették:

–Nem tudjuk, hogyan köszönhetnénk meg mindazt, amit tett, de ezt a filmet nem lehet levetíteni.

–Hogyhogy? Minden ponton megfelel a forgatókönyvnek – háborogtam.

–Az lehet, de a céljainknak nem felel meg. A zene nem elég magával ragadó (értsd: nem katonazene), a képek nem elég lebilincselők (vagyis jelképesek), a színpad túl élénk (lásd a fekete-fehér állami kultuszát). Egyszóval, nem a mi forradalmunk szele járja át!

Kétórányi hiábavaló alkudozás után meg kellett ígérnem, hogy ugyanezt a témát leforgatom újra, ezúttal Eisenstein stílusában: hullámzó gaboñaerdővel, csattogó csizmasarkokkal, napfelkeltével és gyermekhangokkal. Értékes hetet veszítettünk, az eredmény pedig olyan öreges lett, mint maga a Patyomkin-páncélos. Csak a tehetség hiányzott belőle, és én még itt akartam leforgatni a keletiek első politikai reklámfilmjét! Magamba roskadtam. Súlyosbította a helyzetet, hogy vérszesen közeledett március 15-e, a végső időpont, amikor még le lehetett adni a filmet. 48 órai haladékos sikerült kicsikarnom, egy közvélemény-kutatásnyi időt. „Hiszen végül is – érveltem – ki dönt? Se nem én, se nem maguk, hanem a választók.” Minden munkáját félbeszakítva a csatatérre küldtem Brigitte Lecht, a párizsi ügynökség varázslónőjét. Rögtön nekilátott a dolognak, azt kérte a fórumosoktól, hogy készítsenek elő egy reprezentatív lakossági mintát. Mekkora volt a meglepetése, amikor az eredményeket olvasva azt látta, hogy arra a kérdésre, melyik film tetszett jobban a kettő közül, csak egyfajta választ talált. Mióta szociológus, még nem találkozott 100%-os eredménnyel. Bosszantotta a dolog, nyomozásba kezdett. Rájött, hogy a párt csak olyan szimpatizánsokat kérdezett meg, akiknek kiadták az utasítást, hogy a többség által támogatott reklámanyagra szavazzanak. Szóval a „Szabadságot mindenkinek!” hívei azzal kezdték pályafutásukat, hogy meghamisították a nép ítéletét, és közben még csak rá sem jöttek, hogy önmaguknak ártnak. Elöntötte a vér az agyamat, és dührohamom láttán megszületett az egység, miszerint mindkét filmet levetítik. Rajtam volt a sor, hogy besegítsek a sorsnak. A magam változatát főműsoridőre tűztem ki, a Fórumét napközben valamikorra. Szerencsére a közönség a nyugati típusú változatra adta a voksát.

A Fórum megnyerte a választást, és a siker minden további vitát értelmetlenné tett.

FORDÍTOTTA KOVÁCS ILONA

Az ötéves 2000 pályázata a százéves New York tiszteletére

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap jeligés pályázatot hirdet második otthona, a századik születésnapját ünneplő New York Kávéház tiszteletére. Pályázni lehet eddig meg nem jelent, maximum 25 flekk terjedelmű prózai írással, vagy 6 versből álló ciklussal.

A prózai műben elő kell forduljon a „New York Kávéház” kifejezés, a versek legalább egyikében pedig a „New York” helységnév. Az első díj 49.999 forint.

Második díj egy négyszemélyes pezsgős vacsora, a kávéházban.

Harmadik díj 20 ezer forint (3 darab). A pályaművet és a jelige feloldását tartalmazó zárt borítékot „New York pályázat” címen, legkésőbb

1994. MÁJUS 30-IG

kell elküldeni a szerkesztőség címére: 1117 Budapest Karinthy Frigyes út 11.

Díjkiosztás a szeptemberi 2000-bálon.

UMBERTO ECO / A FOUCAULT-INGA

MARGÓCSY ISTVÁN

(A huszadik század Candide-ja) Ó, a tizennyolcadik század kalandos filozófiai tanregényei!¹ Ki ne emlékezne rájuk megbocsátó szeretettel, ki ne örvendezne (egyszerre gyermeki primitivitással s magabiztos fölénytel) az amúgy átlátszó trükkök jámbor s kedélyes bölcsességén, melyeknek naiv (?) rafinériával átítatott racionalizmusa történeté illusztrálta a nagy teóriát, a nélkülözhetetlen, antropológiai súlyú igazságot! Könnyű kalandokon, konvencionális történeteken keresztül be- és átláttatni az egyébként csak beavatottak számára fenntartott filozófiát, hősöknek és kalandoroknak, bölcsenek és senkiháziaknak mindennapi és társasági csevegésein belül elmondani a legvégső (vagy legvégsőnek szánt) dolgokat – oly szép és megbocsátható (hadjani és mai) írói utópia és illúzió, mely még azt is tolerálni hagyja, ha maga a kész mű egésze inkább csak okos koncepcionális nagyvonalúságával, mintsem esztétikai kecsességével vagy harmonikusságával imponál.² Ki ne derülne a felvilágosodás tanregényeinek egyszerű nagyot akarásán – ám ki ne csodálná még ma is az elvont okosságának azon dévaj kedélyét, mellyel a régi racionalisták a szent filozófiát belekergették a sokszor lenézett ponyvaregények szentséget és magasztosságot nem is ismerő világába! Eco szép regényeiben e műfaji nosztalgia ébred újra, e nosztalgia száll szembe a romantika és avantgárd gögös, felvilágosodást, klasszicizmust és ponyvát egyszerre lenéző és elítélő arisztokratikus poétikájával; e nosztalgia teszi fel, naiv spontaneitással és majdhogynem logikai kiszámítottsággal, a posztmodern poétika ravasz, meghatott és kiábrándult, érzelmesen szkeptikus alapkérdését: vajon a többi, másoktól talán méltóságteljesebbnek vélt műfaj jobb-e akár egy szikrányival is? Miért ne írna hát, aki akar, újra Tanregényt?

Eco regényei mindent felhasználnak és megmozgatnak (irodalomtudományi anyagot és koncepciót, filozófiai tételeket és rendszereket, kulturális, vallási és műveltségbeli hagyományt, értékeket és értékelési szempontokat, tömegkulturális javakat és szemetet stb.), ami egy nagy (terjedelmét és igényét tekintve egyaránt nagy!) kultúrfilozófiai szintézis egyáltalán elgondolni és számba venni képes.³ Nagy trouvaille-ja tulajdonképpen csak annyi: mindazt, amit lát és láttatni akar, egyszerre építi bele regényének alapkonceptiójába és tematikájába. Azon regények módszerét imitálván, melyek tematikusan egy regény megszületésének történetét írván, folyamatosan magára az ép-

lén épp ez különbözteti meg a szépirodalmat a nem szépirodalomtól. Ha mindent az okosságot, sőt néha bölcsességet egy magát nem regénynek dőlcázó, hanem egy bevallottan kultúrfilozófiai értekezésben olvasnám, akkor valószínűleg nagyon élvezném. Mihelyt azonban belefeledkeznek a kultúrfilozófiai élvezetbe, Eco kikökönt annak közbekotyogásával, hogy regényt olvasok. Ám „valódi” jelleme, „valódi” szituációk híján – amit csak a nyelvi teremtőerő képes létrehozni (talán ezt hívják írói tehetségnek) – egy pillanatra sem képes ebbe a másik világba, a regény világába magával ragadni. Mondok egy példát. Igen megszívlelendő dolgok hangzanak el az analógias gondolkodásnak a mítoszoktatásban megnyilvánuló túlhajtásáról, túlkapásairól. Egy értekezésben nyilván Eco is beérmé az itt erre szánt négy és fél oldal (439–443) helyett ennek a negyedével is. De mivel regényt írt, mondandóját szépirodalmiasan felvizezi, például efféle gyermekes humorral: „Mivel a kigyó az egyetlen állat, amelyik karikába tud tekeredni, világos, hogy miért olyan sok a kigyókultusz és -mítosz, mert hát, ugye, mégiscsak nehéz volna a nap visszatérését egy karikába tekeredett vízilóval ábrázolni.” (440) BE

.....
Umberto Eco:

A Foucault-inga.

Fordította és az utószót

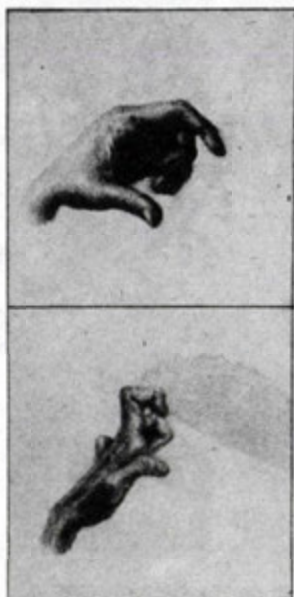
írta: Barna Imre.

Európa, 1992. 800 oldal.
.....

1. Bizony, ó – csak hogy nem ilyen ábrándos-lelkes, hanem inkább egy lesajnáló-unatkozó „ó”. A felvilágosodás irodalmából ugyanis nem a regényeket szeretjük, hanem az értekező prózát, az esszét. A tizennyolcadik századi (tan)regényt a műfaj későbbi fejlődése nagyrészt érvénytelenítette. BE

2. Tolerálni hagyja, ha legalább vékony, mint a Candide. Egy ilyen 800 oldalas monstrium azonban nem hagyja. BE

3. Most regény vagy kultúrfilozófiai szintézis? Vagy ez a kettő lehet felcserélhetően egyenértékű, ugyanaz? Számomra nem. Próbáltam megfejteni, hogy a hihetetlenül okos, hihetetlenül művelt és hihetetlenül szorgalmas szerző könyve – számomra – miért tűnik mégis tökéletesen üresnek, tét nélkülűnek. Az unalmat egy valaminek a hiánya okozza: a könyvnek nincs nyelve. Márpedig ta-

pen írt és olvasott regényre utalnak, Eco regényei, nagyon primitív kifejezéssel élve, arról szólnak, amit mint teóriát és filozófiai vélekedést el akarnak gondolni és gondoltatni. A tanregény ily módon mintegy megkettőzi önmagát (e szellemes fogással mintegy parodizálván is az aufklérista elődöket!) – cselekményes tematikája nem illusztrálni vagy kísérni fogja az elgondolt koncepciót, hanem pontosan, minden ízében azonos lesz vele; a cselekménynek egyes elemei és szerkezeti összefüggései, a megjelenített és elbeszél, kitalálva megírt és imitálva újraírt (akár szereplők által is képviselt) teoretikus jellegű eszmefuttatások pedig nemcsak kiegészítik és árnyalják, hanem éppen adott megjelenési formájukban (mintegy jelként) képviselik is az alapkoncepciót. A regény így, paradox módon, tanregény mivolta mellett, különös járulékos tulajdonságot is nyer (s valószínűleg ennek köszönheti igazából „posztmodern” sikerét és hatását): önmaga allegóriájává válik.

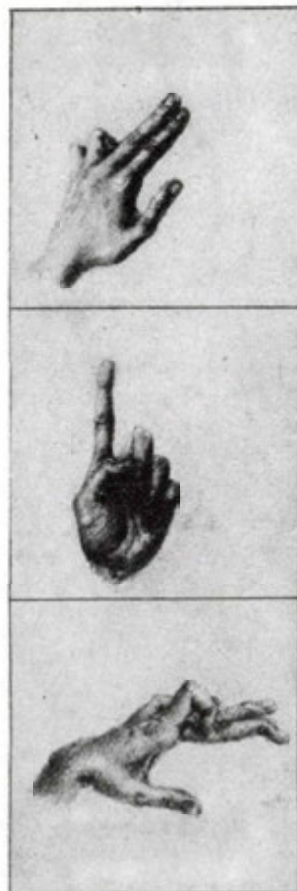
(„Hová akasszuk fel magunkat?”) Eco nagy, filozófiai-antropológiai allegóriája állandóan ama régi nagy kérdés körül forog: minek a nevében, milyen garanciával végzik az emberek folyamatosan életük értelemadó tevékenységét, milyen relevanciája van vagy lehet ama feltételezéseknek, melyek minden kicsiny és nagy emberi gesztus mögött ott kell hogy húzódjanak, melyek nélkül senki semmit nem csinálna. A világ és az emberek feje tele van sok és sokféle igazsággal, tévedéssel, balgasággal, rejtéllyel, csalással és hazugsággal – s bármi-be kezd is – az ember, a hős (itt, e könyvben: az értelmiségi mint a modern ember modellje) a mai világban vagy a történelemben, cselekedeteihez minimum végső instanciák segítségét keresi. A játékos-tudományos példa alapvető: pl. ahhoz, hogy *fizikailag* meghatározhasuk saját földrajzi helyzetünket, segédeszközre (azaz a Foucault-ingára) van szükség; ám hogy hová kell felfüggeszteni a nagy ingát, azt senki megmondani nem tudja, kivált azért, mert a feltételezett pontos meghatározáshoz az kellene, hogy a kiterjedés nélküli külső pont-ra, azaz a semmire bízzuk biztosító eszközünket, s így magunkat is (ami azt is jelenti hát e körben, hogy csak a semmin át tudjuk meghatározni a mindent és a valamit, illetve hogy a semmi külső garanciává minősítése mindenkor önkényes, még ha működőképes is). Mi lehet hát ilyen külső pont? Hogy koholjunk magunknak (és másoknak), hogy koholnak mások maguknak (és nekünk) ilyen felfüggesztési pontokat? Durván szólva (de a regény játéktérén belül maradván): hová akasszuk fel magunkat? Vagy mindezeknek inverze: ha a világ egyáltalán létezik, s bele lehet látni összefüggő értelmet, akkor ennek az értelemnek mik a határai? Eco e kérdéseket eleveníti meg és játssza el különböző szintereken, különböző szinteken (a nagy kabballától kezdve futóbolondok hülyeségeiig) – fölületesen érvényesítve szép és nemes nominalizmusát, az értelemadás gesztusának egyszerre emelkedett és kiszolgáltatott, nagyszabású és nyomorúságos változatait pörgetvén ujjai között. A tudományos kutatás és a vad, parodisztikus kitalációs játék, a beavatott tudás és a szélsőségesen ostoba sarkatárság, a kinyilatkoztatásba vetett vallásos hit és az olcsó csalás, az öncélú megismerésvágy és a rendőrségi, bűnügyi nyomozás mind mint egymás kiegészítő variációi jelennek meg, melyek mind ugyanannak a nagy keresésnek elágazásai csupán – s választani közöttük ugyanolyan (bár megmagyarázható) önkénnyel lehet csupán, mint amilyen az inga felfüggesztéséről.

(„Rémítő és vidító kétségek”) Persze a helyzet paradox: a világ

ugyanis e sok önkényes választás és döntés okán (vagy dacára?) el-
működik, és a sok önkényes fantazmagória mind megelevenedik, s ha
másokkal érintkeznek, anyagi erővé válik. Nincs terv, de mégis műkö-
dik! Amit *biztosan* csak kitaláltunk, az is (már magától a kitalálás
gesztusától!) önálló létre kap, elindul, s attól kezdve kiszabadul a ki-
találó ellenőrzése alól – alkalmasint szembefordul vele. Eco tréfás
kedvű, de kilátástalan értelmiségi hősei munkájuk során, munkájuk
gyanánt hülyéskednek (hisz' „önmegvalósító” tevékenységük s átlát-
szó pótcselekvéseik tökéletesen átfedik egymást; hisz' munkájuk, azaz
ön- és világértelmezésük, *beszélgetéseik*, kritikus és önkritikus beállí-
tottságuk dacára is azonosak lesznek az egyébként undorító kultúri-
par folyamatainak fenntartásával) – ám hülyéskedésük a teremtés
imitációjává válik: hamis adatokból, játékos (szándékoltan komoly-
talan) módszertannal olyan következtetéseket alkotnak meg, me-
lyeknek hamissága egy érintetlen külső pillantás előtt könnyen le-
lepleződhetik, de melyek elszabadulván a játék szigorúan behatárolt
belső teréből, igen súlyos *valós* következményekkel járnak. A re-
konstrukciós kísérlet konstrukcióvá válik: aki keres, az tulajdonkép-
pen „újraírja a könyvet”. A tudás (legyen az akár isteni, akár embe-
ri), a teremtés és a játék így válik egymás tükörképévé – mindegyik-
ben a hipotéziseken nyugvó jelentéstulajdonítás működik, illetve a
jelentéseknek világba való átültetése. Minden, ami létrejött a világ-
ban, értelemteremtő gesztus révén jött létre, szól Eco, s mivel min-
denféle létrejött, mindenféle összefüggésteremtő értelemnek meg le-
het a maga helye, még akkor is, ha mindez időnként teljesen *értelem-*
metlen. Ezért elevenedhetnek meg Eco groteszk víziójában ma a
templomosok, ezért lehet az Eiffel-tornyot és Párizs csatornáit az isteni
ige kereséséből levezetni (vagy felépíteni); ezért lehet, komolyan
vagy komolytalanul? az autót vagy az újságosbódét (nem beszélve a
számítógépről!) a világmindenség revelatív modelljeként értelmezni
– hisz' a hajdani, tiszteleltre méltó és máig tisztelt értelemadás, öltö-
zött legyen is a kinyilatkoztatás vagy az elrejtetés emelkedett formá-
jába, ugyanezen mechanizmus alapján működött (történetileg a kü-
lönböző korokban persze nem ugyanaz történt: csak a premisszák és a
konklúziók maradtak azonosak – a levezetés modusait az adott kor
szabta meg).

Eco tanmeséje az ismeretelméleti alapozásnál persze nem áll meg:
számára, mint oly sok modern értelmiségi regényben, az értelmiségi
keresése lételméleti modellként funkcionál. Az inga megöli a felfüg-
gesztési pont keresőjét – az ember teste, hullája, játszi véletlenek tör-
vényszerű összjátéka folytán, maga válik az inga felfüggesztési pontjá-
vá: a meghatározások és meghatározási kísérletek mind az egyes em-
berbe torkollnak, ha már egyszer onnan indultak ki. *Homo mensura* –
szól a nominalista bölcs szkeptikus végkövetkeztetése, immár korlá-
tozás nélkül: hiába minden értelemteremtés, keresés, kitaláció: az
egyes élet és egyes halál végső meghatározását (és folyamatos szenti-
mentális reflexióját – l. Belbo szép vallomásait) kikerülni semmi já-
ték és teremtés meg nem engedi.

(Magas és alacsony kultúra) Eco e nagyszabású nominalista kon-
cepciót remek kalandregényben fogalmazta meg: szégyentelenül al-
kalmazván bármilyen olcsó eredetű írői fogást is. A fejezetek tudós
mottói, melyek pazar kultúrtörténeti körképet nyújtanak az érintett
problémákról, egyszerismind parodisztikus feszültségben állnak a feje-
zetek megírt mai mindennapiságával; a kabbalisztikus fejezetbeosztás,
mely a szent szefirák titokzatos rendjébe sorolja be a hősök szenvedé-

dés- és játéktörténetét, remekül megfér a modern detektívregény (néha a képregény) átlátszó fogásaival. Eco, hál' istennek, nem tesz különbséget a kulturális megnyilatkozások között, legalábbis a megszokott méltóságteljes, arisztokratikus hierarchizálást illetően nem: a szélsőségesen avantgárd szövegformálás és a szélsőségesen konzervatív, cselekménymesélésre korlátozott ponyva-narráció nála nem zárja ki egymást. Ennek aztán persze megvannak a hátulütői is: míg pl. az a fikcionális séma, mely az örültségig hajszolt leghetetlenebb fantasztikumot is filológiai igazolt hivatkozásokkal támogatja meg (mely egyébként a többször is idézett Borges által alkalmazott fiktív forráskezelésnek épp az inverze!), a koncepció absztraktabb elemeit illetően remekül működik, ám abban a pillanatban, mikor a szentimentálisan érintett és megilletődött, személyes jellegű cselekményformálásra kerül a sor, az elbeszélés sokszor megbicsaklik, elsóványodik s rövidre zárul. A nagy történet nagyszabásúan zajlik – a kis történet, a nem filozófiai jellegű jellemzés azonban komoly hiányérzetet hagy maga után (nagyon sok mindent csak kikövetkeztethetünk a máshonnan, más regényekből valóban jól ismert, s itt nyersen felidézett regénytechnikai fogások segítségével: ilyen pl. az egyébként központi szerepet játszó nők nagyon sematikus megjelenítése, az elbeszélő hős saját fejlődéstörténetének henye, elnagyoltsága, a szereplők egymás közti viszonyainak háttérbe szorítása stb.). Eco, filozófiai tanregényt írván, elhúzta előttünk a múlt századi lélektani regényhagyománynak is megfelelő regényforma mézesmadzagát is, s állandóan biztat minket arra, hogy ilyenként is olvassuk művét – ám ennek örömeiben (furcsa módon *A rózsza* nevével teljesen ellentétesen) nem részeltetett minket: e részekben is elvont tanulságokat hagyott csak ránk.⁴

4. Lehet, hogy valóban csak két regénytípus el-
lentétéről van szó, s én csak azért berzenkedem A
Foucault-inga ellen, mert menthetetlenül az
egyik, a lélektani regény hagyományába ragad-
tam, s nem látok ki belőle. Lehet. Én mégis in-
kább váltig azt hiszem, hogy nem két regénytípus,
hanem a szépirodalom és a nem szépirodalom el-
lentétéről van szó. (A rózsza neve – még ha tá-
volról sem az a remekmű, aminek kikéltették –
számomra is regény, egy elég jó kis regény.) A
régis lakácsi szóhasználatával A Foucault-ingá-
nak nincs intenzív totalitása, szerzője mintha az
elérhetetlen extenzív totalitást vette volna célba.
Eco művének homlokegyenest ellenkező értékelé-
sében végső soron talán a magánember, a tudós
kultúrtörténész, a szemiotikus rendkívüli képessé-
gei és a jóval szerényebb írói tehetség közötti kü-
lönbség csapódik le. Ahogy Belbónak, az író alte-
regójának (?) egy naplóbejegyzés szerű szép, mert
összintén önleplező mondata mondja: „Hogy le-
het ennyire nagylelkű az élet; hogy kárpótolhat
ilyen pazarul a középíró?” (91) BE

(A baloldaliság maradványai) Eco Inga-regénye alighanem úgy is olvasható, mint egy jelentős európai értelmiséginek rezignált búcsúja a baloldaltól, legalábbis annak mozgalma hagyományától (vö. a regény elbeszélőjének önjellemzése: „politikailag én a filológiát választottam”). A szinkron olasz történelem leírása során, a mindennapi élet hatalmi-politikai viszonyainak érintésekor Eco állandóan a hatvanas évekbeli baloldal értékeivel él és számol le: azt írja le meglehetősen kíméletlen gonoszszággal és visszamenőleges hatályú képtelenséggel, hogy kopott ki és enyészett el az egykor erős és komolyan vendő baloldali gondolkozás és politizálás, hogy adta át, kárpótolatlanul, a helyét vagy a szélsőséges erőszaknak, vagy a szélsőséges irracionálisnak. Kritikája a baloddallal szemben legalább olyan kemény, mint utódaival (vagy elődeivel) szemben. Ugyanakkor persze Eco mint radikális „aufklérista”, mindvégig fenntartja a hatalommal, a hatalomgyakorlással, annak minden árnyalatával szemben a baloldal kérlelhetetlen gyanakvását (s a hatalmi viszonyok jelenlétét minden téren rögtön rögzíteni kész); mindvégig megpróbálja nominalizmusát a racionalizmus kontrollja alatt tartani, s relativisztikus összvilágképét nagyon markáns értékszemlélettel tartja kordában. Itt, e kérdések terén tér vissza, irodalmi formálásán túlmutató módon, talán legerősebben a felvilágosodás nagy öröksége: az egyes ember autonómiájának, szabadságának legalább illúzióját mindvégig megőrizni akarja – fikciója szerint, amit főhőse, Belbo halála, illetve halála előtti gesztusa garantál (mely Eco furfangosan alkalmazott Kabbalája alapján a Dicsőség szefirájának lesz eleme!), a világ összes irracionalista örülete sem képes teljesen megszüntetni azt a józan készenlétet, melyet az önmagára, világára és a játékra koncentrált értelmes személyiség, ön-

fenntartási okokból, kitalál magának.

(Játék) Mert persze mindez egyszermind nem több, nem kevesebb, mint játék. Eco játékból kísérletezik a műfajokkal, játékból futja át regényben a filozófia történetét, játékból rekonstruálja a templomosok sok száz éves kísértettörténetét stb. Ahogy főhősei eljátszanak saját lehetőségeikkel, saját lehetőséghiányaikkal, ahogy kitalálják, játék végett, saját kétségbeesésük inverzét, azaz saját végzetüket – úgy építi fel Eco regényének egyszerre gúnyos és fennkölt, olcsó és exkluzív játékvilágát, direkt rájátszván a posztmodern művészetfelfogás humorosan provokatív összetevőire. Játsszunk modellezőt! Szemléltessük könnyed, elegáns, játékos formában a súlyosat! Vegyítsük a hasznosat az édessel! Eco mindezt tudatosan, látványosan játssza el (egyszerre írván le történetében a játék folyamatát, s valósítván meg leírása során magát a játékot), folyamatosan kikacsintva az olvasóra, mintha állandóan fel is hívná a figyelmet játékos bűvészműtávjára, ám úgy, hogy az érintett problémák komolyságából és súlyából egy fikarcnyit nem enged. Ahogy az inga (sőt: az Inga!) egyszerre lehet hinta és akasztófa, úgy lehet a regény egyszerre tréfa és tragédia, farce és tanúságtétel. A nagy felvilágosodás játékkonceptiója ez: ebben látta hajdan Schiller az emberiség kiteljesedésének talán legszébb, s legkockázatmentesebb változatát, s ennek nevében mondta (mondhatta) Goethe, saját műveire s a művészeti alkotásokra általában, ezek nagyon komoly játékok; ennek nevében foglalja össze Eco jópofa aforizmába talán egész regény- és kultúrakonceptióját: „Veszek-szenek a buták. Isten meg majd megszakad, olyan jól szórakozik.”

afőlött, hogy minden mily gyönyörűen egymáshoz illeszkedik a tudományban, amely viszont ennek fejében elvont abrakadabrává válik, és úgyszólván kivonul az életből.

Sok közünk van ehhez a korszakhoz nekünk, mai embereknek, tanítja a regényíró irodalomtörténész, Umberto Eco. Két nemzedékkel korábban ugyanezt tanította a regényíró irodalomtörténész, Szerb Antal. (Ez az ún. kis nemzetek előjoga: mi persze elolvashatjuk A Foucault-ingát, de ki ismeri különösen a Rózsakereszt [A Pendragon-legenda] c. remekművet?)

Mi is a bajom Ecoval? Legfőképpen a tökéletessége. Engem egyenesen Steinmannra emlékeztet, a grófnőre (hogy megint olyan művet idéztek, amelyet a külföld alig ismer). Eco könyvében a jó tanuló felel. És tényleg: mi mérhetetlen tudásanyag van ezen könyvben megcsillogtatva! A legjobb példa talán az a párbeszéd, amelyet az elbeszélő Casaubon folytat egy művelt brazil szépséggel. A köznap csevelyhez hozzá van drótozva néhány lapnyi ismeret a templomosok és a rózsakeresztesek történetéről, aztán megint egy-két ágyastársnak való mondat és megint egy-két kímásolt lap valami kézikönyvből. Verne volt ilyen tündérian buzföldi, amikor az izgalmas történet közepette egyszer csak megálltunk, hogy megtudjuk, kik, mikor és milyen körülmények közepette derítették föl Patagónia hegy- és vízrajzát. Ám ne feledjük a lényegét: az acélmetszeteket – és különben is, akkor még gyerekek voltunk. Eco is gyerek, jó gyerek, eminens, aki kényszeresen teregeti elénk tudásának lehető teljességét, amely szervesen, mint egy tananyag. Rendszert csak ama jól fejlett paranoiá visz bele, amely A Foucault-ingában a cselekvényt képezi. (Világsíker akarsz? Végy nagy képet, vedd a műveltség tárházát, bennfentes válaszok özönét soha fel nem tett kérdésekre, végy üldözéses téveszméket... – Miféle tükröt tart a könyvüdvésárló elé Umberto Eco? Jaj: ha igaz lenne...!)

Szerb Antalnak, azt hiszem, volt illetékessége, volt valami sejtelme arról, amiről írt, így aztán nem kellett tudásával hivatkozni olvasói előtt, pontosabban szólva: nem kellett ismeretözléssel pótolnia a tudást. Lehetett akár könnyed is:

„– Mi az, hogy rózsakeresztesek?

– Rózsakeresztesek? Hm. Hallott már a szabadkőművesekről?

– Igen. Azok olyan alakok, akik titokban összejönnek, és nem tudom, mit csinálnak.

– Ez az. A rózsakeresztesek abban különböztek a szabadkőművesektől, hogy még nagyobb titokban jöttek össze, és még kevésbé lehetett tudni, hogy mit csinálnak.” (Rózsakereszt, Bp., é. n., 34)

Kerényi Károly „a hülyék iránti kíméletből felvett „felületesség” mögött az igazi illetékességet látta meg Szerb Antalban: „Tóni volt talán az egyetlen... tudója annak, hogy mit lehetett megragadottan megpillantani. Ma is abból élek...” (Szerb Antaléhoz intézett, 1965-ös magánlevelét idézi Szilágyi János György, Paradigmák, Bp., 1982, 237).

Mi a bajom Ecoval? A véletlen sietett a segítségemre találó formulával. B. D. barátom a napokban idézte föl a néhai Erdély Miklós egy megjegyzését, amely, úgy vélem, tökéletesen ráillik A Foucault-inga szerzőjére: NEM BUTA, CSAK OKOS. **HI**

A rózsakeresztesek ama végső bölcsességet keresték, amely minden zárat kinyit: Raymundus Lullus egyetemes kulcsát. A kulcs hamarosan meg is került. (Vannak, akiket úgy büntetnek meg az istenek, hogy valóra váltják vágyaikat.)

A „clavis universalis” végül is a newtoni elmélet. Valóban egyetemes, hiszen kiolvasható belőle, hogy a konyhaajtó kinyitását és az égitestek mozgását pontosan ugyanazok a szabályok határozzák meg. Még ma is jól el lehet képzelni, hogy mekkora szellemi esemény lehetett a Principia mathematica megjelenése. Elég az einsteini megrázkódtatásra gondolnunk, amikor kiderült, hogy a klasszikus fizika csupán korlátozott érvényű – nos, ebből fölbecsülhető, hogy mekkora döbbenetet okozhatott az a felismerés kétszáz évvel korábban, hogy korlátlan érvényű!

Én is régi rajongója vagyok ennek a Copernicus és Leibniz közötti időszaknak. Mélyen átérzem az egykoriak diadalját is, de csalódásait is

Vladimír Macura A bennünk lakozó kelták

Kinyitjuk az 1992-es Nagy Cseh Szakácskönyvet, s bevezetőjében a következőket olvashatjuk némi csodálkozással: „Országunk először a kelták őshazája volt, akiktől nemcsak nevünket kaptuk (Bojohemum, Bohémia), hanem azt a képességünket is, hogy alkotó fantáziával vegyük át mindazt, ami más népeknél jó és izgalmas. A kelta alapanyaghoz járultak aztán a szláv fűszerek... Természetesen más konyhát vittek IV. Károly udvarában, s más a parasztkunyhókban. De egy valami közös volt bennük: a cseh szakács, a cseh szorgalom és ügyesség. Ezek a tulajdonságok persze gyanúsán közel hoznak bennünket azokhoz az országokhoz, amelyekben ma is élnek a Bohémiából kirajzott kelták utódai. A komlóval, a mondákkal, a Blaník vitézeivel, a harci szekérrel és a harci énekekkel együtt, amelyek a huszita korálokban magukban foglalták az igaz hit utáni kelta kutakodást is, mindezzel együtt azt a képességünket is máig megőriztük, hogy ne adjuk be derekunkat az erőszaknak, és hogy hűségesek legyünk eszményeinkhez.”

A kelták izgatják képzeletünket. Nem csoda, hogy ami a mi saját múltunkból hiányzik, azt ennek a titokzatos, a Kr. e. IV. és I. évszázad között itt élt nép segítségével akarjuk pótolni.

Próbáltuk már a cseh történelmet a szélesebb szláv történelem keretei közé helyezni. Mikor a „művelt Európa” erre rá se hederített, akkor visszazaladtunk egészen az antikvitásig. A 19.

századi nemzeti ébredés nem egy nagy álmodója fedezte fel a szlávot hol a görögökben, hol a rómaiakban. De komoly eszme-futtatások láttak napvilágot a cseh séget és India népeit összefűző rokonságról is, amelynek nyilvánvaló jele például, hogy Budějovice – Buddhától kapta a nevét.

Az efféle légvárépítéshez a kelták nagyon alkalmasak voltak. A múlt században sokan ősi szláv törzset láttak bennük, s újabban ismét felment az ázsiójuk: a régi görögök vagy a rómaiak manapság nem sokat jelentenek, a szlávok vagy India divatja is a múlté. De a kelták, az igen! Mindjárt a latin név is összeköt bennünket.

Többször fölmerült Csehszlovákia szétválása során, hogy az ország nyugati felét hívjuk Bohémiának. Amit így elvesztettünk a szlovák réven, azt visszanyerhetnénk az antik kelta vámon. Ha a cseh-szlovák szál elszakításával megtörni látszik nemzeti létünk folyamatossága, a kelták kínálnak egy másfajta folyamatosságot, mely titokzatos druida ligeteket sejtet valahol a Moldva partján. A huszita korálok ebből a látószögéből ősi kelta dalokat visszhangoznak, s a kehelyhez ragaszkodó husziták az igaz hitet kutató kelták folytatói. S ha kételyeink támadnának a cseh fantáziát, eszményekhez való hűséget, ügyességet és szorgalmat illetően, akkor hessegessük el őket – hiszen ezek ősi kelta tulajdonságok, s ki ne hinne manapság a keltáknak?

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Az írás eredeti címe: Kelti v nás.

2000 ESTEK

1994. április 21-én csütörtökön pontban este hét órakor
JOVÁNOVICS GYÖRGY szobrász és
művészetbölcselelő lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk
kérdezni tőle, hogy szokott-e még sakkozni, hogy szobrász
létére hogyhogy Füst Milánt tekinti egyetlen mesterének,
hogy melyik Beethoven legszebb öregkori vonósnégyese,
hogy miként lehet a csavarhúzókat összehozni a Jóistennel.

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja
áprilisban is díjtalanul nyitva áll a szellemre szomjazók
előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén,
a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Ger-
lóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

URBI és ORBI*

Csendes tavaszi hétvége Budapesten: Hol szálljunk meg? A legsötétebb ötvenes években — mikor már és még a pénzért alig lehetett valamit kapni — barátom a szüleivel együtt két hétre beköltözött a Gellért szállóba — csak amíg kifestették a lakást. Nyilván a Szabadság hídra néztek a szobák. Azokat most nemigen lehet ajánlani: az elkopott ablakok beengedik a zajt és a büzt. Meg kell hát elégedni a hátsó, a fürdőfronttal. Ugyane barátom a szálló „nagyra nőti, magától tisztuló fehér ékkő”.

A minapi, kicsinyes modernizálás alig valamit vett el a foyer hatvanas évekből bájából. A cukrászdát viszont ugyanez tönkrevágta.

A Gellért Szálló cukrászdája. Túlteng az építőanyag, sok a külföldi szó. Tisztaság és fény, méhkaptár ihlette hatszögek a lakozott furnérfalon — némelyik urnafülke módjára bemélyed a falba: legmélyén hatszögletű tükör. Az oszlopokon sokféle márvány, függőleges csíkokban. A felújítást vezénylő Mórnicka-képzlet a kristálycsillárokból energiatakarékos fénycsöveket csavartatott, a krómozott lábú kerek márványasztalok köré pedig tegnap készült neoneobarokk fotelkéket. A pulton jókedvűen világít a Pepsi italautomata. Volt-nincs „korabeli” stílus: lett belőle lúdtalpbetétszagú „új elegancia”. (Hanem: már ellenzéki lapokat is jártnak.)

A hatvanas években még a szálló elé jártak a gyerekek vadonatúj autótípusokat nézegetni. Mára egyetlen Gellért-parkoló lett a város: Mazda Xedos hátán Renault Twingo. Mikor utoljára ilyen ügyben ott jártam, azt éreztem: „Nincs rondább egy tavalyi Opel Rekordnál...”

Hat, személyiséggel bíró könyvesbolt, melyek vadonatúj, vagy érdekesek lehetnek a Pestre rövidesen kirándulást vezető osztályfőnök úrnak: Atlantis Könyvsziget (V. Piarista köz és Váci utca sark), Századvég könyvesbolt (V. Veres Pálné utca 4-6.), Pont Könyvesbolt (V. Mérleg utca 6.), Le Pont francia könyvesbolt (I. Fő utca 17, a Francia Intézetben), Spot könyvesbolt, a Toldi mozi előcsarnokában (V. Bajcsy-Zsilinszky út 36-38.), Nézőpont (a Katona József Színház kirakatában, zsebknédyi helyen: V. Petőfi Sándor utca 6.)

Hol fogadjunk el köcsönliakást hétvégére? Ha lehet, Pesten, hiszen „Budán sohase történik semmi”. A központhoz közeli, de mégsem zajos hely az igazi. A *par excellence* Belvárosban kevés ilyen utca van.

Elsősorban az angyalian békebeli Galamb utca valamelyik harmincas évekből polgári otthona ajánlható (az őshonos hangzású Régi posta és a megmaradt nevű Pesti Barnabás utca között). Kissé beljebb a dzsungelban: a Párizsi utca és Petőfi

Sándor utca sarkán álló sokemeletes ház mellékutcai tetőterasa. (1942 és 44 között is épültek házak... s ilyenek?) Ha a fenti helyekre nem invitálnak, törekedjünk a „City”, az Ó-Lipótváros közepére, a Szabadság tér valamelyik mellékutcajába. Hétvégén nagyon vonzó például az a tömb, ahol Mándy Iván is lakik, Batthyány örökmécsesre néző lakásában. (Őt magát semmiképpen se zavarjuk...)

Nem alábbvaló az előbbieknél a terézvárosi Liszt Ferenc tér sem, ha eltekintünk az ott egyénieskedő új Liszt-szobortól (melynek gallérjára oda riellette magát a szobrász.) Itt mindegyik ház kellemes, talán mégis az Artpool Művészeti Központ háza a legcsábítóbb (10. szám).

Kissé kijebb esik, és villamosozást igényel, de nyugalmas és elvarázsolt hely az Új-Lipótváros nevű negyedben a Szt. István park Duna felé eső csendes traktusa. Sajnos a negyvenöt éve halódó Dunapark kávéház már két éve zárva tart... A Café Ipoly pedig oly korán bezár.

Art Café: a megvalósult álom. Pest Óvárosát, mint az köztudomású, a múlt század végén lerombolták, hogy legyen hely a világvárosi léptéknek. Az egyik túlélő ház ott álldogál a Veres Pálné és Papnövelde utca sarkán: hiba volt a hatvanas évek vége felé „árkádosítani” — itt mindig vizeletszag volt. „Szeretem az izmos pilótákat” - hirdette a graffitit nagyon sokáig.

Már nem. A szagot is elűzte (elnyomja?) az északolász módra pörkölt fekete-kávé. Termett ide egy 23 órán át nyitva tartó kis kávéház, igen csinos és nagyon párizsias pincérlányokkal, a falon CD-lemezekkel, melyek az étlap szerint megvásárolhatók. Az asztalokon ötvenes évekből irodai lámpák — az egyórás zárva tartás reggel kilenc és tíz között.

Szombat reggel negyed nyolckor is van benne élet, bár az étlapon ekkor is káosz uralkodik a cafe, a café, a caffee(?) és a coffee szavak között, van viszont „Román Mokka” (espresso, cukor, tejszín, kakaópor). Egy új falfirka szerint: „Jó, hogy ilyen hely van.” (A férfi WC-ben.)

A legnagyobb. Örömhír a Budapest felfedezését komolyan vevőknek: az „Euro City” Nagy Városatlász-sorozatban megjelent a Budapest-kötet. Világos, áttekinthető, jól hangsúlyozott... még szép is. És 1200 forint. Viszont Ráckeve, Biatorbágy, Vác, Godólló és Majosháza is belefért. Persze hogy az egyirányú utcákat is jelöli... (De a belvárosi szelvényeknek miért nincsenek ott a házzámok? És a Rádió könyvtárát, amely a közönséges halandók számára nem hozzáférhető, vajon érdemes-e pirossal és felirattal kiemelni? Különösen most, hogy hirtelen megcsappant a szolgáltatásra jogosultak amúgy is szűk köre...)

Rejtett büfé, moziban. A Pusk'Inn büfé a némileg hasonló nevű moziban egy oldal-folyosó végén található. Az előcsarnokban rendre rettenetes a tolongás a magas árfekvésű parányi büfénél. Ragadjuk partnerünket karon, és vezessük a szinte üres műintézethez. A falakat gépelt viccek (sic!) díszítik, sőt egy konyhai, letörölhető pléh-táblára mi is odaírhatjuk kedvenc viccünket. Erre kifejezetten bátorítja is a betevődöt egy felirat.

Biológiai szükséglet, ráérősen. Erre a célra a mozikat nem lehet nyugodt szívvel ajánlani. Megöregedett már a gigant-poszter a Batthyány-téri aluljáróban, a „Jelgeső maszek vécében” is. Keresni kell egy frissen renovált „zöld villamost”, utcai vécét. Például a VI. Nagymező utca 1. előtt. Vagy a VII. Rózsák terén. Egyébként ősi arany-szabály, hogy minél előkelőbb helyre megyünk be, annál kevésbé feltűnő. Az új gyorsétereplánok is ajánlhatók. Különösen az, ahol a vécéajtó belsejére kifüggesztett takarítási ívet óránként szignálja a kefével éppen eljáró munkatárs. (Éljen a kapitalizmus.)

Zöldség, gyümölcs, éjjele. A legdrágább, legjobb, kekk kiszolgálással: Oktogon, a Wenydy's előtt. Ugyancsak: a Szt. István körút és Hollán utca elrekesztett sarkán, a XIII. kerületben (átmenetileg Fürst Sándor utca is volt.) Kevésbé előkelő, sarki bolt: VI. Nagymező utca és Dessewffy sarok. Ha helybéli lakostól kérünk útbaigazítást, próbálkozzunk a „deseffi” kiejtéssel.

A „Zöldség Gyümölcs”, éjjele. A budapesti éjszaka lázas, trendy hada most éppen ezt a helyet tünteti ki vetkőztető pillantásaival, (illeti lefojtott, hanyag csókjaival?) — a kiírás szerint (reggel?) 10-től hajnalig, a Király utca 13-ban, közvetlenül a Gozsduudvar mellett.

Az olajos padló spotlámpákkal pöttyözött irodai álmennyezettel néz farkasszemet, a falon az óriási plakát David Bowie felléptét hirdeti az MTK-pályán, a kis, kekek asztalokon örökre felfestett sakk- és dámatábla. A bár mellett óriási, manuális blokkolóóra, felette zsúptető. Balra terjedelmes fekete táblán az italkínálat, mely utal ugyan az ír és skót viszki egyetlen „e” betűvel jelzett óriási különbségére — mégis egy rovatba kényszeríti őket. Pedig ott a különös „Konkrét” rovat. Van itt még Ifjú Gárda utca-tábla, s pincelejárati is, felette két cédula, mely arra szólítja fel Budapest népét, hogy jöjjön fel a pincéből... Miért emlékezett ez a hely a bécsi Hawelka-kávéházra? Nincs is előkelő negyedben, s még kevésbé van aggyastán tulajdonosa, aki személyesen repdes ide-oda. (Üzemeltető: „Jómadár B. Társulat”) A szomszéd asztalnál már harmadszor mondja a nagyon szöke kaliforniai diáklány: „It wuz sort of scary.” Nem Budapestről mondja.

*Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral. Szinte sosem érnek rá a várost ingyen módjára élvezni, s idővel kiismerni.